

Štatistický úrad Slovenskej republiky
The Statistical Office of the Slovak Republic

SLOVENSKÁ ŠTATISTIKA a DEMOGRAFIA

SLOVAK STATISTICS
and DEMOGRAPHY

vedecký časopis/scientific journal

3/2018
ročník 28

ŠTATISTICKÝ
ÚRAD
SLOVENSKEJ
REPUBLIKY

ISSN 1339-6854 (online)
ISSN 1210-1095 (tlačené vydanie)

SLOVENSKÁ ŠTATISTIKA A DEMOGRAFIA

Recenzovaný vedecký časopis založený v roku 1991. Od roku 2014 sú jednotlivé čísla dostupné čitateľskej verejnosti s trojmesačným odstupom aj v elektronickej forme na www.statistics.sk. Názory autorov článkov sa nemusia zhodovať s názormi vydavateľa.

Zahranční poradcovia/Foreign Consultants

Gabriela Czanner

University of Liverpool
Veľká Británia/United Kingdom

Jitka Langhamrová

Vysoká škola ekonomická v Praze
University of Economics in Prague
Česká republika/Czech Republic

Estefanía Mourelle Espasandín

Universidade da Coruña
Španielsko/Spain

Michaela Potančoková

Joint Research Centre,
European Commission, Ispra
Taliano/Italy

Hana Řezanková

Vysoká škola ekonomická v Praze
University of Economics in Prague
Česká republika/Czech Republic

Milan Stehlík

Universidad Técnica Federico Santa María,
Valparaíso, Čile/Chile
Johannes Kepler University, Linz
Rakúsko/Austria

Výkonná redaktorka/Executive Editor

Silvia Hudecová

Jazykové redaktorky/Language Editors

Slovenský jazyk/Slovak Language

Silvia Duchková

Anglický jazyk/English Language

Andrea Okenková

SLOVAK STATISTICS AND DEMOGRAPHY

The scientific peer-reviewed journal founded in 1991. From 2014 individual copies of the journal will be available at intervals of three-months also in electronic form at the website www.statistics.sk. The opinions of the authors do not necessarily correlate with the opinions of the publisher.

Redakčná rada/Editorial Board

Ľudmila Ivančíková

(predsedníčka/chairwoman)
Štatistický úrad SR/Statistical Office of the SR

Mikuláš Cár

Národná banka Slovenska
National Bank of Slovakia

Ján Haluška

INFOSTAT Bratislava/INFOSTAT Bratislava

Ivan Janiga

Slovenská technická univerzita v Bratislave
Slovak University of Technology in Bratislava

Iveta Stankovičová

Univerzita Komenského v Bratislave
Comenius University in Bratislava

Erik Šoltés

Ekonomická univerzita v Bratislave
University of Economics in Bratislava

Pavol Tišliar

Univerzita Komenského v Bratislave
Comenius University in Bratislava

Boris Vaňo

INFOSTAT - Výskumné demografické centrum,
Bratislava
INFOSTAT - Demographic Research Centre,
Bratislava

Obálka/Cover

Klára Smutná

Adresa redakcie/Address of Editorial Office

Slovenská štatistika a demografia
Štatistický úrad SR
Miletičova 3, 824 67 Bratislava
Slovenská republika

E-mailová adresa/E-mail address

SSaD@statistics.sk

www.statistics.sk

OBSAH/CONTENTS

Boris VAŇO EDITORIÁL/EDITORIAL	3
--	----------

I. VEDECKÉ ČLÁNKY/SCIENTIFIC ARTICLES

Branislav BLEHA, Pavel HÁJEK, Boris VAŇO VÝVOJ POČTU A PRÍRASTKOV OBYVATEĽSTVA NA ÚZEMÍ ČESKEJ REPUBLIKY A SLOVENSKEJ REPUBLIKY V OBDOBÍ 1918 – 2017 DEVELOPMENT OF THE POPULATION SIZE AND GROWTH IN THE TERRITORY OF THE CZECH REPUBLIC AND OF THE SLOVAK REPUBLIC IN THE PERIOD 1918 – 2017	7
--	----------

Branislav ŠPROCHA, Luděk ŠÍDLO VÝVOJ REPRODUKČNÉHO SPRÁVANIA V ČESKEJ REPUBLIKE A V SLOVENSKEJ REPUBLIKE V 20. STOROČÍ A NA ZAČIATKU 21. STOROČIA THE DEVELOPMENT OF REPRODUCTIVE BEHAVIOUR IN THE CZECH REPUBLIC AND IN THE SLOVAK REPUBLIC IN THE 20TH CENTURY AND THE EARLY 21ST CENTURY	25
---	-----------

Branislav ŠPROCHA, Luděk ŠÍDLO STOROČIE ZMIEN SOBÁŠNOSTI A ROZVODOVOSTI V ČESKEJ REPUBLIKE A V SLOVENSKEJ REPUBLIKE A CENTURY OF CHANGES IN NUPTIALITY AND DIVORCE RATE IN THE CZECH REPUBLIC AND IN THE SLOVAK REPUBLIC	44
---	-----------

Ján HALUŠKA, Jaroslav DOLINIČ MAKROEKONOMICKÁ VÝKONNOSŤ SLOVENSKEJ EKONOMIKY V ROKOCH 1995 – 2017 MACROECONOMIC PERFORMANCE OF THE SLOVAK ECONOMY IN THE YEARS 1995 – 2017	57
---	-----------

II. INFORMATÍVNE ČLÁNKY, NÁZORY, RECENZIE, ROZHOVORY, INFORMÁCIE/ INFORMATIVE ARTICLES, OPINIONS, REVIEWS, INTERVIEWS, INFORMATION

Alexander BALLEK, Ľudmila IVANČÍKOVÁ POLITIKA BEZ DÁT JE SLEPÁ POLITIKA POLICY WITHOUT DATA IS A BLIND POLICY Rozhovor/Interview	77
--	-----------

III. PRIPRAVUJEME/COMING SOON	80
--------------------------------------	-----------

EDITORIÁL

Ing. Boris Vaňo

Vážení čitatelia,

špeciálne číslo vedeckého časopisu Slovenská štatistika a demografia je venované dvom okrúhlym výročiam, ktoré si v tomto roku pripomínáme na Slovensku. Ide o sté výročie vzniku spoločného štátu Čechov a Slovákov a 25 rokov od vzniku Slovenskej republiky a tiež samostatnej štatistiky na Slovensku.

Historicko-spoločenský kontext týchto dvoch významných udalostí tvorí turbulentné obdobie poznačené dvomi svetovými vojnami, viacerými lokálnymi vojnovými konfliktami, do ktorých sa však často zapájali aj svetové mocnosti, svetovou hospodárskou a svetovou finančnou krízou, viacerými migračnými vlnami, vznikom a rozpadom geopolitických blokov založených na totalitných režimoch, významnými integračnými aj dezintegračnými procesmi, ktoré sa prejavovali v štátoprávnom usporiadaní aj v celkovom fungovaní spoločnosti, predovšetkým v ekonomike.

Celý tento kontext treba vziať do úvahy, keď chceme hodnotiť obidve spomínané udalosti. Bezprostredne ich spája zmena štátoprávneho usporiadania. Ide o vznik prvej Československej republiky, ktorý nasledoval po ukončení prvej svetovej vojny a rozpade Rakúsko-Uhorska a rozdelenie Československa v nadväznosti na pád komunistických režimov v strednej a východnej Európe a prehlbujúcu sa európsku integráciu.

Hoci obidve udalosti delí od seba viac ako 70 rokov, nie sú celkom nezávislé. Spája ich práve existencia spoločného štátu Čechov a Slovákov, ktorých spolužitie nebolo vždy bezproblémové, avšak pre obidve krajiny prinieslo určite viac výhod ako nevýhod. Štatistika na Slovensku dodnes nadväzuje na československé tradície a s českou štatistikou si zachovala tesné väzby aj po rozdelení Československa.

Články v špeciálnom čísle akcentujú práve túto česko-slovenskú vzájomnosť, ktorá pretrváva aj po rozdelení spoločného štátu. Prejavuje sa to z tematickej aj autorskej stránky. Zámerom zostavovateľov špeciálneho čísla bolo nie len pripomenúť obidve významné výročia ale s využitím štatistických údajov prispieť aj k ich hodnoteniu.

Sté výročie vzniku prvej Československej republiky si pripomíname sériou demografických článkov zameraných na analýzu a porovnanie reprodukčných procesov a ich dopadov na vývoj počtu a prírastkov obyvateľstva v obidvoch krajinách. Takéto analýzy a porovnania umožňujú dlhé časové rady demografických údajov. Pôvodne sa počítalo aj s analýzou a porovnaním hlavných demografických štruktúr, čím by demografický pohľad na československé obdobie nadobudol

ešte komplexnejší charakter. Žiaľ, tento zámer sa napriek snahe a dobrej údajovej základni, nepodarilo dotiahnuť do úspešného konca.

Štvrtstoročie od vzniku samostatnej štatistiky na Slovensku hodnotí v rozhovore predseda Štatistického úradu SR. Obdobie po vzniku samostatnej Slovenskej republiky sme sa rozhodli priblížiť prostredníctvom analýzy vývoja makroekonomickej výkonnosti slovenskej ekonomiky po roku 1995.

Ing. BORIS VAŇO

Autor je pracovníkom Výskumného demografického centra Inštitútu informatiky a štatistiky v Bratislave. Špecializuje sa na hodnotenie populačného vývoja, demografické prognózy a populačnú politiku.

EDITORIAL

Dear readers,

The special edition of the scientific Journal Slovak Statistics and Demography is devoted to two round anniversaries, we are commemorating in Slovakia this year. It is the 100th anniversary since the creation of the common state of the Czechs and Slovaks and 25 years since the establishment of the Slovak Republic and independent statistics as well.

The historical and social context of these significant events includes a turbulent period affected by the two World Wars, various local military conflicts often involving world powers, global economic and financial crisis, multiple migration flows, creation and collapse of geopolitical blocks based on totalitarian regimes, significant integration and disintegration processes which were reflected in the constitutional arrangement as well as in the overall functioning of society, especially in economics.

Account should be taken of this whole context if we want to evaluate both of the above-mentioned events. They are closely related to the changes in the constitutional arrangement. It regards the establishment of the First Czechoslovak Republic after the end of the First World War and the dissolution of the Austro-Hungarian Empire and the division of Czechoslovakia following the collapse of communist regimes in Central and Eastern Europe and the deepening European integration.

Despite the more than 70-years interval between these two events, they are not completely independent. They are bound together by the existence of a common state of the Czechs and Slovaks whose coexistence was not always trouble-free, though for both countries it brought more advantages than disadvantages. The Slovak statistics follows the Czechoslovak traditions and it maintained close contacts with the Czech statistics even after the disintegration of Czechoslovakia.

Articles in the special edition emphasise particularly this Czech-Slovak closeness persisting even after the division of the shared state. It is reflected in the thematic and the author's side as well. The compilers of this special edition aimed not only to commemorate both of these significant events by means of statistical data, but also to contribute to their evaluation.

We commemorate the 100th anniversary of the establishment of the First Czechoslovak Republic by a series of demographic articles focusing on the analysis and comparison of the reproductive processes and their impacts on the population size and growth in both countries. Long time series of demographic data enable such analyses and comparisons. The original target was the analysis and comparison of the main demographic structures enabling a more complex demographic view on the Czechoslovak era. Unfortunately, despite our efforts and a good database, we were not able to bring this intention to a successful conclusion.

The President of the Statistical Office of the SR evaluates in an interview the quarter of a century since the establishment of independent statistics in Slovakia.

We aim to describe the period since the founding of the independent Slovak Republic through the analysis of the development of macroeconomic efficiency of the Slovak economy after 1995.

Ing. BORIS VAŇO

The author is an employee of the Research Demographic Centre Institute of Informatics and Statistics in Bratislava. He specializes on the evaluation of the population development, demographic prognoses and population policy.

Branislav BLEHA, Prírodovedecká fakulta UK
Pavel HÁJEK, Krajská správa ČSÚ pre Stredočeský kraj
Boris VAŇO, INFOSTAT

VÝVOJ POČTU A PRÍRASTKOV OBYVATEĽSTVA NA ÚZEMÍ ČESKEJ REPUBLICKY A SLOVENSKEJ REPUBLICKY V OBDOBÍ 1918 – 2017

DEVELOPMENT OF THE POPULATION SIZE AND GROWTH IN THE TERRITORY OF THE CZECH REPUBLIC AND OF THE SLOVAK REPUBLIC IN THE PERIOD 1918 – 2017

ABSTRAKT

Vývoj počtu a prírastkov obyvateľstva priamo závisí od reprodukčného a migračného správania obyvateľstva, ktoré je významne ovplyvňované spoločenskou a ekonomickou situáciou. Veľkosť populácie a hlavne jej štruktúra zasa spätne vplýva na fungovanie spoločnosti. Preto je potrebné sledovať a hodnotiť vývoj počtu a prírastkov obyvateľstva v dlhodobej perspektíve a v širších súvislostiach. Článok hodnotí a porovnáva vývoj počtu a prírastkov obyvateľstva na území Českej republiky a Slovenskej republiky za posledných 100 rokov, teda od vzniku 1. Československej republiky po súčasnosť.

ABSTRACT

A development of the population size and growth depends directly on the reproductive and migration behaviour of the population which is significantly influenced by the social and economic situation. The population size and mainly its structure, in turn, affect the functioning of society. Therefore the population size and growth should be monitored and assessed in a long-term perspective and in wider context. The paper evaluates and compares the population size and growth in the Czech Republic and in the Slovak Republic in the last 100 years, as from the establishment of the 1st Czechoslovak Republic up to the present.

KLÚČOVÉ SLOVÁ

Česká republika, Slovenská republika, počet obyvateľov, prirodzený prírastok obyvateľstva, migračné saldo, celkový prírastok obyvateľstva

KEY WORDS

Czech Republic, Slovak Republic, population size, natural increase of population, net migration, total increase of population

1. ÚVOD

Počet aj prírastky obyvateľstva sú ovplyvňované reprodukčným aj migračným správaním obyvateľstva, ako aj jeho existujúcou vekovou štruktúrou. Zároveň však citlivo reagujú na spoločenský a ekonomický vývoj, ktorý, naopak, spätne ovplyvňujú.

Obdobie od vzniku Československa v roku 1918 až po súčasnosť bolo poznačené mnohými významnými udalosťami, ktoré mali zásadný dosah na politickú, spoločenskú a ekonomickú situáciu v Európe a významne ovplyvnili aj situáciu v Česku a na Slovensku vrátane demografického vývoja. Česko a Slovensko prežili väčšinu tohto turbulentného obdobia v spoločnom štáte, pričom štátoprávne zmeny, ktoré sa týkali oboch krajín, vyplývali do značnej miery práve zo spomínaných

významných udalostí. Aj zvyšné obdobie, keď obidve krajiny fungovali samostatne, bolo a je poznačené vzájomnou blízkosťou a nadštandardnými vzťahmi, či už na medzistátnej alebo medziľudskej úrovni. Táto vzájomná blízkosť mala široký dosah a prejavila sa aj v demografickom vývoji. Zároveň si však obidve krajiny zachovali určité špecifiká, ktoré spolu s externými vplyvmi prispeli k niektorým (aj) demografickým rozdielom.

Cieľom článku je vyhodnotiť a porovnať vývoj počtu a prírůstků obyvatelstva v Česku a na Slovensku za posledných 100 rokov, teda od rozpadu Rakúsko-Uhorska a vzniku Československej republiky až po súčasnosť. Na hodnotenie a porovnanie sa využili základné demografické charakteristiky a nástroje bežnej komparatívnej analýzy. Čo sa týka migračného a celkového prírůstku obyvateľov, nie sú k dispozícii hodnoverné údaje za obdobie 1938 – 1945. Údaje za tieto roky sa v príslušných grafoch nenachádzajú, v historickom kontexte článku sú však zohľadnené, hlavne čo sa týka povojnových zmien a udalostí.

2. VÝVOJ POČTU A PŘÍRŮSTKŮ OBYVATELSTVA NA ÚZEMÍ ČESKÉ REPUBLIKY

2.1 Přirozený přírůstek

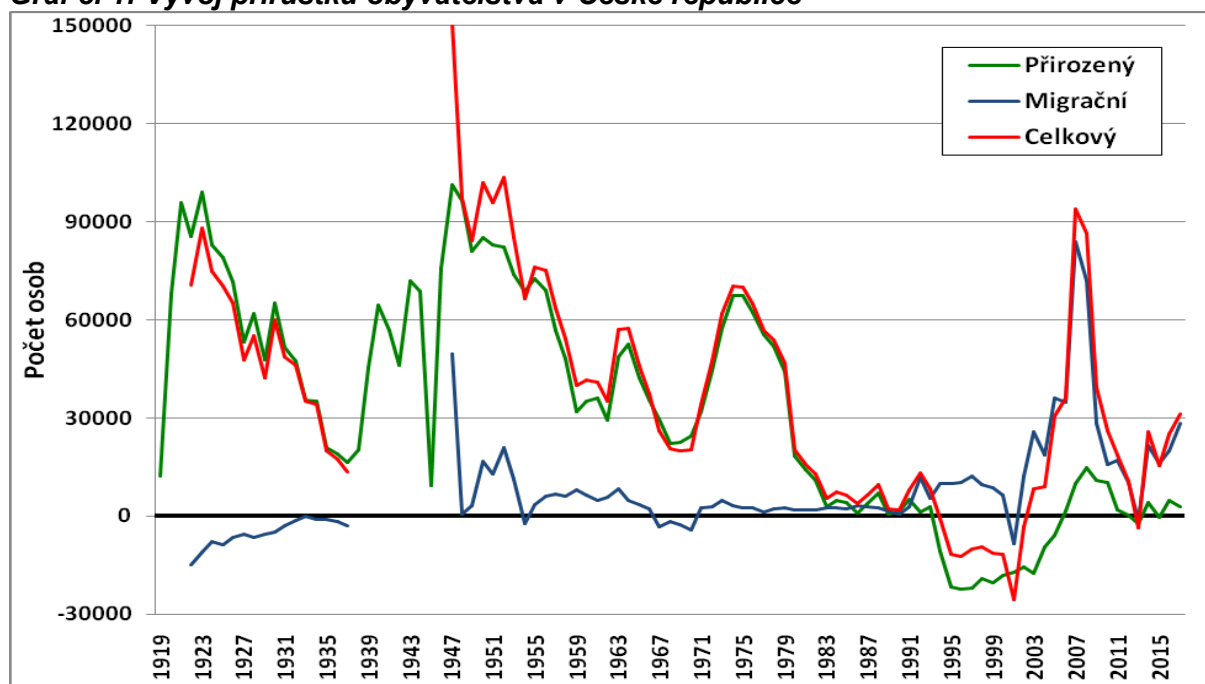
Vývoj přirozeného přírůstku je po celé sledované období odrazem změn v porodnosti a úmrtnosti v návaznosti na celospolečenský vývoj v sociální, ekonomické či politické oblasti. Hodnoty přirozeného přírůstku jsou determinovány vývojem porodnosti a úmrtnosti, které vycházejí z věkové struktury obyvatelstva, tj. početnosti jednotlivých generací, v důsledku demografického vývoje v minulosti (graf č. 1).

Zatímco během 1. světové války zaznamenala Česká republika vysoké hodnoty přirozeného úbytku obyvatelstva (za roky 1915 až 1918 zemřelo v souhrnu o více než 227 tisíc osob více, než kolik se živě narodilo dětí), v poválečném období se situace obrátila a přirozené přírůstky začaly vykazovat poměrně vysoké hodnoty, až do roku 1928 převyšující 50tisícovou hranici. Citelnější pokles nastal v důsledku snížení porodnosti v návaznosti na celospolečenské změny během světové hospodářské krize ve 30. letech.

Období 2. světové války situaci obrátilo a hodnoty přirozeného přírůstku se dostaly zčásti v důsledku kompenzací snížené porodnosti v předcházejícím období na úroveň druhé poloviny 20. let. Na to měla vliv nejen říšská propopulační politika a kompenzace nízké plodnosti v předcházejícím období, ale především snaha vyhnout se nucenému pracovnímu nasazení ve Třetí říši. V návaznosti na vzestup sňatečnosti došlo ke zvýšení plodnosti v krátkém období po vstupu do manželství, snížil se také podíl dětí narozených mimo manželství, kromě toho také do reprodukčního věku vstoupily silné ročníky žen narozené po první světové válce. Od vzniku republiky v roce 1918 lze za rekordní z pohledu přirozeného přírůstku považovat rok 1947, kdy na svět přišlo o více než 101 tisíc dětí více, než kolik zemřelo osob. Na vysokých hodnotách se přirozený přírůstek udržoval až do konce 50. let, kdy došlo k poklesu v důsledku snížení porodnosti jak v návaznosti na legalizaci potratů zákonem z roku 1957, tak i v důsledku méně početné generace žen narozených ve 30. letech, nacházejících se ve věku nejvyšší plodnosti. Nárůst přirozeného přírůstku nastal v důsledku citelného vzestupu

porodnosti následkem provedených opatření populační politiky zaměřených na podporu rodin s dětmi koncem 60. let, mezi lety 1973 a 1978 přesáhl přirozený přírůstek 50tisícovou hranici. Naopak 80. léta se vyznačovala citelným poklesem přirozeného přírůstku, v roce 1983 se dostala jeho hodnota hluboko pod 10tisícovou hranici, v letech 1986 a 1989 převaha živě narozených nad zemřelými dokonce nepřekročila hodnotu tisíc osob. Za příčinu je možné považovat jak nižší plodnost, menší počet žen-rodíček narozených v 60. letech, tak i poměrně vysokou intenzitu úmrtnosti.

Graf č. 1: Vývoj přírůstků obyvatelstva v České republice

Zdroj: ČSÚ

Politické změny na konci 80. let se citelně promítly prostřednictvím změn v ekonomické a sociální oblasti také do demografického vývoje České republiky. Očekávaný nárůst počtu živě narozených dětí a tedy i přirozeného přírůstku prostřednictvím početné generace žen narozených v 70. let se nekonal, plodnost těchto žen byla rozložena do delšího časového intervalu a její intenzita byla mnohem menší než u předchozích generací. Citelně se snížila plodnost žen v nižším věku, která však nebyla kompenzována vzestupem plodnosti věkově starších rodiček.

Kladný setrval přirozený přírůstek v souvislé řadě do roku 1993. V následujícím roce se v důsledku citelného poklesu počtu narozených dětí obrátil do záporných hodnot, což se opakovalo v souvislé řadě až do roku 2005. Vývoj byl alespoň zčásti zmírňován zlepšujícími se úmrtnostními poměry v kombinaci s věkovou strukturou obyvatelstva s dočasně nižším počtem osob ve věku nejvyšší úmrtnosti a tím i poklesem počtu zemřelých osob. Během tohoto 12letého období přišla Česká republika přirozenou cestou v souhrnu o téměř 200 tisíc obyvatel. Nejvyšší přirozený úbytek obyvatelstva převyšující 22 tisícovou hranici byl zaznamenán v letech 1996 a 1997. V důsledku dočasného zvýšení plodnosti v kombinaci s pokračujícím procesem snižování úmrtnosti se v polovině prvního desetiletí 21. století dostal přirozený přírůstek opět do kladných hodnot, což vyvrcholilo v roce 2008 hodnotou 14,6 tisíce osob. Třebaže se přirozený přírůstek v následujících letech udržoval

až na dvě výjimky v letech 2013 a 2015 v kladných hodnotách, proces stárnutí populace a pokles počtu živě narozených dětí v důsledku poklesu počtu žen ve věku nejvyšší plodnosti zapříčinil, že se přirozený přírůstek v tomto období pohyboval na poměrně nízkých hodnotách, od roku 2011 nepřevyšujících 5tisícovou hranici. Kromě toho se do demografického vývoje zčásti promítl také vliv dvou ekonomických recesí v letech 2008 – 2009 a 2012 – 2013, projevující se např. zhoršenou situací na trhu práce a s tím spojeným poklesem atraktivity České republiky pro zahraniční pracovníky, jakož i zhoršení finanční situace rodin. V roce 2017 dosáhla hodnota přirozeného přírůstu necelé 3 tisíce osob.

2.2 Migrace

Roční data týkající se stěhování jsou dostupná s výjimkou let 1922 až 1937 v časové řadě od roku 1950. Vývoj migrace v období mezi světovými válkami je možné alespoň zčásti odvodit z údajů ze sčítání lidu týkajících se předchozího bydliště. Omezená či spíše neexistující datová dostupnost je patrná v období 2. světové války, tj. v době neexistujícího samostatného českého státu okleštěného o více než třetinu svého původního území. To posiluje i skutečnost statisticky neúplně podchytilých masivních přesunů obyvatelstva v důsledku politických rozhodnutí a poválečných reorganizací (graf č. 1).

Třebaže Česká republika po získání samostatnosti získávala nové obyvatele ze Slovenska, závažnější roli hrálo, zvláště v první polovině 20. let, zahraniční stěhování. V prvních poválečných letech se vrátilo do Československa přes 40 tisíc krajanů z USA a na 100 tisíc osob z Rakouska, mírnější reemigrace pokračovala i v pozdějších letech. Největší vystěhovalectví proběhlo v letech 1920 až 1924, kdy do zahraničí (zvláště do USA, Francie a Německa) odešlo přes 110 tisíc lidí, což při imigraci zhruba 50 tisíc osob představovalo migrační ztrátu 60 tisíc lidí [4]. V období 1925 až 1929 činily migrační ztráty necelé 33 tisíce, v letech 1930 až 1937 zhruba 180 tisíc obyvatel (ztrátové saldo zahraniční migrace činilo 110 tisíc). Převážná část emigrace byla vyvolána nepříznivou sociální situací, tj. agrárním přelidněním a nezaměstnaností, často šlo o stěhování za příbuznými odešlými dříve [4]. Snižující se zahraniční emigrace byla důsledkem legislativních omezení přijímajících států ve vztahu k nově přistěhovalým.

Citelné zásahy přinesla 2. světová válka a na jejím konci odsun německy mluvícího obyvatelstva. Celkově se jednalo o přesun asi pěti milionů lidí, nejvíce v historii. Celkem do července 1946 odešlo z celé tehdejší Československé republiky 2 870 tisíc Němců, zůstalo jich jen asi 200 tisíc [4]. V poválečných letech se do České republiky vrátilo 80 až 100 tisíc lidí ze zahraničí, odešlých po roce 1938 nebo žijících někdy již v dalších generacích původních emigrantů (reemigrantů z Volyně, z Rakouska, Francie, Jugoslávie aj.) [4]. Společně s tím probíhalo i dosídlování pohraničí. Do Česka, v převážné míře pak do dosídlovaného pohraničí, se stěhovali i obyvatelé ze Slovenska. Na území pohraničí zabraného v roce 1938 se vrátilo nebo nově přistěhovalo z vnitrozemí již do května 1947 více než 1,1 milionu osob, ze Slovenska přišlo dalších 116 tisíc osob [4].

Od konce 40. let vykazovala Česká republika poměrně vysoká salda stěhování se Slovenskem. Zatímco na počátku 50. let to bylo v průměru téměř 15 tisíc nových obyvatel ročně, ve druhé polovině 50. let pak v průměru okolo 6 tisíc ročně. Mírně vyšší nárůsty (okolo 7 tisíc ročně) je možné sledovat i v 60. letech. Zvláště

na počátku se jednalo o ekonomickou migraci, v důsledku níž se v Česku zvyšoval jak počet Slováků, tak i romského obyvatelstva. V 70. a 80. letech se migrační přírůstky ze Slovenska stabilizovaly na průměrných 3,5 tisících. Celkově získala Česká republika v letech 1950 až 1990 migrací ze Slovenska 234 tisíc obyvatel [4].

Stěhování do zahraničí bylo po roce 1948 značně omezené, z čehož vyplývají i nízké hodnoty přistěhovaných a vystěhovaných osob u zahraniční migrace, v některých letech dokonce nepřevyšující tisíc osob. Výjimkou bylo období 1964 až 1971 se zvýšenou emigrací Němců, možností tzv. kompletování rodin. Mnohem silnější byla nelegální převážně politická emigrace, zvláště ve dvou vlnách, po roce 1948 a pak po roce 1968. Odhaduje se, že bez povolení odešlo v letech 1948 až 1989 z České republiky 340 až 370 tisíc lidí. Po roce 1968 a zvláště v 80. letech nabývala v nelegální emigraci stále větší váhy ekonomická motivace. [4]

Podle oficiálních údajů ztratily České země v letech 1950 až 1989 zahraničním stěhováním (saldo) 70 667 obyvatel, tj. pouhých 1,8 tisíce osob průměrně ročně. Oficiální data byla přitom různě zkreslena zvláště nejednotným započítáváním stěhování cizinců; část z nich statistikou stěhování vůbec neprocházela [4].

Zvrat předznamenala změna politické situace v roce 1989. Migrační přírůstek České republiky přestal být primárně závislý na stěhování ze Slovenska, přistěhovalectví v prvních porevolučních letech posílila i tzv. návratová migrace Čechů, kteří odešli do zahraničí mezi roky 1948 a 1989. Z hlediska trvalého pobytu, za který jsou data za roky 1990 až 2000 sledovány, je možné sledovat poměrně nízké počty vystěhovaných osob do zahraničí (za roky 1994 až 2000 se jednalo v průměru o 850 osob ročně). V souhrnu let 1990 až 2000 získala Česká republika saldem stěhování se zahraničím (včetně Slovenska) celkem 87,7 tisíce osob.

Po rozšíření okruhu osob zahrnutých do migračních statistik o cizince s vízy opravňujícími k pobytu na území České republiky v délce nad 90 dní a cizince s přiznaným azylem došlo ke zvýšení objemu stěhování. Třebaže v letech 2001 a 2013 byla Česká republika migračně ztrátová, v souhrnu je možné po celé období sledovat velké přírůstky stěhováním, zejména pak v letech 2007 (téměř 84 tisíc) a 2008 (71,8 tisíce). V letech 2001 až 2010 činil průměrný roční přírůstek stěhováním téměř 32 tisíc osob, v období let 2011 až 2017 to bylo necelých 16 tisíc. Mezi roky 1990 a 2017 získala Česká republika saldem stěhování 518,4 tisíce osob, z toho 91,2 tisíce ze Slovenska. Problematickým faktorem je jak podhodnocení počtu vystěhovaných osob především v období socialismu, tak i neúplné zdokumentování vystěhovaných osob do zahraničí po roce 1989 v důsledku neodhlašování se z trvalého pobytu na území České republiky.

V souvislosti s tím se na území Česka zvýšil od osamostatnění v roce 1993 do konce roku 2017 počet cizinců z 50 tisíc na téměř 527 tisíc osob, jejich podíl na celkovém obyvatelstvu vzrostl desetinásobně z 0,5 % na 5 %. Koncem roku 2017 žilo na území Česka nejvíce osob se státním občanstvím Ukrajiny (117,5 tisíce), Slovenska (111,8 tisíce), Vietnamu (59,8 tisíce), Ruska (36,8 tisíce), Německa (21,3 tisíce), dvacetitisícovou hranici ještě překročily osoby se státním občanstvím Polska (20,7 tisíce). Vzhledem k věkovému složení a podílu ekonomicky aktivních cizinců v porovnání s celkovou populací je zřejmé, že se jednalo v převážné míře o ekonomické migranty.

2.3 Celkový přírůstek

Jak vyplývá z dostupných údajů, od vzniku samostatného českého státu až do počátku 2. světové války nebyl v žádném roce zaznamenán úbytek obyvatelstva, třebaže nositelem přírůstku byl v období První republiky výhradně přirozený přírůstek. Specifickým bylo období na konci 2. světové války, kdy Česká republika zaznamenala následkem odsunu osob německé národnosti obrovské úbytky obyvatelstva, které se promítly do struktury obyvatelstva a jehož následky jsou patrné dodnes (graf č. 1).

Dostupnější jsou časové řady údajů od roku 1950. Právě v tomto roce a roce 1952 zaznamenala Česká republika rekordní celkové přírůstky (101,9 tisíce, resp. 103,4 tisíce). Vysoké hodnoty je možné sledovat po celá 50. léta (za roky 1950 až 1959 v průměru o 76,1 tisíce ročně), mírný pokles je patrný jak v důsledku nižších migračních, tak i přirozených přírůstků v 60. letech (za roky 1960 až 1969 činil průměrný roční přírůstek 38,2 tisíce osob). Především následkem nárůstu porodnosti a tím i přirozeného přírůstku je možné sledovat celkové roční přírůstky převyšující 60tisícovou hranici v letech 1973 až 1976 (v průměru činil roční přírůstek obyvatelstva za roky 1970 až 1979 výše 52,6 tisíce). 80. léta je možné považovat za období velmi nízkých nárůstů počtu obyvatel (v průměru o necelých 9 tisíc obyvatel ročně). Zatímco v předchozích letech se na celkovém přírůstku podílel téměř výhradně přirozený přírůstek, v tomto období již bylo zastoupení přirozeného v porovnání s migračním přírůstkem čtvrtinové (např. v 70. letech to byly pouze necelá 4 %).

V roce 1983 se celkový přírůstek obyvatelstva propadl pod hranici 10 tisíc osob, což setrvalo s výjimkou roku 1992, kdy přibýlo 13,1 tisíce osob, až do roku 1994, kdy se poprvé v poválečném období celkový přírůstek obyvatelstva změnil v úbytek. Každoroční úbytky obyvatelstva pokračovaly nepřetržitě až do roku 2002. Rekordním byl rok 2001, kdy dosáhl celkový roční úbytek 25,6 tisíce osob. V souhrnu tak ubylo mezi roky 1994 a 2002 celkem 96,2 tisíce obyvatel, s výjimkou roku 2001 pouze v důsledku převahy zemřelých osob nad živě narozenými dětmi.

Příznivý vývoj je možné sledovat s výjimkou roku 2013 v souvislé řadě od roku 2002. Od tohoto roku až do roku 2017 dosáhl v souhrnu celkový přírůstek obyvatelstva výše 452,8 tisíce osob (rekordními byly roky 2007 s přírůstkem 93,9 tisíce a 2008 s 86,4 tisíci obyvatel).

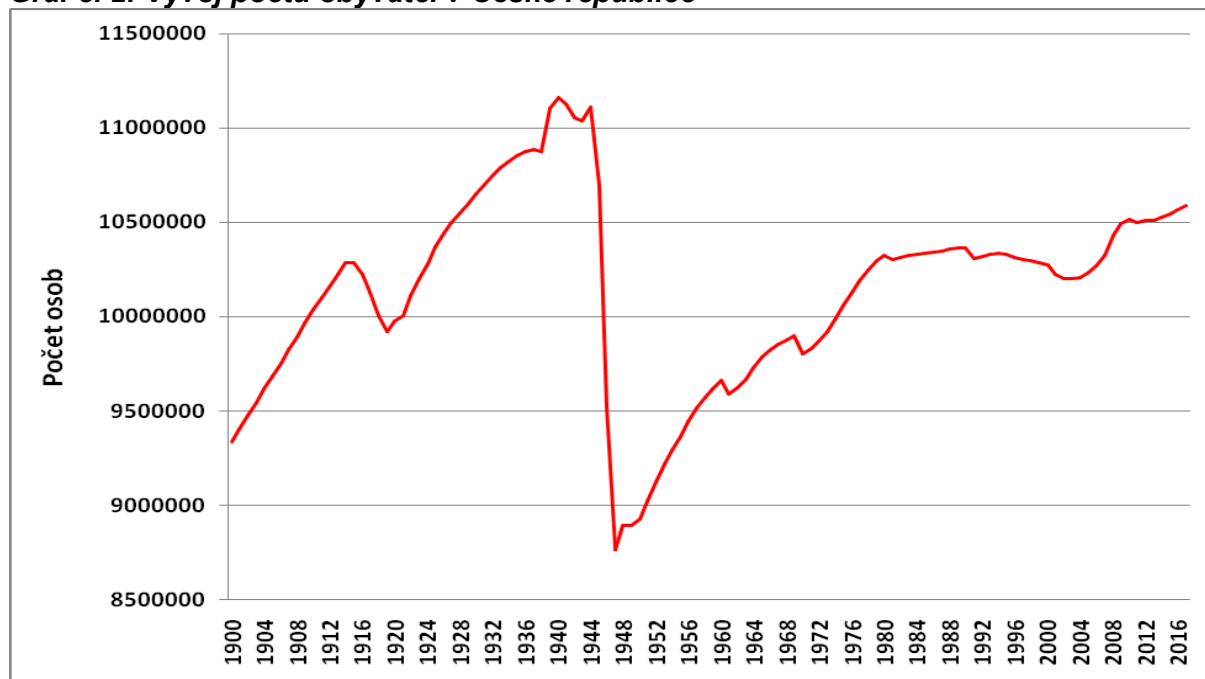
2.4 Počet obyvatel

Počet obyvatel České republiky se mezi roky 1918 a 2017 na první pohled až tak výrazně nezměnil (graf č. 2). Zatímco v roce 1918 žilo na území současné republiky 10,004 milionu obyvatel, koncem roku 2017 to bylo 10,610 milionu, tj. o 606 tisíc osob (resp. 6,1 %) více. Větší výkyvy jsou však patrné v čase. Jestliže v roce 1930 činil počet obyvatel 10,648 milionu, tedy téměř stejně jako v roce 2017, v předvečer 2. světové války v polovině roku 1939 to bylo již 11,106 milionu a koncem roku 1944 pak 11,201 milionu [1]. Odsun německého obyvatelstva však způsobil citelný pokles obyvatelstva až na 8,689 milionu koncem roku 1946.

Z měsíčních bilancí počtu obyvatel je možné sledovat podrobnější vývoj. Devítimilionová hranice byla překonána v květnu 1951, dalších půl milionu obyvatel

přibýlo během 6 let (hranice 9,5 milionu obyvatel byla překonána v dubnu 1957). Pro překonání hranice 10 milionů obyvatel v červenci 1974 bylo zapotřebí 18 let a čtyři měsíce a 10,5 milionu obyvatel žilo dle odhadu prostřednictvím demografické bilance na území republiky v srpnu 2011, po 32 letech a třech měsících. V souhrnu tak byl počet obyvatel na konci roku 2017 v porovnání se stavem na konci roku 1944 o 591 tisíc obyvatel nižší, avšak během období následujícího po odsunu německého obyvatelstva po 2. světové válce se jednalo o nejvyšší početní stav.

Graf č. 2: Vývoj počtu obyvatel v České republice

Zdroj: ČSÚ

3. VÝVOJ POČTU A PRÍRASTKOV OBYVATEĽSTVA NA SLOVENSKU

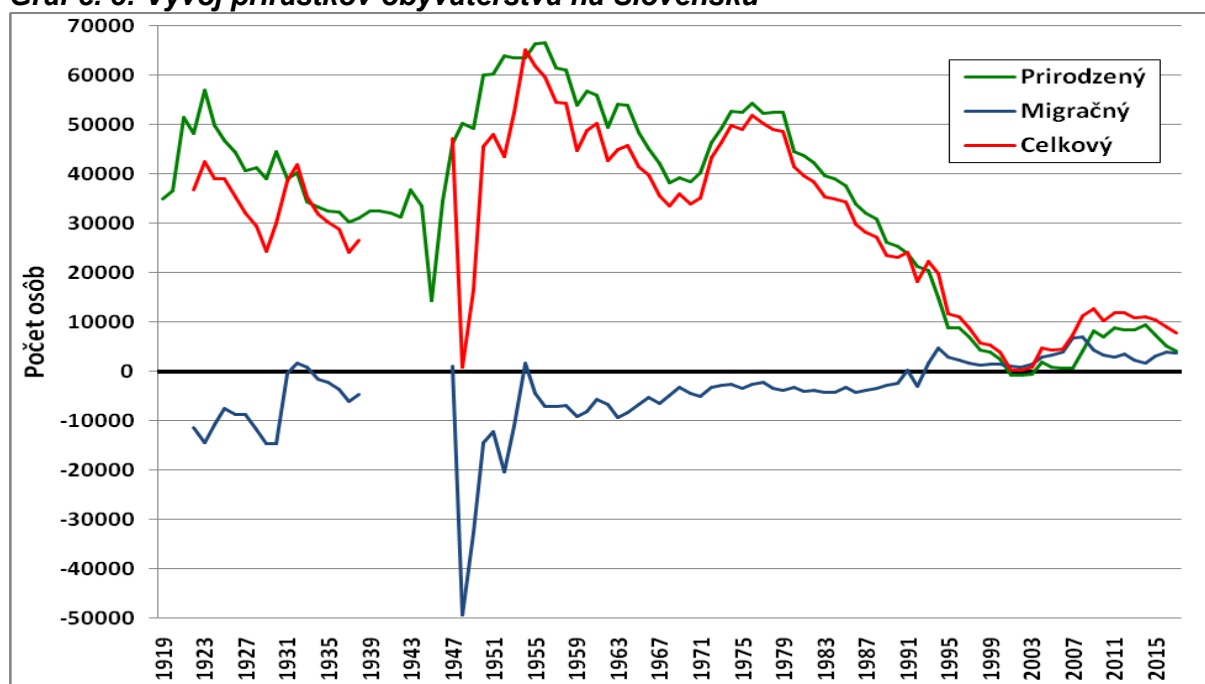
3.1 Prírodný prírastok

Hneď po skončení 1. svetovej vojny a vzniku Československej republiky sa prirodzený úbytok obyvateľstva, ktorý bol evidovaný na území Slovenska počas vojnových rokov, zmenil na prirodzený prírastok. Kladné hodnoty prirodzeného prírastku obyvateľstva sa na Slovensku udržali celých 100 rokov s výnimkou krátkeho obdobia na začiatku 21. storočia. Za posledných 100 rokov sa ročný prirodzený prírastok obyvateľstva na území Slovenska pohyboval od hodnôt tesne pod nulovou hranicou až po necelých 70 tisíc osôb (graf č. 3). Vývoj prirodzeného prírastku sa pomerne dobre prekrýval so spoločensko-politickým vývojom a jeho zmenami. Pri stabilnom vývoji úmrtnosti sa na výkyvoch prirodzeného prírastku podieľal hlavne vývoj plodnosti, ktorý citlivo reagoval na jednotlivé zmeny v spoločenskom vývoji.

Pod tri kladné vrcholy vo vývoji prirodzeného prírastku obyvateľstva na Slovensku počas posledných 100 rokov sa podpísala vysoká plodnosť a v druhej polovici 20. storočia aj početné rodičovské generácie. Ide o obdobia, ktoré priniesli do spoločenského života stabilitu, ktorá je jedným z predpokladov na vysokú plodnosť. Jednotlivé obdobia vysokého prirodzeného prírastku obyvateľstva sú prepojené prostredníctvom vekovej štruktúry obyvateľstva, ktorá cez početné

rodičovské generácie vytvára potenciál na vysokú pôrodnosť. Prvým vrcholom je prvá polovica 20. rokov, ktorá nadväzuje na skončenie 1. svetovej vojny, rozpad Rakúsko-Uhorska a vznik Československa. Druhým obdobím s veľmi vysokým prirodzeným prírastkom obyvateľstva sú 50. roky minulého storočia. Ide predovšetkým o kompenzačné povojnové obdobie, ale svoju úlohu mohla čiastočne zohrať aj nádej spojená s novým politickým režimom, ktorá sa síce nepotvrdila, ale reprodukčné zámery obyvateľstva mohla ovplyvniť hlavne na začiatku 50. rokov [6]. Tretím obdobím s nadpriemernými hodnotami prirodzeného prírastku obyvateľstva sú 70. roky 20. storočia. Do spoločnosti sa po turbulentnom období na konci 60. rokov vrátila stabilita (aj keď len normalizačná). Po ukončení nádejí na politickú zmenu v bývalom Československu sa obyvateľstvo viac či menej dobrovoľne stiahlo z verejného života a uzatváralo sa do rodín. Vtedajšia vládna moc tieto trendy podporila aj masívnymi propopulačnými opatreniami [6].

Graf č. 3: Vývoj prírastkov obyvateľstva na Slovensku

Zdroj: ŠÚ SR

Vývoj prirodzeného prírastku zaznamenal za posledných 100 rokov aj tri obdobia výrazného poklesu (graf č. 3). Prvé je spojené s hospodárskou krízou v 30. rokoch minulého storočia a s 2. svetovou vojnou. Málo početné generácie narodené od začiatku 30. rokov až do skončenia druhej svetovej vojny prispeli k nízkej úrovni prirodzeného prírastku v 60. rokoch a následne aj v druhej polovici 80. rokov minulého storočia.

Do vývoja prirodzeného prírastku na Slovensku významne zasiahla zmena politického režimu na konci 80. rokov. Následné transformačné obdobie spojené so zásadnými spoločenskými a ekonomickými zmenami prinieslo významné zmeny aj do reprodukčného správania obyvateľstva. Rodičovský potenciál silných generácií zo 70. rokov minulého storočia zostal do značnej miery nevyužitý a očakávané zvýšenie prirodzeného prírastku na začiatku 90. rokov nenastalo [4]. Naopak silný prepád plodnosti spôsobil, že pokles prirodzeného prírastku obyvateľstva pokračoval intenzívne až do roku 2001, keď dosiahol historicky najnižšie hodnoty. Roky 2001 –

2003 sú zatiaľ jediné od roku 1919, keď bol na Slovensku zaznamenaný prirodzený úbytok obyvateľstva. V roku 2004 sa prirodzený prírastok vrátil do kladných hodnôt a následne sa zvyšoval až na hodnotu tesne pod hranicu 10 tis. osôb v roku 2014. Momentálne sa ročný prirodzený prírastok obyvateľstva na Slovensku pohybuje zhruba na úrovni 5tis. osôb (graf č. 3).

3.2 Migrácia

História zahraničnej migrácie Slovenska z pohľadu Slovenska ako samostatnej krajiny i súčasť väčších historických štátnych útvarov sa dá celkom jednoznačne označiť ako história emigračnej krajiny. Ak hodnotíme posledných 100 rokov, iba približne niečo viac ako desatinu tejto storočnice sprevádzal (oficiálny) migračný prírastok zahraničným sťahovaním, ak za zahraničnú migráciu považujeme aj migráciu do Českej republiky v ére spoločného štátu. Je nevyhnutné tiež zdôrazniť, že do roku 1918 sme zaznamenali veľmi dlhé obdobie extrémnych migračných úbytkov spojených s tzv. Veľkou atlantickou migráciou. Toto obdobie mapujú viaceré prevažne staršie štúdie, avšak štúdia sa venuje až obdobiu od roku 1918.

Medzivojnové obdobie aj obdobie 2.svetovej vojny a prvých rokov po nej možno označiť ako obdobie význačných migrácií, zároveň ako obdobie veľmi nešťastné z dejinného hľadiska. Ide o obdobie, kedy nepodstatnú časť migrácie tvorila migrácia riadená. Prvá význačná vlna sa týkala vystahovania maďarských úradníkov do Maďarska po prvej svetovej vojne. Pomerne podrobne sa tomuto obdobiu venuje štúdia [7]. Z výsledkov štúdie možno vybrať niektoré nasledujúce podstatné skutočnosti. Repatriácie na úrovni okolo 50 tisíc obyvateľov tesne po vzniku ČSR znamenali krátkodobý migračný prírastok, avšak neskôr sa situácia vrátila naspäť k migračným stratám, a to napriek tomu, že jedna zložka emigrácie (do USA) už bola brzdená legislatívne cez reštrikcie prijímajúcej strany a neskôr aj hospodárskou krízou. Spomenutá štúdia odhaduje sumárnu stratu zo zahraničného sťahovania viac ako 100 tisíc osôb v období 1922 až 1938. Vojna a medzivojnové obdobie prirodzene priniesli ďalšie turbulencie vo vývoji migrácie. Nútené deportácie sa stali aj súčasťou vojnového a povojnového vývoja, a týkali sa nemeckého, židovského a rómskeho etnika, po vojne v rámci presídľovania maďarského a rusínskeho etnika. Tieto pohyby zo štatistického pohľadu zvyšovali migračný obrat, znamenali však v konečnom dôsledku predovšetkým štrukturálne zmeny z hľadiska národnostnej resp. etnickej štruktúry obyvateľstva v rámci územia Slovenska.

Obdobie rokov 1948 až 1989 možno označiť ako obdobie zdanlivého „migračného pokoja“, prinajmenej ak ho porovnáme s prvou polovicou 20. storočia. Slovensko oficiálne získavalo obyvateľstvo migráciou až do 80. rokov, pričom išlo o veľmi nízke relatívne zisky, a tiež straty v 80. rokoch boli rovnako veľmi nízke (graf č. 3). Ak však do zahraničnej migrácie zahrnieme toky z a do Českej republiky, Slovensko možno označiť ako pomerne výrazne migračne stratové v celom socialistickom období. Česká republika v jej súčasných hraniciach bola hlavným migračným partnerom Slovenska, resp. hlavnou cieľovou krajinou obyvateľov Slovenska. Oficiálna štatistika v socialistickom období však bola výrazne podhodnotená. Vládny režim, prirodzene nepripustil, aby boli nelegálne emigrácie na Západ súčasťou oficiálnych štatistík, a emigrácia ako taká bola predmetom tvrdých represálií. Napriek tomu počty emigrantov nie sú nijako zanedbateľné, najvýraznejšie sú vlny tesne po udalostiach v roku 1948 a 1968. Počet emigrantov pre celé Československo sa odhaduje na viac

ako pol milióna osôb, pričom Slovensko sa na tom mohlo podieľať približne jednou štvrtinou [4, 5].

Udalosti koncom 80. rokov a na začiatku 90. rokov minulého storočia v súvislosti s pádom železnej opony znamenali úplný „reštart“ v charaktere migrácie, migračných smeroch a dôvodoch migrácie. V prvých rokoch po páde režimu bola zaznamenaná prirodzená vlna návratovej migrácie. Postupne začala klesať aj intenzita migračnej výmeny s Českou republikou (trend sa otočil, na základe oficiálnych údajov migračná výmena s ČR pozitívne ovplyvňuje migračné saldo SR od roku 1994). Rok po vzniku samostatného Slovenska sa začala nová migračná éra trvajúca až do aktuálneho obdobia. Slovensko sa stáva krajinou s migračným prírastkom, kým pre posledných 100 – 150 rokov (v hraniciach súčasného Slovenska) boli typické migračné úbytky, resp. krátke a sporadické periódy nevýrazného migračného prírastku. Podobne ako podhodnotenie emigračnej zložky v socialistickom období, je oficiálna migračná štatistika ovplyvnená nezdokumentovanou zahraničnou emigráciou predovšetkým do krajín západnej Európy a Severnej Ameriky. Vyplýva to z neodhlasovania sa z trvalého pobytu, pričom ale tieto vystahovania sú často dlhodobé resp. trvalé, a predstavujú faktické straty obyvateľstva nielen v kvantitatívnej, ale aj kvalitatívnej rovine – únik mozgov, znížený reprodukčný potenciál v dôsledku odchodu obyvateľov vo veku najvyššej reprodukcie a iné. Tento problém s evidenciou majú v podstate všetky krajiny bývalého východného bloku. Disproporcie potvrdzujú zrkadlové štatistiky v krajinách EÚ a niektoré odborné štúdie [2, 3]. Zároveň je nutné spomenúť, že od roku 2012 nie sú deti narodené v zahraničí, ktoré ich matky registrujú a zároveň prihlásia na trvalý pobyt na Slovensku, evidované v rámci štatistiky pôrodov, ale v rámci prisťahovaných osôb.

Migrácia po roku 1989 má výrazne ekonomický charakter, je predovšetkým pracovne podmienená. Najvýraznejší medzník vo vývoji celkom jednoznačne predstavuje vstup Slovenska do Európskej únie a schengenského priestoru. Po roku 2004 sa migračné saldo výrazne zvyšuje, a je sýtené hospodárskym rozmachom. Pracovnú podmienenosť migrácie potvrdzuje kardinálna zmena trendov po vypuknutí hospodárskej krízy, ktorá okrem iného spustila nezamedbateľnú vlnu návratovej migrácie a pokles oficiálneho migračného prírastku. Zotavenie a opätovný rast hospodárstva, pokles nezamestnanosti na rekordne nízku úroveň sa opäť prejavujú a Slovenská republika zaznamenáva bezprecedentné počty pracujúcich cudzincov z EÚ a z tretích krajín, predovšetkým v krajoch západného Slovenska. Tento nárast sa už dokonca stáva predmetom politickej i spoločenskej diskusie z hľadiska rovnováhy na trhoch práce, nárastu mzdovej úrovne domáceho obyvateľstva a na lokálnej úrovni i z hľadiska sociálnych vzťahov vo vybraných mestách.

3.3 Celkový prírastok

Celkový prírastok obyvateľstva nedosiahol na Slovensku podľa oficiálnych štatistík po roku 1919 nikdy zápornú hodnotu, hoci v roku 1948 a v období 2001 – 2003 sa výrazne priblížil k nulovej hodnote¹ (graf č. 3). Celkový prírastok obyvateľstva

¹ *Problematické zostáva v tomto smere obdobie vojnovaj Slovenskej republiky, za ktoré nie sú k dispozícii oficiálne údaje o migračnom salde a obdobie posledných troch desaťročí, keď migračná štatistika prestala odzrkadľovať reálny migračný pohyb osôb v Európe v dôsledku neodhlasovania sa vystahovaných osôb z trvalého pobytu. Dá sa preto predpokladať, že za obidve spomínané obdobia bol skutočný celkový prírastok obyvateľstva na Slovensku (na rozdiel od evidovaného) záporný.*

je za posledných 100 rokov ovplyvnený predovšetkým prirodzeným prírastkom, keďže migračné saldo bolo väčšinu obdobia blízke nule. Výnimkou je len 2. polovica 20. rokov minulého storočia, kedy vznikla vystaňovalecká vlna spojená s nepriaznivou hospodárskou situáciou a obdobie tesne po komunistickom prevrate v roku 1948, ktoré bolo spojené s útekem pred komunistickým režimom. V oboch obdobiach zasiahli do vývoja celkového prírastku obyvateľstva aj riadené presuny obyvateľstva (viď. kapitola 3.2). V období okolo rokov 1927 a 1948 sa preto celkový a prirodzený prírastok od seba vzdialili (graf č. 3). Od roku 1951 sú trendy prirodzeného a celkového prírastku identické a hodnoty prirodzeného a celkového prírastku sa líšia len málo. Mierne nižšie hodnoty celkového prírastku počas celej druhej polovice 20. storočia v porovnaní s prirodzeným prírastkom sú spôsobené migračnými stratami Slovenska s Českom, ktoré boli v tom čase ovplyvnené vnútorným sťahovaním v rámci ČSSR. Za zmienku stojí aj obdobie tesne po roku 2000, keď kladné migračné saldo (aj keď nízke) zachránilo SR pred celkovým úbytkom obyvateľstva.

3.4 Počet obyvateľov

Počet obyvateľov s trvalým pobytom na území Slovenska sa za posledných 100 rokov zvýšil z hodnoty 2 779,2 tis. osôb v roku 1918 na 5 443,1 tis. osôb v roku 2017, čo znamená zvýšenie o 2 663,9 tis. osôb, resp. 95,9 % (graf č. 4). Prevládajúci rastúci trend počtu obyvateľov bol od začiatku 20. storočia prerušený len dvakrát – v období 1. a 2. svetovej vojny². Minimálny rast počtu obyvateľov po roku 2000 však možno z dlhodobého pohľadu označiť za stagnáciu (graf č. 4). Medziročné zmeny v počte obyvateľov väčšinou nepresiahli 1 %. Najväčší rast počtu obyvateľov bol na Slovensku v medzivojnovom období počas existencie 1. ČSR a potom v 50. a 70. rokoch minulého storočia. V týchto obdobiach sa medziročné prírastky počtu obyvateľov pohybovali nad hranicou 1 %. Extrémne vysoké medziročné zmeny v počte obyvateľov na Slovensku sú spojené s vojnovými konfliktami. Okrem predvojnových a vojnových rokov bola vyššia medziročná zmena v počte obyvateľov ako 2 % už len v roku 1961 (viac ako 4,9 %) (graf č. 5).

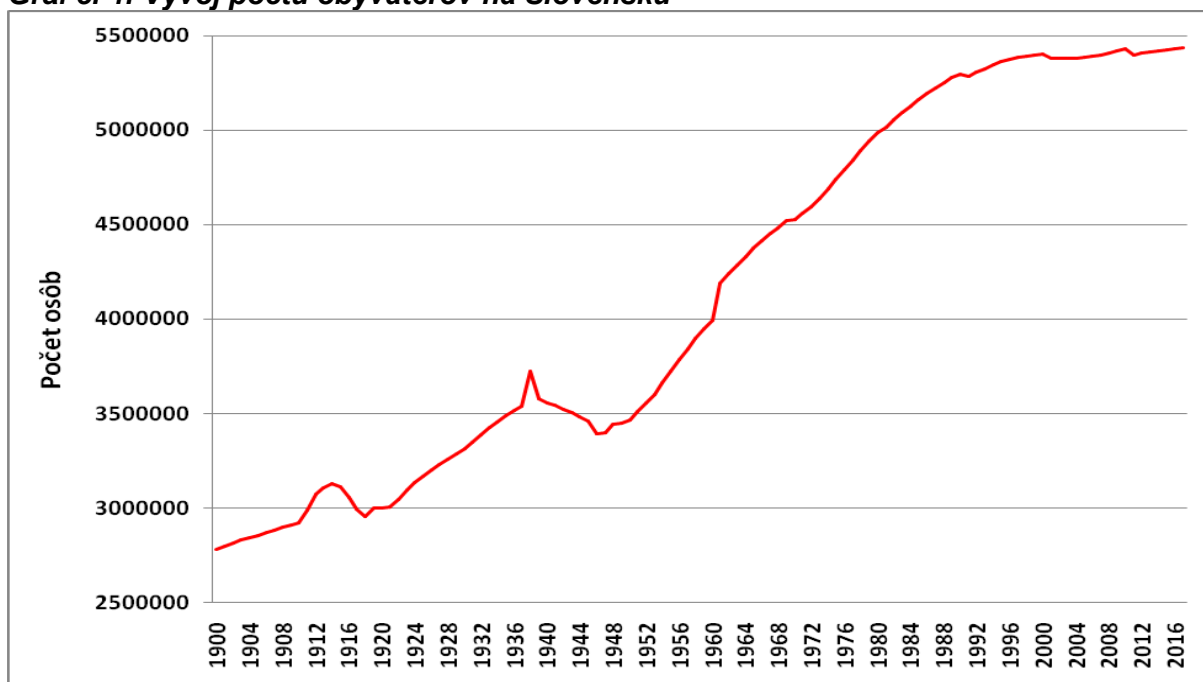
4. POROVNANIE VÝVOJA POČTU A PRÍRASTKOV OBYVATEĽSTVA MEDZI ČESKOM A SLOVENSKOM

4.1 Prirodzený prírastok

Trendy vo vývoji prirodzeného prírastku obyvateľstva boli počas celého sledovaného obdobia v oboch krajinách prakticky rovnaké, rozdiely sú však v intenzite prirodzeného prírastku (graf č. 6). Čo sa týka trendov vývoja prirodzeného prírastku, za posledných 100 rokov môžeme nájsť malé odlišnosti len v troch obdobiach. Ide o roky 1937 – 1940 (v Česku nárast prirodzeného prírastku, na Slovensku stagnácia), 1983 – 1993 (v Česku stagnácia prirodzeného prírastku, na Slovensku pokles) a 2008 – 2010 (v Česku zvyšovanie prirodzeného prírastku, na Slovensku stagnácia).

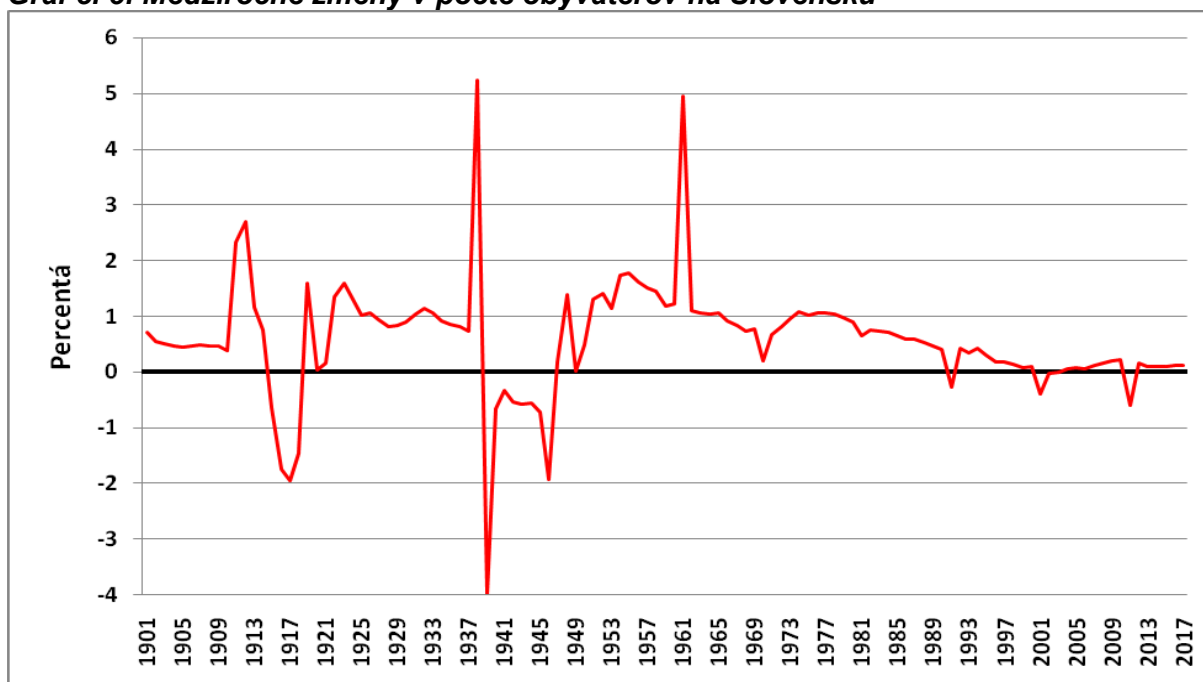
² *Neberieme do úvahy jednorôčné zníženia počtu obyvateľov súvisiace so sčítaním obyvateľov, ktoré nevypovedajú o reálnej zmene počtu obyvateľov, ale sú predovšetkým dôsledkom nevidovanej migrácie v celom intercenzálnom období.*

Graf č. 4: Vývoj počtu obyvateľov na Slovensku

Zdroj: ŠÚ SR

Graf č. 5: Medziročné zmeny v počte obyvateľov na Slovensku

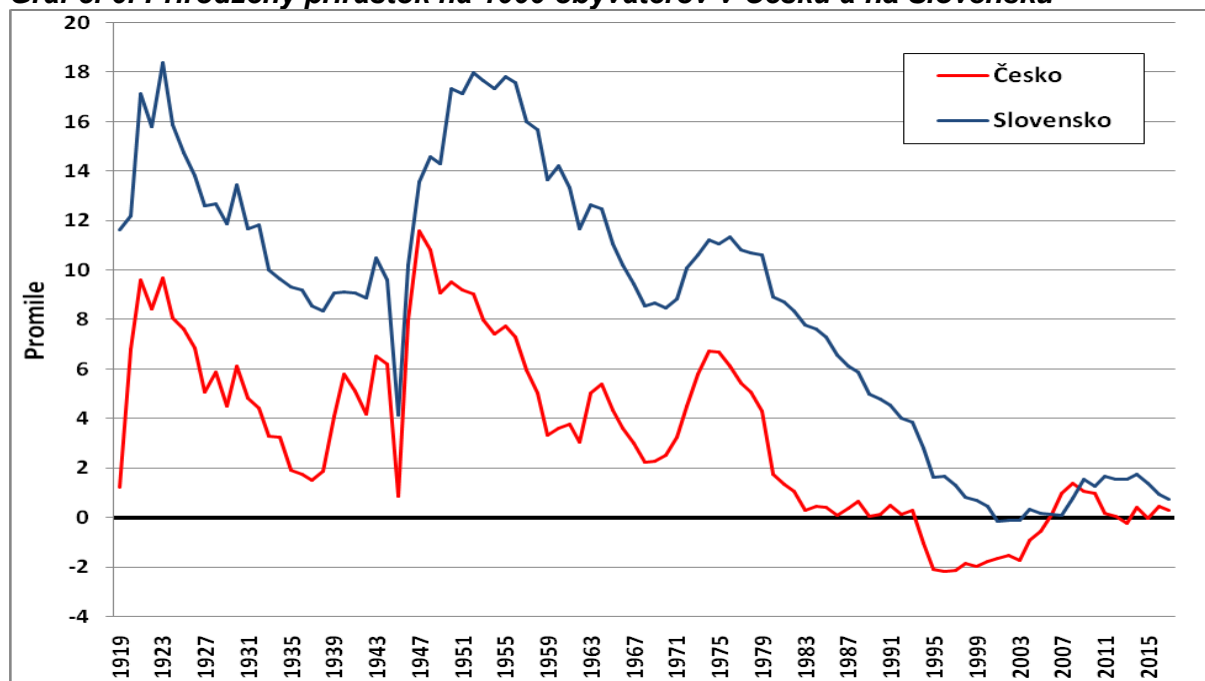

Zdroj: ŠÚ SR

Na druhej strane rozdiely v intenzite prirodzeného prírastku obyvateľstva sú počas celého sledovaného obdobia pomerne výrazné. V prepočte na veľkosť populácie je prirodzený prírastok na Slovensku výrazne vyšší ako v Česku. Jedinou výnimkou je obdobie 2006 – 2008, keď nastala opačná situácia. Až do začiatku 90. rokov minulého storočia boli hodnoty prirodzeného prírastku na 1 000 obyvateľov na Slovensku v porovnaní s Českom bežne 2- až 3-násobné, v niektorých obdobiach dokonca až niekoľkonásobné (1935 – 1938, 1959 – 1962, 1980 – 1997). Po roku

2000 sa rozdiely vo výške prirodzeného prírastku obyvateľstva začali znižovať a až po súčasnosť zostávajú relatívne nízke. Do obdobia malých rozdielov spadajú aj už spomínané roky 2006 – 2008, keď bol prirodzený prírastok v Česku vyšší ako na Slovensku.

Graf č. 6: Prirodzený prírastok na 1000 obyvateľov v Česku a na Slovensku

Zdroj: ČSÚ, ŠÚ SR

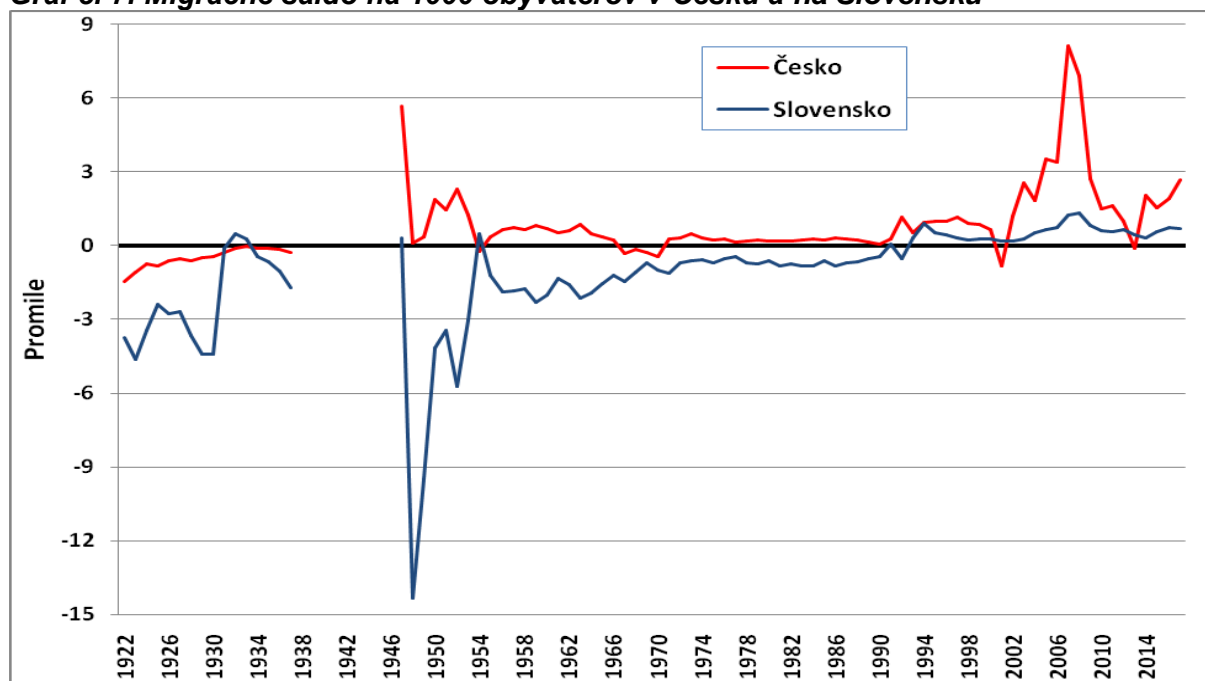
4.2 Migračné saldo

Migračné trendy v Česku a na Slovensku sú za posledných 100 rokov rozdielne. Aj keď rozdiely v intenzite neboli po väčšinu sledovaného obdobia veľké (hlavne pre obmedzenú možnosť pohybu v období socialistického Československa), líšil sa celý charakter migrácie. Kým Česko malo väčšinu sledovaného obdobia migračný prírastok, Slovensko bolo väčšinou migračne stratové (graf č. 7). Počas sledovaného obdobia bolo migračné saldo v oboch krajinách nízke, migračné prírastky alebo úbytky boli obvykle nižšie ako 1 osoba na 1000 obyvateľov. K najväčším výkyvom v migračných trendoch v oboch krajinách prispeli riadené presuny obyvateľstva a administratívne zásahy do evidencie migrácie (viď. kapitola 2.2 a 3.2). Spomenúť treba aj problémy s evidenciou osôb vysťahovaných do zahraničia, ktoré po roku 1990 majú obidve krajiny.

V medzivojnovom období evidujeme migračný úbytok v oboch krajinách, výrazne vyšší na Slovensku (viac ako 3 osoby na 1 000 obyvateľov). Najväčšie rozdiely v hodnote migračného salda medzi Českom a Slovenskom boli v období po 2. svetovej vojne. Na Slovensku migračný úbytok presiahol v rokoch 1948 – 1953 hodnotu 3 osoby na 1 000 obyvateľov, pričom hodnota z roku 1948 (-14,3 promile) znamená najväčší migračný úbytok obyvateľstva na Slovensku za posledných 100 rokov. V Česku, naopak, v tomto období evidujeme migračný prírastok nad úrovňou 1 osoba na 1 000 obyvateľov. Obdobie po roku 1950 až do konca 80. rokov minulého storočia je ovplyvnené obmedzenými možnosťami zahraničného sťahovania v socialistickom Československu. Najvýraznejšou zložkou migračného pohybu tak bola migrácia medzi Českom a Slovenskom, ktorá bola v tom období

vnútroštátnou migráciou (aj keď dnes ju hodnotíme ako zahraničnú). Z uvedených dôvodov bolo migračné saldo niekoľko desaťročí nízke. V Česku evidujeme mierny migračný prírastok, na Slovensku mierny migračný úbytok. Po zmene politických pomerov na prelome 80. a 90. rokov 20. storočia a následnom rozdelení spoločného štátu majú obidve krajiny (podľa oficiálnych štatistík) kladné migračné saldo. Na Slovensku ide o nízke hodnoty, zhruba 1 osoba na 1000 obyvateľov, v Česku o podstatne vyššie (hlavne v období 2006 – 2010).

Graf č. 7: Migračné saldo na 1000 obyvateľov v Česku a na Slovensku

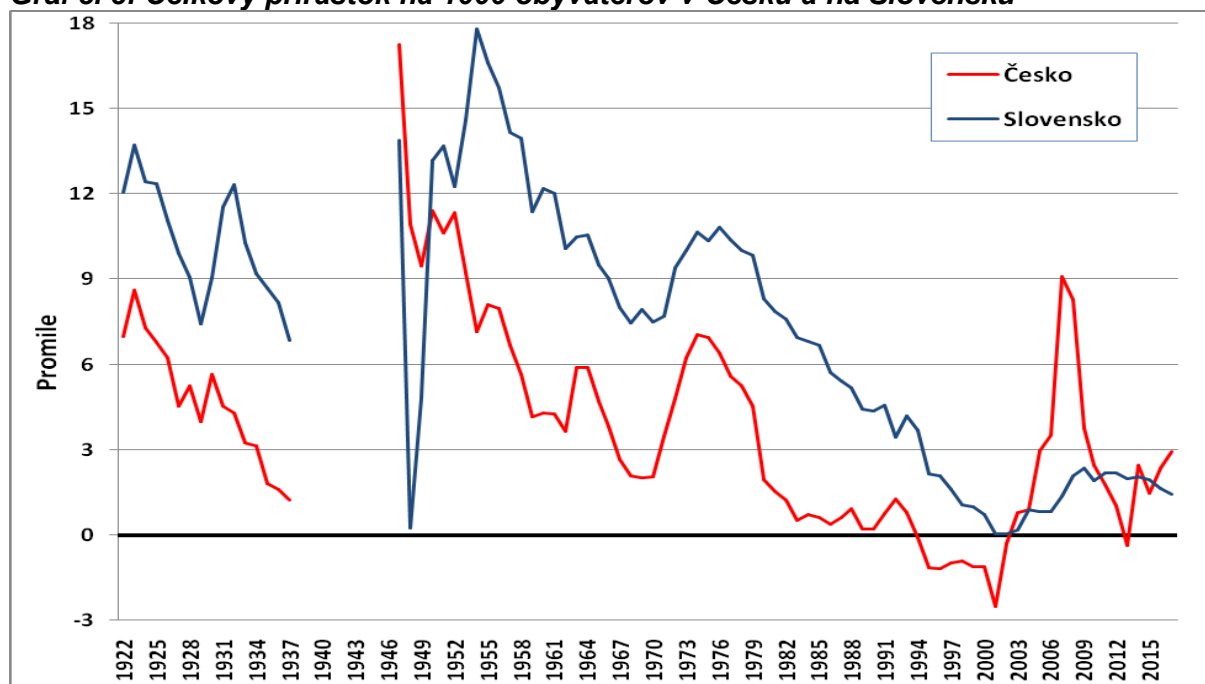

Zdroj: ČSÚ, ŠÚ SR

4.3 Celkový prírastok

V Česku aj na Slovensku má na úroveň celkového prírastku obyvateľstva rozhodujúci vplyv prirodzený prírastok, vplyv migračného salda je menej významný. Z uvedeného dôvodu sú trendy celkového prírastku (podobne ako prirodzeného prírastku) v obidvoch krajinách podobné, rozdiely medzi obidvomi krajinami sú však menšie ako v prípade prirodzeného prírastku (graf č. 8). Celkový prírastok obyvateľstva (po prepočte na veľkosť populácie) je väčší na Slovensku ako v Česku. Výnimkou je len obdobie tesne po skončení 2. svetovej vojny a roky 2005 – 2010. V obidvoch prípadoch ide o dôsledok veľkých rozdielov v migračnom salde medzi obidvomi krajinami. Kým na Slovensku (podľa oficiálnych štatistík) nebol celkový prírastok obyvateľstva počas sledovaného obdobia nikdy záporný, Česko zaznamenalo úbytok obyvateľstva v období 1994 – 2002.

Graf č. 8: Celkový prírastok na 1000 obyvateľov v Česku a na Slovensku

Zdroj: ČSÚ, ŠÚ SR

4.4 Počet obyvateľov

Vývoj počtu obyvateľov v Česku a na Slovensku je rozdielny (graf č. 2, graf č. 5). Počet obyvateľov v Česku sa za posledných 100 rokov výraznejšie nezmenil (keď berieme do úvahy začiatok a koniec sledovaného obdobia). K tejto skutočnosti výrazne prispel povojnový odsun nemeckého obyvateľstva z územia Českej republiky. Na Slovensku, naopak, evidujeme do roku 2000 trvalý rast počtu obyvateľov, ktorý bol prerušený len v období svetových vojen. Po roku 2000 sa počet obyvateľov na Slovensku zvyšuje len veľmi mierne, takže tento stav môžeme označiť za stagnáciu.

5. ZÁVER

Obdobie od vzniku 1. Československej republiky až po súčasnosť, ktoré tvorí historický kontext demografických analýz v tomto článku, môžeme označiť ako storočnicu poznačenú mnohými významnými a často aj tragickými udalosťami. Ide o dve svetové vojny, nástup a pád dvoch totalitných režimov, ktoré významne ovplyvnili svetové dianie, svetovú hospodársku a svetovú finančnú krízu, zmeny v štátoprávnom usporiadaní, nezriedka sprevádzané konfliktami a násilím, proces globalizácie a s ním spojený vznik nadnárodných spoločností a inštitúcií. To všetko sú udalosti, ktoré ovplyvnili aj fungovanie Česka a Slovenska prakticky zo všetkých stránok, vrátane demografického vývoja.

Česko a Slovensko prežili väčšinu zo spomínaného turbulentného obdobia v spoločnom štáte – demokratickom aj totalitnom. Aj v obdobiach, keď fungovali oddelene, si tieto dve krajiny zachovali nadštandardné vzťahy. Spoločná história, dlhoročné väzby a kontakty na rôznych úrovniach priniesli blízkosť do česko-slovenských vzťahov, no na obidvoch stranách zostali zachované aj niektoré špecifické črty v rôznych oblastiach. V kontexte hodnotenia počtu a prírastkov obyvateľstva sa blízkosť medzi Českom a Slovenskom prejavuje v podobných trendoch prirodzeného a celkového prírastku, ako aj v pomerne intenzívnej

vzájomnej migrácii. Naopak, za špecifickosť možno považovať rozdielnu intenzitu prirodzeného a celkového prírastku, a rozdielny charakter migrácie.

Počas celého sledovaného obdobia je v obidvoch krajinách celkový prírastok obyvateľstva ovplyvňovaný hlavne prirodzeným prírastkom. Migračné saldo nie je väčšinou významné (hlavne v dôsledku uzavretých hraníc počas socialistického obdobia v rokoch 1948 – 1989). Migrácia má však niekoľko výkyvov, ktoré významne zasiahli do vývoja počtu obyvateľov. Ide o presuny a sťahovanie obyvateľstva v súvislosti so svetovými vojnami a hospodárskou krízou. Spomenúť treba aj problémy s evidenciou migrácie v období po zmene politického režimu na konci 20. storočia. Prirodzený aj celkový prírastok obyvateľstva má z dlhodobého hľadiska klesajúci trend a v súčasnosti sa pohybuje blízko nulovej hranice. To znamená, že medziročné zmeny v počte obyvateľov sú nevýznamné a dlhoročný rastúci trend počtu obyvateľov sa postupne zmenil na stagnáciu.

Dá sa konštatovať, že demografické rozdiely medzi Českom a Slovenskom sa ani po rozpade spoločného štátu na začiatku 90. rokov nezväčšili, skôr naopak. Prispieva k tomu pravdepodobne celosvetový globalizačný proces a hlavne európska integrácia, ktorej sú obidve krajiny súčasťou. Napriek štátnej hranici medzi Českom a Slovenskom nie je preto pravdepodobné, že demografické rozdiely medzi obidvomi krajinami sa budú v blízkej budúcnosti významnejšie prehlbovať.

LITERATÚRA

- [1] Demografická príručka – 2016: Czech Demographic Handbook. Praha : Český statistický úřad, 2017. (Obyvateľstvo, volby. Demografie ; kód 130055-17)
- [2] DIVINSKÝ, B.: Zahraničná migrácia v Slovenskej republike - stav, trendy, spoločenské súvislosti. Bratislava: Friedrich Ebert Stiftung, 2005. ISBN 978-80-89149-04-9.
- [3] HALUŠ, M. – HLAVÁČ, M. – HARVAN, P. - HIDAS, S.: Odliv mozgov po slovensky. Analýza odchodov Slovákov do zahraničia od roku 2000. Komentár 2017/1, Bratislava: Inštitút finančnej politiky MFSR, 2017.
- [4] KUČERA, M.: Populace České republiky 1918 - 1991. Praha: Česká demografická spoločnosť, Sociologický ústav AV ČR, 1994, 150 s.
- [5] MAJO, J. – ŠPROCHA, B.: Storočie populačného vývoja Slovenska II - populačné štruktúry. Bratislava: Infostat, Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, Univerzita Komenského v Bratislave, 2016. ISBN 978-80-89398-31-7.
- [6] POTANČOKOVÁ, M. – JURČOVÁ, D. – PILINSKÁ, V. – VAŇO, B. Fertility between tradition and modernity. 2008. In: Frejka, T. – Sobotka, T. – Hoem, J. M. – Toulemon, L. (eds.): Childbearing Trends and Policies in Europe. Demographic Research, Special Collection 7, s. 1 – 4.
- [7] TIŠLIAR, P.: Formy organizovania vystáhovalectva zo Slovenska po vzniku Československej republiky. In: Šmigel', M. – Tišliar, O. a kol. Migračné procesy Slovenska (1918 – 1948). Banská Bystrica: Belianum, 2015, s. 56 – 71.

RESUME

A period from the establishment of the 1st Czechoslovak Republic until the present days may be regarded as a centenary marked by numerous important and often tragic events. They include two world wars, the rise and fall two totalitarian regimes significantly influencing the world affairs, the global economic and financial crises,

changes in constitutional arrangements, and the process of globalisation followed by the creation of transnational communities and institutions. These are all events affecting the functioning of the Czech and Slovak Republic basically in all respects, including the demographic development.

The Czech Republic and Slovakia spent the most of this turbulent period in a common state- both democratic and totalitarian. These countries maintained above-standard relationships even in periods when they were living autonomously. A common history, long-term connections and various contacts brought closeness to the Czech- Slovak relations, although some specificities had been preserved on both sides. In the context of the evaluated population size and growth, the closeness between the Czech Republic and Slovakia is reflected in similar trends of natural and total population growth, as well as in the relatively intensive mutual migration. On the other hand, the various intensity of natural and total population growth and the different nature of migration may be regarded as a specificity.

During the entire reference period, the total population growth was influenced mainly by the natural population growth in both countries. The migration balance is usually not significant. However, migration has several fluctuations which considerably affected the population growth. This concerns transfers and migration of population related to the World Wars and the economic crisis. The closed borders in the era of socialism and problems with the records of migration in the period after the political regime change at the end of the 20th century should be mentioned as well. In the long-term perspective, the natural and total population growth have a downward trend and currently approaching zero level. This means that the year-on-year changes in population size are not significant and the long-term upward trend of population growth has gradually turned into stagnation.

It can be stated that the demographic disparities between the Czech Republic and Slovakia have not been increased even after the dissolution of the common state at the beginning of the 1990s, but rather the opposite. The most likely causes were the process of globalisation and the European integration of which both countries are a part. Despite the Czech-Slovak state border, it is thus not very likely that the demographic differences between the two countries will considerably increase in the near future.

PROFESIJNÝ ŽIVOTOPIS

Doc. RNDr. Branislav Bleha, PhD. je vedúcim Oddelenia demogeografie a demografie Katedry humánnej geografie a demografie Prírodovedeckej fakulty UK v Bratislave. Zaoberá sa predovšetkým prognózovaním, populačnou politikou a populačnou geografiou. O roku 2010 pôsobí ako podpredseda Slovenskej štatistickej a demografickej spoločnosti. Bol zodpovedným riešiteľom popularizačného projektu APVV so zameraním na popularizáciu demografie (2007 – 2008), tajomníkom štátnej úlohy „Zmeny demografického vývoja, Atlas obyvateľstva Slovenska“ (2003 – 2006) a zodpovedným riešiteľom projektu APVV „Humánnogeografické a demografické interakcie, uzly a kontradikcie v časopriestorovej sieti“ (2013 – 2016). Od roku 2011 je prodekanom pre rozvoj a informačné technológie na Prírodovedeckej fakulte Univerzity Komenského.

Ing. Mgr. Pavel Hájek vyštudoval ekonómiu so zameraním na štatistiku a účtovníctvo na Provozně ekonomickej fakulte Českej zemědělskej univerzity v Prahe. V štúdiu pokračoval v magisterskom študijnom odbore Demografia na Prírodovedeckej fakulte Univerzity Karlovej v Prahe. Pracuje ako vedúci oddelenia informačných služieb Krajskej správy Českého štatistického úradu pre Stredočeský kraj, v rámci tejto inštitúcie pracoval aj na oddelení informačných služieb – ústredí. Dlhodobu sa špecializuje na oblasť demografie, predovšetkým regionálnu.

Ing. Boris Vaňo vyštudoval Vysokú školu ekonomickú v Bratislave, následne absolvoval postgraduálne štúdium z demografie na Karlovej Univerzite v Prahe. Od roku 1980 pracuje v Inštitúte informatiky a štatistiky ako výskumný pracovník v oblasti demografie. V rokoch 2000 – 2014 bol vedúcim Výskumného demografického centra, v období rokov 2006 – 2010 podpredsedom Slovenskej štatistickej a demografickej spoločnosti pre demografiu. Špecializuje sa na hodnotenie populačného vývoja, demografické prognózy a populačnú politiku.

KONTAKT

bleha@fns.uniba.sk
pavel.hajek@czso.cz
vano@infostat.sk

Branislav ŠPROCHA

INFOSTAT – Výskumné demografické centrum, Prognostický ústav SAV

Luděk ŠÍDLO

Katedra demografie a demogeografie, Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy v Praze

**VÝVOJ REPRODUKČNÉHO SPRÁVANIA V ČESKEJ REPUBLIKE
A V SLOVENSKEJ REPUBLIKE V 20. STOROČÍ
A NA ZAČIATKU 21. STOROČIA**

**THE DEVELOPMENT OF REPRODUCTIVE BEHAVIOUR
IN THE CZECH REPUBLIC AND IN THE SLOVAK REPUBLIC
IN THE 20TH CENTURY AND THE EARLY 21ST CENTURY**

ABSTRAKT

Reprodukčné správanie v Českej republike a v Slovenskej republike prešlo v 20. storočí a na začiatku 21. storočia viacerými významnými transformáciami. V priebehu niečo viac ako 100 rokov sa charakter plodnosti a úmrtnosti podstatným spôsobom viackrát zmenil. Cieľom príspevku je analyzovať vývoj pôrodnosti a plodnosti spolu s úmrtnosťou v dlhom časovom aspekte a poukázať na hlavné posuny, ktorými demografická reprodukcia v oboch krajinách od vzniku Československa prešla až do súčasnosti.

ABSTRACT

Reproductive behaviour in the Czech Republic and in the Slovak Republic has undergone several major transformations in the 20th century and the early 21st century. Over a period of more than 100 years, the character of fertility and mortality has changed several times in a significant way. The aim of this paper is to analyze the development of natality, fertility and mortality in both countries in a long-term aspect and to point out the main shifts that the demographic reproduction in both countries undergone since the establishment of Czechoslovakia to the present.

KLÚČOVÉ SLOVÁ

plodnosť, úmrtnosť, úhrnná plodnosť, konečná plodnosť, stredná dĺžka života pri narodení, dojčenská úmrtnosť, Česká republika, Slovenská republika

KEY WORDS

fertility, mortality, total fertility rate, completed cohort fertility, life expectancy at birth, infant mortality, Czech Republic, Slovak Republic

1. ÚVOD

Pôrodnosť spolu s úmrtnosťou predstavujú dva základné demografické procesy, ktoré sa priamo podieľajú na prirodzenej reprodukcii a primárne zasahujú do populačného vývoja. Oba procesy prešli na Slovensku i v Česku v posledných viac ako sto rokoch viacerými zásadnými zmenami, ktoré sa následne odrazili aj na intenzite a charaktere demografickej reprodukcie a populačných štruktúrach. Do spoločného štátu vstupovali obe populácie so značne rozdielnymi reprodukčnými charakteristikami. Týka sa to najmä procesu plodnosti, ktorého transformácia v rámci demografickej revolúcie sa začala v Česku skôr. Navyše je potrebné upozorniť

na existujúce diferencie v rodinnom správaní, keď Slovensko jednoznačne patrilo ku krajinám s neeurópskym modelom sobášnosti, kým Česko viac inklinovalo k populáciám západnej a severnej Európy. Z pohľadu úmrtnosti také veľké rozdiely nenachádzame, aj keď i v tomto prípade platilo, že o niečo dlhší život pred sebou mali muži i ženy v Česku. Medzivojnové obdobie, druhá svetová vojna a najmä štyri desaťročia socialistického experimentu prispeli k značnej konvergencii reprodukčných vzorcov. Pôsobením špecifických podmienok minulého režimu došlo k vytvoreniu tzv. socialistického modelu reprodukcie, ktorý sa vyznačoval skorými manželskými a reprodukčnými štartmi, takmer univerzálnou sobášnosťou, nízkou bezdetnosťou, príklonom k dvojdetnému modelu rodiny, vysokou koncentráciou plodnosti do úzkeho vekového profilu, častými predmanželskými koncepciami, využívaním interrupcií ako akejsi formy antikoncepcie ex-post, ako aj stagnáciou prípadne len veľmi miernym zlepšovaním úmrtnostných pomerov. Navonok stabilný model sa však po roku 1989 veľmi rýchlo rozpadol. Diskontinuita životných podmienok v kombinácii s celospoločenskými, hospodárskymi, politickými a normatívnymi zmenami prispeli k rýchlemu opusteniu tohto modelu a značnej pluralizácii reprodukčných vzorcov. V oboch krajinách sme svedkami odkladania rodenia detí do vyššieho veku, poklesu realizovanej plodnosti, no tiež znižovania úmrtnosti.

Ako vyplýva už z tohto úvodu, plodnosť a úmrtnosť v Česku a na Slovensku sa v priebehu posledných viac ako 100 rokov dramaticky menili a zmenili. Práve vývoj týchto zmien v kombinácii s analýzou hlavných charakteristických črt oboch základných demografických procesov sú primárnym cieľom tohto príspevku.

2. PLODNOSŤ NA SLOVENSKU

Demografická reprodukcia populácie Slovenska sa v podstate až do konca 19. storočia vyznačovala značnou dávkou extenzivity. Vysoká pôrodnosť koexistovala pri vysokej úmrtnosti a spoločne tak prinášali len relatívne malé populačné prírastky. Hrubá miera pôrodnosti v druhej polovici 19. storočia klesala len veľmi pomaly z úrovne približne 45 ‰ k hranici 40 ‰. Až koniec 19. a začiatok 20. storočia priniesol určité zrýchlenie tohto vývoja, keď v predvečer svetovej vojny pripadalo na 1000 obyvateľov už len približne 34 detí. Odhad úhrnnej plodnosti v župách zasahujúcich prevažnou časťou územia na Slovensko hovorí o poklese z približne 6 na 5 detí na ženu [pozri 11]. Práve koniec 19. storočia sa označuje ako obdobie, keď sa na Slovensku začalo postupne presadzovať vedomé obmedzovanie počtu narodených detí v rodinách ako jeden z hlavných transformačných znakov reprodukčného správania v rámci demografickej revolúcie [2, 11, 14, 15].

Prvá svetová vojna priniesla demografickú krízu, ktorá sa okrem iného odzrkadlila vo výraznom poklese pôrodnosti a plodnosti. Môžeme odhadovať, že Slovensko prišlo o niečo vyše 200-tis. detí, ktoré sa v dôsledku týchto nepriaznivých rokov nenarodili [9]. Kombinácia viacerých efektov ako skončenie dlhotrvajúceho vojnového konfliktu, návrat mužov z frontu, vznik samostatnej republiky, postupné zlepšovanie zásobovania a životných podmienok v kombinácii s prudkým povojnovým nárastom sobášnosti prispeli k výraznému zvýšeniu pôrodnosti a plodnosti. Kompenzačná fáza dosiahla vrchol v roku 1921, keď sa narodilo takmer 115-tis. detí. Hrubá miera pôrodnosti dosiahla 38 ‰ a úhrnná plodnosť sa poslednýkrát dostala k hranici 5 detí na ženu. Priaznivý efekt sa pomerne rýchlo vyčerpal a v nasledujúcom období sme svedkami zrýchlenia predvojnového

znižovania pôrodnosti a plodnosti. Práve medzivojnové obdobie sa ukázalo kľúčovým z pohľadu šírenia a presadzovania sa demografickej revolúcie na Slovensku [11]. Okrem toho je potrebné tiež spomenúť niektoré externé faktory, ako sú hospodárske problémy nového štátu, problém nezamestnanosti, či v 30. rokoch dopady a dozvuky hospodárskej krízy, ktorá pokles plodnosti urýchlila [11]. V druhej polovici 30. rokov ročné počty narodených klesli pod hranicu 80 tis., hrubá miera pôrodnosti sa dostala výrazne pod úroveň 25 ‰ (v roku 1937 necelých 23 ‰) a úhrnná plodnosť už dosahovala len 2,8 dieťaťa. Od polovice 20. rokov sa v priebehu niečo vyše jednej dekády prepadol priemerný počet detí na jednu ženu o viac ako 1,3 dieťaťa. Nepriaznivý vývoj pokračoval aj v ďalších dvoch rokoch vzhľadom na napätú vnútro i zahraničnopolitickú situáciu. Po vzniku samostatného Slovenska však nastáva určité oživenie pôrodnosti. Tento trend bol do značnej miery podmienený viacerými snahami nového štátu o aktívnu a proroďinne orientovanú populačnú politiku podporujúcu jej rast [pozri 13]. Na druhej strane však došlo k striktnému zákazu vykonávania interrupcií (aj zo zdravotných dôvodov) a nelegálnymi sa stali tiež predaj, propagácia a distribúcia akýchkoľvek antikoncepčných pomôcok [13]. Posledný vojnový rok však znamenal vzhľadom na nepriaznivú situáciu prepád pôrodnosti a plodnosti (graf č. 1). Prvé povojnové mesiace priniesli len čiastočné oživenie pôrodnosti a plodnosti, no už v nasledujúcich rokoch identifikujeme výrazný nárast. Ten dosiahol svoj vrchol na začiatku 50. rokov, keď sa rodilo viac ako 100 tis. detí a úhrnná plodnosť dosiahla takmer 3,6 dieťaťa na ženu (v roku 1945 to boli približne 3 deti). Ako však uvádza Kučera [3], menová reforma v roku 1953 a zrušenie už vtedy dostatočného prídelového systému s nízkymi cenami spôsobili zhoršenie životnej situácie rodín s deťmi. Súčasne sa na Slovensku dokončuje posledná fáza demografickej revolúcie a postupne sa začína formovať prevládajúci dvojdetný model rodiny, ktorý významnou mierou prispel k poklesu rodenia detí tretieho a vyššieho poradia, a tým aj celkovej intenzity plodnosti. Hodnota úhrnnej plodnosti do konca 50. rokov pozvoľne klesla na úroveň 3 detí na ženu, pričom počty narodených detí sa už dostali pod hranicu 90-tis., čo v relatívnom vyjadrení znamenalo 22 ‰.

Ďalší pokles pôrodnosti a plodnosti spôsobil prijatie zákona o umelom prerušení tehotenstva s platnosťou od roku 1958. Úhrnná plodnosť veľmi rýchlo klesla o viac ako 0,3 dieťaťa na ženu, pričom samotný počet živonarodených sa na konci 50. rokov znížil o takmer 10-tis. Určité zabrzdenie tohto trendu prinieslo predĺženie materskej dovolenky v prvej polovici 60. rokov, no ani to nedokázalo zvrátiť celkovo negatívne naštartovaný vývoj pôrodnosti a plodnosti. Úhrnná plodnosť sa do roku 1968 prepadla na 2,4 dieťaťa na ženu, hrubá miera pôrodnosti dosahovala približne 17 ‰ a počet narodených detí klesol výrazne pod hranicu 80-tis.

Systém pronatalitných a proroďinne orientovaných opatrení prijatých v Československu postupne v rokoch 1968 – 1973 prispel nielen k zastaveniu poklesu plodnosti, ale mal za následok aj dočasné oživenie plodnosti. Jej hodnota sa dostala v rokoch 1973 – 1976 nad hranicu 2,5 dieťaťa na ženu (maximum 2,6 v roku 1974). Pozitívny efekt však bol len krátkodobý, pretože už na konci 70. rokov bola úhrnná plodnosť takmer na rovnakej úrovni ako pred zavedením opatrení. Oveľa výraznejšie však prispeli k nárastu pôrodnosti. V druhej polovici 70. rokov kombináciou oživenia plodnosti a zväčšenia reprodukčnej základne vďaka početným generáciám žien z druhej polovice 40. a začiatku 50. rokov sa na Slovensku naposledy narodilo každoročne približne 100-tis. detí a hrubá miera

pôrodnosti prekročila hranicu 20 ‰. Keďže pronatalitné opatrenia neboli ďalej rozvíjané a ich pomerne široká dostupnosť sa stala integrálnou súčasťou životných biografii väčšiny mladých ľudí, prestali byť stimulom na ďalší rast, resp. udržanie pôrodnosti a plodnosti na dosiahnutej úrovni. Nasledujúce 80. roky sa preto vyznačovali pokračovaním klesajúceho trendu, ku ktorému prispela aj ďalšia liberalizácia potratovej legislatívy v roku 1986 zrušením interrupčných komisií. V roku 1989 počet narodených detí klesol na hranicu 80 tis., hrubá miera bola na hranici 15 ‰ a úhrnná plodnosť bola len tesne nad hranicou dvoch detí na ženu.

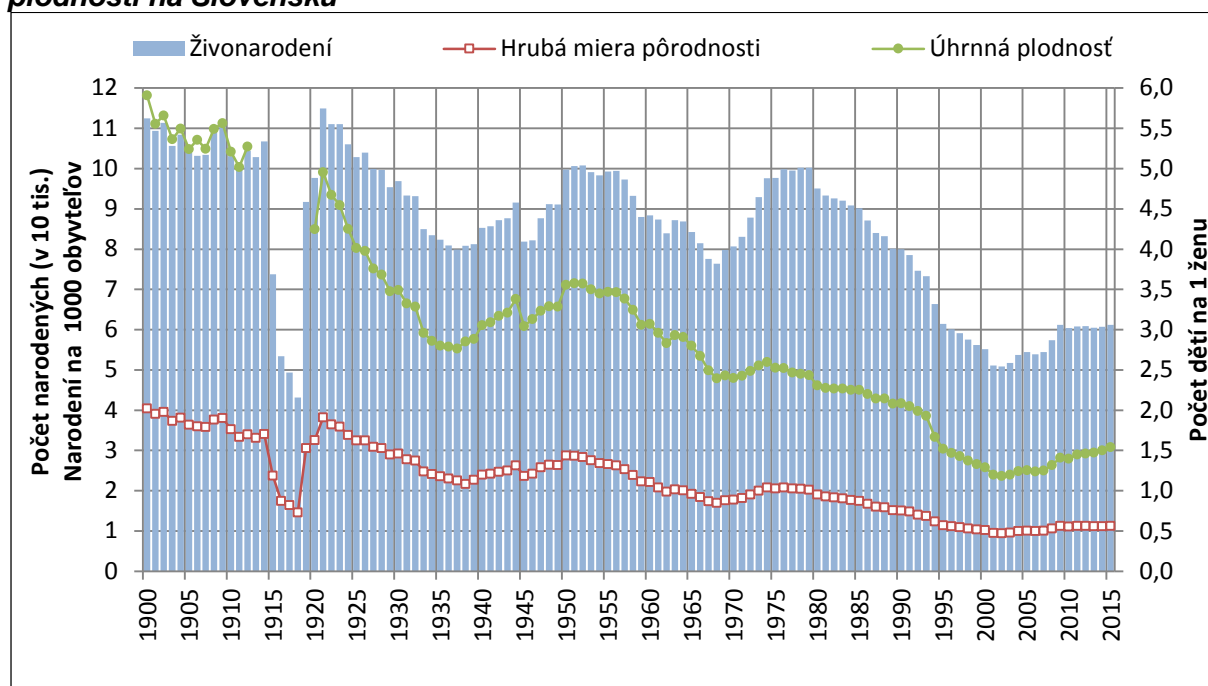
Obdobie po roku 1989 predstavuje z mnohých hľadísk špecifický úsek vo vývoji procesu plodnosti na Slovensku. Môžeme hovoriť o dvoch základných vývojových fázach v závislosti od práve pôsobiaceho primárneho transformačného procesu a s tým spojených hlavných vývojových zmien. Prvú predstavujú 90. roky a začiatok nového milénia, keď najmä v ich prvej polovici nastal k veľmi dynamickému prepadu intenzity plodnosti. Kým ešte v rokoch 1990 a 1991 hodnota úhrnnej plodnosti dosahovala hodnotu 2 detí, v roku 1995 to už bolo len niečo viac ako 1,5 dieťaťa. Počet narodených detí sa prepadol z takmer 80-tis. na 60.-tis., čo v relatívnom vyjadrení znamenalo zníženie hrubej miery pôrodnosti na 11 ‰. V druhej polovici 90. rokov pokles pokračoval, no s miernejšou dynamikou. Fáza znižovania pôrodnosti a plodnosti vyvrcholila v roku 2002, keď úhrnná plodnosť nedosiahla ani 1,2 dieťaťa na ženu a počet narodených bol pod úrovňou 51-tis. detí. Je pritom paradoxom, že tento historicky najnižší počet narodených detí Slovensko dosiahlo v období, keď v reprodukčnom veku sa nachádzalo historicky najvyšší počet žien (viac ako 1,4 mil. osôb). V dôsledku týchto zmien sa Slovensko v priebehu jednej dekády dostalo z pozície krajiny s jednou z najvyšších úrovní plodnosti v Európe do skupiny krajín s najnižšou plodnosťou na svete. Pod hranicou 1,3 dieťaťa na ženu sa Slovensko nachádzalo osem rokov (od roku 2000 do roku 2007).

Druhá vývojová etapa sa niesla (nesie) v znamení postupného oživenia pôrodnosti a plodnosti. K jeho výraznejšiemu zrýchleniu však došlo až medzi rokmi 2007 – 2009, keď sa úhrnná plodnosť dostala nad hranicu 1,4 dieťaťa na ženu. Nepriaznivé hospodárske podmienky spojené s celosvetovou hospodárskou krízou však ďalší rast zastavili a v roku 2010 došlo k poklesu úhrnnej plodnosti pod hranicu 1,4 dieťaťa na ženu. Negatívny vplyv hospodárskej krízy bol len dočasný a v nasledujúcich rokoch sme svedkami ďalšieho zvyšovania úhrnnej plodnosti. V posledných dvoch rokoch dokonca prekonal hranicu 1,5 dieťaťa na ženu a pri zachovaní poslednej dostupnej hodnoty by sa jednej žene narodilo v priemere 1,54 dieťaťa.¹ Zvyšovanie plodnosti sa odrazilo aj na rastúcom počte narodených, ktorý sa od roku 2009 pohybuje pomerne významne nad hranicou 60-tis., a to aj napriek nastupujúcemu poklesu počtu žien v reprodukčnom veku.

---

¹ Od roku 2012 (vrátane) sa medzi živonarodenými deťmi nevykazujú deti narodené v zahraničí matkám s trvalým pobytom na Slovensku. Kvôli vzájomnej porovnateľnosti dlhých časových radov sme sa preto rozhodli, že na účely tohto príspevku budeme pokračovať v metodike platnej do roku 2011.

Graf č. 1: Vývoj počtu živonarodených detí, hrubej miery pôrodnosti a úhrnnej plodnosti na Slovensku

Pozn.: Údaje od roku 2012 sú vrátane detí narodených v zahraničí matkám s trvalým pobytom na Slovensku.

Zdroj údajov: Pohyby obyvateľstva 1919 – 1991, primárne údaje ŠÚ SR 1992 – 2015

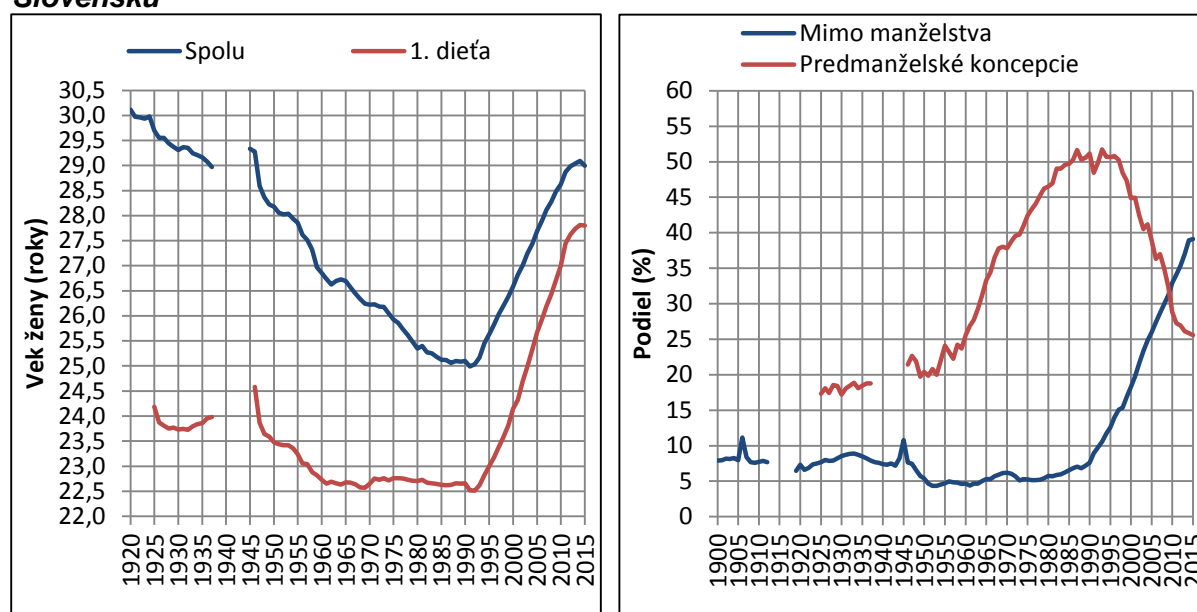
Slovensko dlhodobo patrilo k priestorom, kde pôrodnosť a plodnosť boli úzko spojené so životom v manželstve. Byť slobodnou (nevydatou) matkou bolo vo vidieckych priestoroch ostro kritizované, v rozpore s cirkevnou morálkou a dobrými mravmi miestnych spoločností [pozri 12]. Podiel detí narodených nevydatým ženám sa dlho udržiaval pod hranicou 10 %. Ich zvyšovanie súviselo napríklad s hospodárskou krízou v 30. rokoch (na 9 %), nepriaznivou situáciou posledného vojnového roku 1945 (11%) a naopak, pokles (až k hranici 5 %) napríklad so zavádzaním pronatalitných a prorodinných opatrení na konci 60. a začiatku 70. rokov [bližšie 9]. Posledné štvrtstoročie však prinieslo prelomenie vzťahu medzi životom v manželstve a reprodukciou, rozmach nemanželských párových spoložití, ako aj častejšie slobodné materstvo žien, čo spôsobuje historicky jedinečný nárast podielu detí narodených mimo manželstva. Z približne 7 % na konci 80. rokov už v súčasnosti predstavujú približne 40 %.

Špecifickým prvkom reprodukčného modelu, ktorý sa vytvoril po druhej svetovej vojne, bol vysoký podiel predmanželských koncepcií. V 60. rokoch predmanželské koncepcie tvorili približne jednu tretinu a v polovici 70. rokov prekročovali hranicu 40 %. Absolútny vrchol dosiahli v období od polovice 80. do polovice 90. rokov, keď približne polovica všetkých uzatváraných manželstiev bola ovplyvnená tehotenstvom nevesty (graf č. 3). Odtedy podiel predmanželských koncepcií klesá až na jednu štvrtinu.

Z pohľadu časovania materských štartov patrilo Slovensko aj vďaka skorým vstupom do manželstva ku krajinám s nízkym priemerným vekom pri prvom pôrode. Ten sa v medzivojnovom období pohyboval na úrovni 23,3 až 24,0 roka (graf č. 2). Špecifické podmienky minulého politického režimu priniesli dokonca jeho mierny

pokles a od konca 50. rokov do konca 80. rokov sa ženy na Slovensku stávali matkami v priemere vo veku 22,5 – 22,9 roku. Hodnoty priemerného veku pri pôrode sa až do začiatku 90. rokov kontinuálne znižovali. Na začiatku 20. storočia pri vysokej intenzite rodenia detí vyšších poradií dosahoval takmer 30 rokov. Do konca medzivojnového obdobia klesol na 28 rokov, no približne o polstoročie neskôr ženy na Slovensku v priemere rodili vo veku 25 rokov. Hlavným faktorom tohto vývoja bol pokračujúci pokles intenzity rodenia detí vyšších poradií pri presadzovaní sa dvojdetného modelu rodiny.

Graf č. 2 a č. 3: Vývoj priemerného veku pri pôrode a prvom pôrode (vľavo), podielu predmanželských koncepcií a detí narodených mimo manželstva (vpravo) na Slovensku

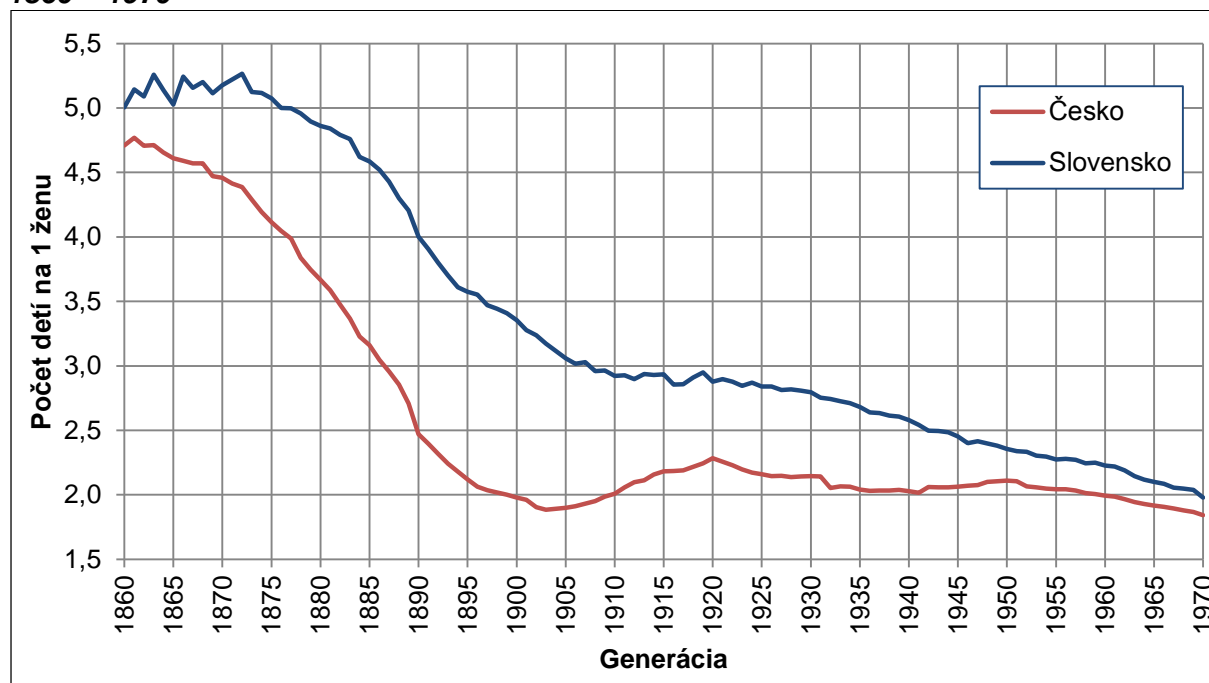
Zdroj údajov: Pohyby obyvateľstva 1919 – 1991, primárne údaje ŠÚ SR 1992 – 2015

Diskontinuita životných podmienok po roku 1989 sa odrazila nielen na celkovej intenzite plodnosti, ale jedným z hlavných prejavov transformácie reprodukčného správania je odkladanie rodenia detí a najmä prvých detí do vyššieho veku. Priemerný vek pri prvom pôrode sa zvýšil o viac ako 5 rokov na takmer 28 rokov a priemerný vek pri pôrode už prekračuje hranicu 29 rokov.

V najstarších generáciách sa priemerný počet detí, ktoré sa narodili jednej žene pohyboval nad hranicou 5 detí. Až v generáciách z druhej polovice 70. rokov 19. storočia vidíme určitý nástup poklesu realizovanej plodnosti, ktorý sa zrýchlil u žien narodených v druhej polovici 80. rokov a v 90. rokoch 19. storočia (graf č. 4). V generáciách z prvej dekády 20. storočia sa konečná plodnosť dočasne stabilizovala na úrovni 3 detí na ženu. K ďalšiemu medzigeneračnému poklesu začalo dochádzať až u žien narodených v 20. rokoch. Nasledujúci vývoj priniesol v podstate trvalý a neprerušovaný pokles konečnej plodnosti až do najmladších generácií, u ktorých môžeme hovoriť o ukončenej reprodukcii. Ženy narodené na konci 60. rokov sú posledné, ktoré mali v priemere dve deti. V generáciách zo 70. rokov 20. storočia, ktoré sú najvýraznejšie zasiahnuté celospoločenskou transformáciou po roku 1989 je zrejme, že konečná plodnosť dosiahne výrazne nižšie hodnoty, pričom je možné očakávať, že vzhľadom na nízku rekuperáciu druhých a ďalších detí [8] by to mohlo byť až na úroveň 1,6 – 1,7 dieťaťa na ženu.

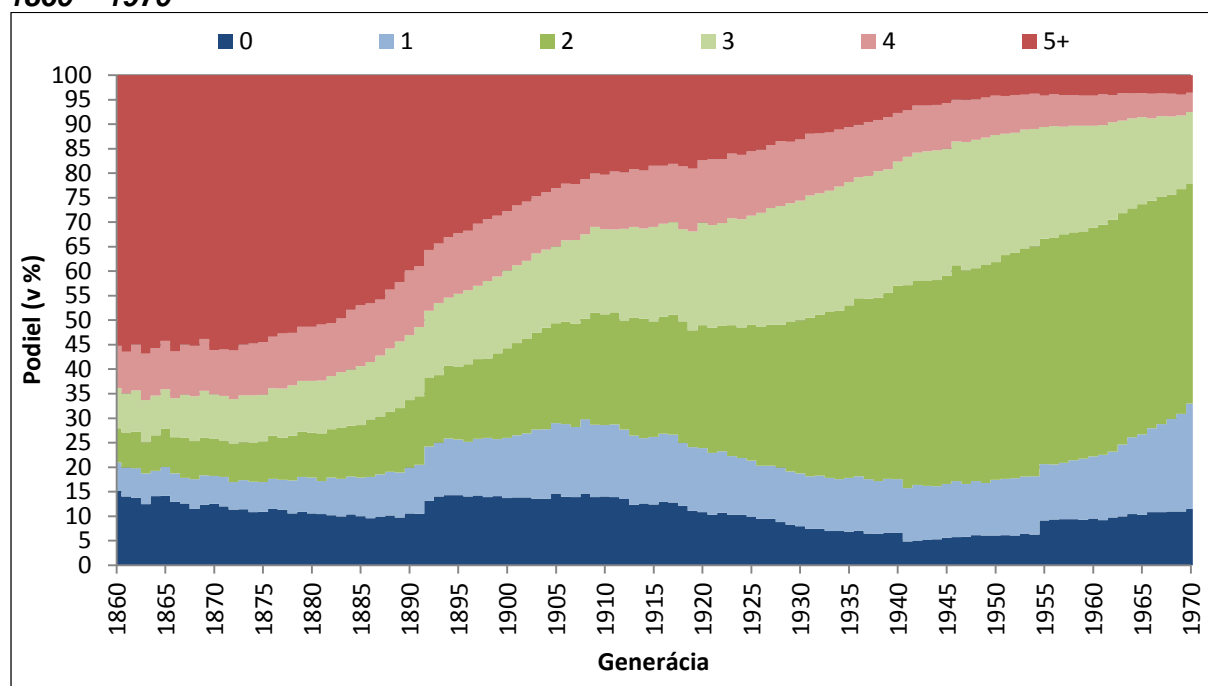
Graf č. 4: Vývoj konečnej plodnosti žien Česka a Slovenska narodených v rokoch 1860 – 1970

Zdroj údajov: Sčítanie ľudu 1930 – 1991, Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001 a 2011

Vysoká úroveň konečnej plodnosti žien narodených v 70. rokoch 19. storočia bola podmienená predovšetkým viac ako polovičným zastúpením žien, ktorým sa narodilo 5 a viac detí. Znižovanie ich zastúpenia bolo hlavným faktorom spomínaného znižovania konečnej plodnosti. Do popredia sa dostávali predovšetkým ženy s dvomi a tromi deťmi (graf č. 5). Pre Slovensko bola typická aj dlhodobá nízka váha bezdetných žien a žien len s jedným dieťaťom. Hlavným reprodukčným vzorcom sa postupne stalo byť aspoň raz matkou a najlepšie matkou dvoch detí. Podiel žien s dvomi deťmi postupne medzigeneračne rástol a vrchol dosiahol v kohortách z druhej polovice 50. a prvej polovice 60. rokov, keď 46 – 47 % žien malo práve dve deti.

Graf č. 5: Vývoj štruktúry žien Slovenska podľa počtu narodených detí v generáciách 1860 – 1970

Zdroj údajov: Sčítanie ľudu 1930 – 1991, Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001 a 2011

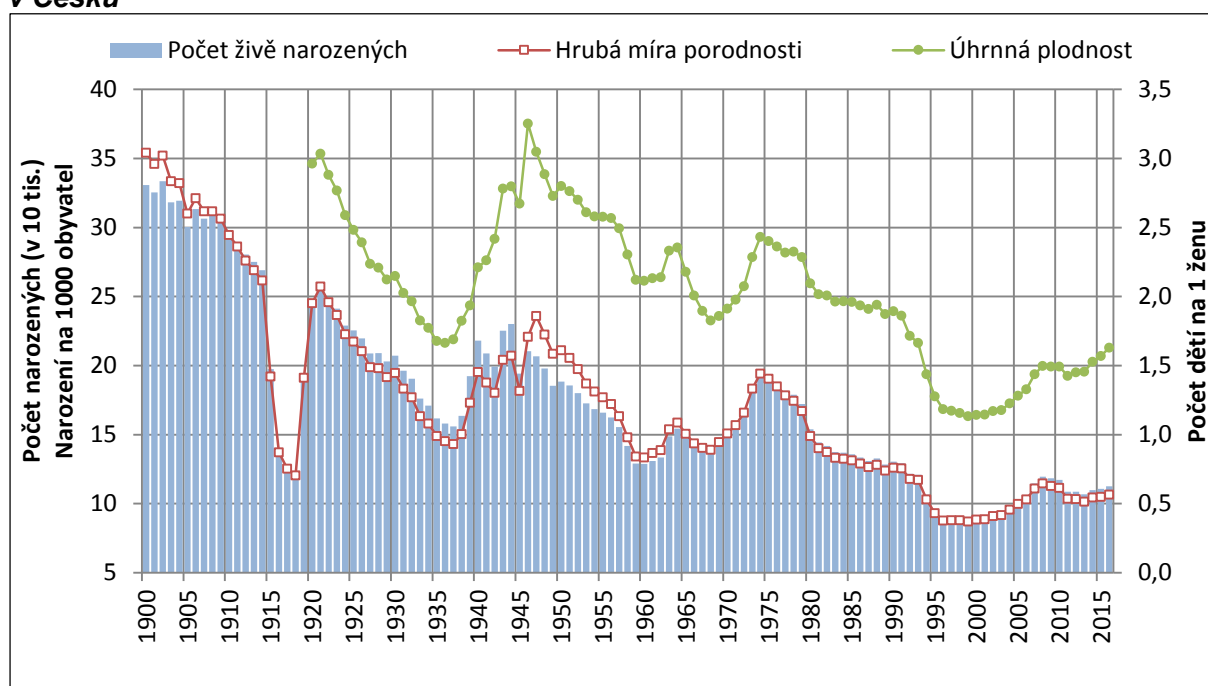
3. PLODNOST V ČESKU

Populace Česka v porovnaní se Slovenskem vstupovala do 20. století s rozdílnou intenzitou a charakterem plodnosti. Významnou měrou k tomu přispělo odlišné časování nástupu kvantitativně-kvalitativních změn v rámci demografické revoluce, která v českých populacích započala s určitým časovým předstihem již na konci 19. století [2]. Důležitým faktorem bylo také odlišné sňatkové chování, kterým se populace českých zemí více podobala severní a západní Evropě.

Hrubá míra porodnosti se na začátku 20. století v Česku pohybovala ještě nad hranicí 35 ‰. V předvečer první světové války se již dostala k hranici 26 ‰ a nepříznivá situace následujících let přispěla k dalšímu výraznému poklesu až k hranici 12 ‰. Poválečná kompenzační fáze podobně jako na Slovensku přispěla k dočasnému oživení porodnosti a plodnosti. Na 1 000 obyvatel v roce 1921 připadalo téměř 26 narozených dětí a úhrnná plodnost se vyšplhala nad hranici 3 dětí na ženu. Trvání příznivých faktorů kompenzační fáze bylo krátké a již v polovině 20. let se úhrnná plodnost dostala pod úroveň 2,5 dítěte na ženu. Pokles však pokračoval i v dalších obdobích a již na začátku 30. let se úhrnná plodnost dostává pod hodnotu dvou dětí na ženu (graf č. 6). Do rozpadu republiky se průměrný počet dětí, které by se při zachování intenzity plodnosti narodily jedné ženě, propadl pod hranici 1,7 dítěte. Tím se Česko již v meziválečném období zařadilo mezi země s nejnižší úrovní plodnosti na světě. V období druhé světové války došlo v Česku k poměrně výraznému oživení plodnosti. Kombinace zvýšené sňatečnosti a snahy vyhnout se pracovnímu nasazení v Třetí říši přispěly k nárůstu úhrnné plodnosti až k hodnotě 2,8 dítěte na ženu v roce 1944. Poslední válečný rok, podobně jako na Slovensku, se nesl ve znamení poklesu plodnosti. Ten byl záhy přerušen výrazným oživením v následujících dvou letech, kdy úhrnná plodnost překračovala hodnotu 3,0 dětí na ženu. Od začátku 50. let však pozorujeme

postupný pokles intenzity plodnosti až k záchovné hranici (2,1 dítěte), přerušen krátkodobým zvýšením v letech 1963 a 1964 pravděpodobně v důsledku prodloužení mateřské dovolené. Již na konci 60. let však úhrnná plodnost klesla výrazně pod hodnotu 1,9 dítěte na ženu. V souvislosti s negativním vývojem plodnosti v tomto období je zapotřebí též poznamenat, že k nepříznivým faktorům se od roku 1958 připojily interrupce, které byly legalizovány a stejně jak na Slovensku poměrně široce využívány. Na konci 60. a v první polovině 70. let přijatý komplex pronatalitních opatření, spolu se změnou politickou a společenskou situací, také v Česku přispěl k dočasnému oživení plodnosti. Hodnota úhrnné plodnosti se dostala až nad úroveň 2,4 dítěte na ženu, avšak pozitivní efekt byl také v českých zemích rychle vyčerpán a dokonce již v druhé polovině 70. let identifikujeme nastoupení klesajícího trendu. Od roku 1983 úhrnná plodnost opětovně prolomila hranici dvou dětí a do začátku 90. let se ještě snížila na necelých 1,9 dítěte na ženu. Dopady celospolečenské transformace po roce 1989 se v Česku odrazily na poklesu intenzity rození dětí daleko rychleji a s větší dynamikou. Proto již v polovině 90. let klesla úhrnná plodnost pod hranici tzv. extrémně nízké plodnosti (1,3 dítěte na ženu), na které vydržela následujících 11 let. Minimální úroveň úhrnné plodnosti registrujeme přitom v Česku na přelomu 20. a 21. století, kdy dosahovala hodnot 1,13 – 1,14 dítěte. Od tohoto momentu jsme svědky postupného oživení plodnosti spojeného s nástupem procesu rekuperace. K přerušení tohoto trendu v letech 2009 – 2011 přispěla velkou měrou globální hospodářská krize, avšak v posledních letech již opětovně dochází k zvyšování hodnot úhrnné plodnosti, která již přesahuje hodnotu 1,6 dítěte na ženu.

Graf č. 6: Vývoj počtu živě narozených, hrubé míry porodnosti a úhrnné plodnosti v Česku

Zdroj údajů: https://www.czso.cz/csu/czso/obyvatelstvo_hu [05.04.2018]

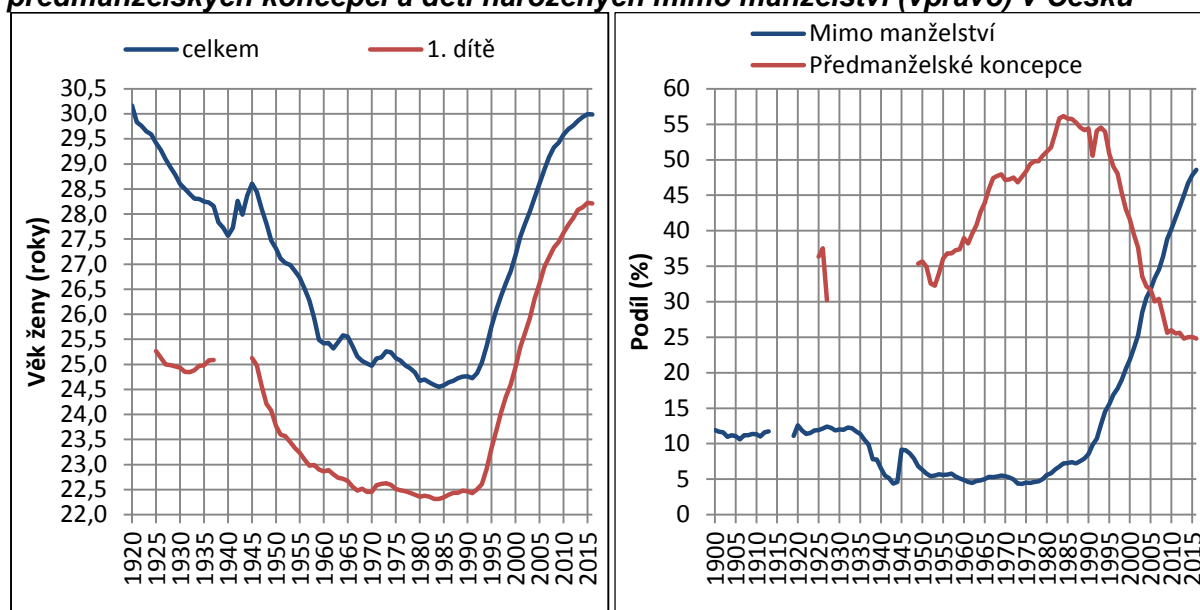
V meziválečném období se ženy v Česku stávaly matkami v průměru ve 25 letech. Vzhledem na ukončování demografické revoluce (tj. před začátkem 2. světové války) a s ní spojené omezování velikosti rodiny docházelo již od začátku 20. století k poklesu celkového průměrného věku při narození dítěte (graf č. 7). Tento vývoj byl

dočasně přerušen ve válečném období. Po druhé světové válce u obou ukazatelů sledujeme pokles hodnot. Přibližně od poloviny 60. let se hodnoty průměrného věku při prvním porodu stabilizovaly na úrovni 22,5 roku a ženy v Česku v průměru rodily děti ve věku 24,5 – 25,0 let. Od začátku 90. let však dochází k dynamickému odkládání rození prvních dětí. Průměrný věk při prvním porodu se mezi lety 1990 – 2016 zvýšil o necelých 6 let a v současnosti již dosahuje 28,2 let. S posunem mateřských startů je spojeno také odkládání realizace dalších reprodukčních záměrů, co se projevuje také na růstu celkového průměrného věku při porodu, kdy ženy v Česku v současnosti rodí děti v průměru ve 30 letech (graf č. 7).

Úzké propojení sňatečnosti, manželství a reprodukce se v Česku dlouho projevovalo nízkým podílem dětí narozených nevdaným ženám. Před první světovou válkou jejich podíl překračoval 11 % a v meziválečném období to bylo něco více než 12 %. V průběhu druhé světové války došlo k výraznému snížení pod hranici 5 %. Poválečné období se dočasně neslo v znamení určitého nárůstu k 10 % hranici, avšak od konce 40. let opětovně sledujeme snižování podílu nemanželských dětí až na úroveň přibližně 4 – 6 %. Na ní se zastoupení dětí narozených nevdaným ženám v Česku udrželo až do konce 70. let. V posledním desetiletí před rozpadem socialistického bloku již evidujeme mírné zvyšování jejich podílu k 10 % hranici na začátku 90. let. Vývoj v posledním čtvrtstoletí však přinesl značnou intenzifikaci tohoto vývojového trendu a v současnosti již děti narozené mimo manželství představují téměř 49 % z celkového počtu živě narozených dětí (graf č. 8).

Podobně jako na Slovensku, také v Česku byl jedním z důležitých znaků reprodukčního chování zejména v socialistickém období rostoucí podíl předmanželských koncepcí (graf č. 8). V 80. a v první polovině 90. let více než polovina všech prvních manželství byla uzavírána těhotnou nevěstou. Období posledních dvou desetiletí přineslo dynamický pokles tohoto fenoménu a v současnosti předmanželské koncepce tvoří jen přibližně čtvrtinu z celkového počtu prvních dětí narozených vdané ženě.

Graf č 7 a č. 8: Vývoj průměrného věku při porodu a při prvním porodu (vlevo), podílu předmanželských koncepcí a dětí narozených mimo manželství (vpravo) v Česku

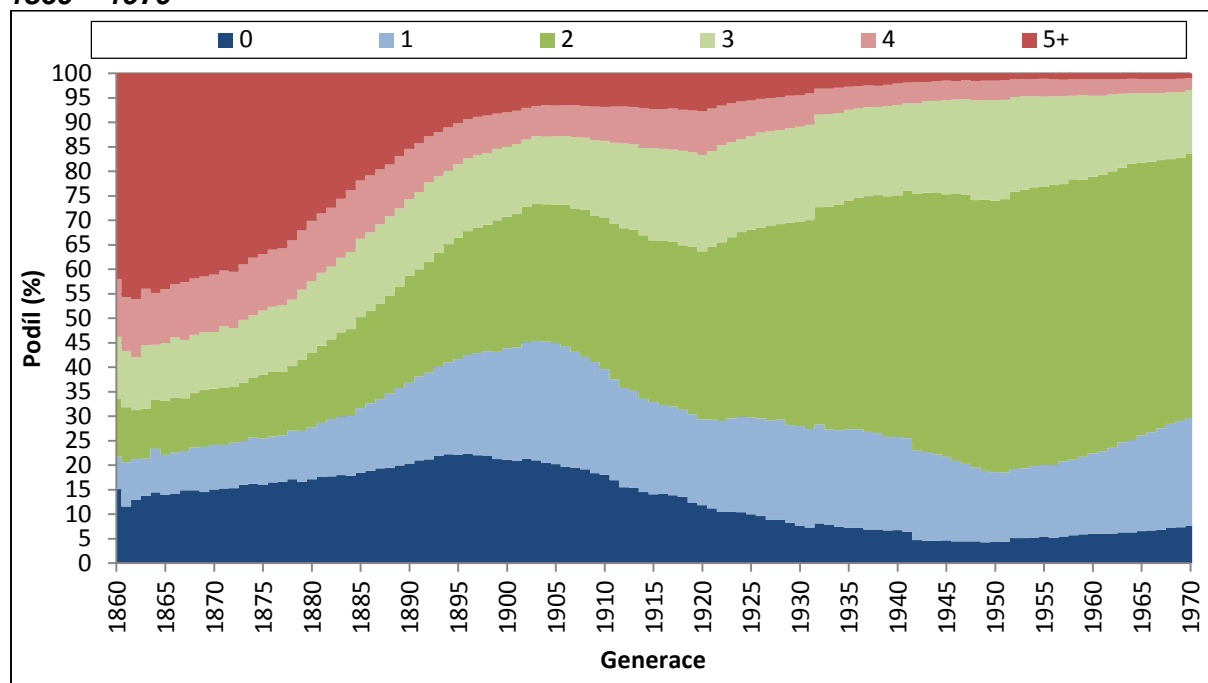

Zdroj údajů: https://www.czso.cz/csu/czso/obyvatelstvo_hu [05.04.2018]

Z dlhodobého pohľadu môžeme také v Česku sledovať výrazný pokles intenzity realizovanej plodnosti (graf č. 4). V najstarších známych generáciách sa konečná plodnosť pohybovala nad hranicou 4,5 dieťaťa na ženu. Smérom k mladším kohortám však spatrujeme relatívne dynamický pokles, keď už ženy narodené v druhej polovici 80. let mali v priemere lenom 3 deti a ženy z začiatku 20. storočia dokonca menej než 2 deti. Následoval mierne krátkodobý nárust, aby sa konečná plodnosť od generácie 1910 až do generácie 1959 stabilne pohybovala na úrovni 2,0 – 2,2 dieťaťa na ženu. U žien narodených v druhej polovici 40. a na začiatku 50. let ešte lze sledovať velice mierne nárust plodnosti, ktorý byl spojen s prijatím komplexního souboru propopulačních opatření na konci 60. a v první polovině 70. let. Přibližně od generací ze začátku 50. let však dochází k pozvolnému poklesu konečné plodnosti, která se již od kohorty 1960 dostává trvale pod hranici dvou dětí. V nejmladších generáciích s ukončenou reprodukci se v Česku průměrný počet dětí na jednu ženu již dostal k úrovni 1,8 dieťaťa na ženu (graf č. 4).

Vysoká realizovaná plodnosť v najstarších generáciách žien Česka byla podmíněna přítomností vysokého podílu žien s 5 a více dětmi. Až do generácií ze začiatku 70. let 19. storočia predstavovali více než 40 % (graf č. 9). Na druhej strane v porovnaní se Slovenskom byla v Česku o něco vyšší bezdětnost a také častěji se ženy přiklínaly k jednoduchosti, dvoudětnému nebo trojdětnému modelu rodiny. Dynamické prosazení regulace plodnosti se projevilo zejména v poklesu podílu žien s nejvyšším počtem dětí. Již v kohortách ze začiatku 80. let 19. storočia netvořily ani jednu třetinu a u žien narodených v 90. letech to nebyla ani pětina. Tento pokles byl na druhej strane kompenzován nárustem dvoudětného a jenom částečně trojdětného modelu rodiny.

Graf č. 9: Vývoj struktury žien Česka podle počtu narozených dětí v generáciích 1860 – 1970

Zdroj údajů: Sčítání lidu 1930 – 1991, Sčítání lidu, domů a bytů 2001 a 2011

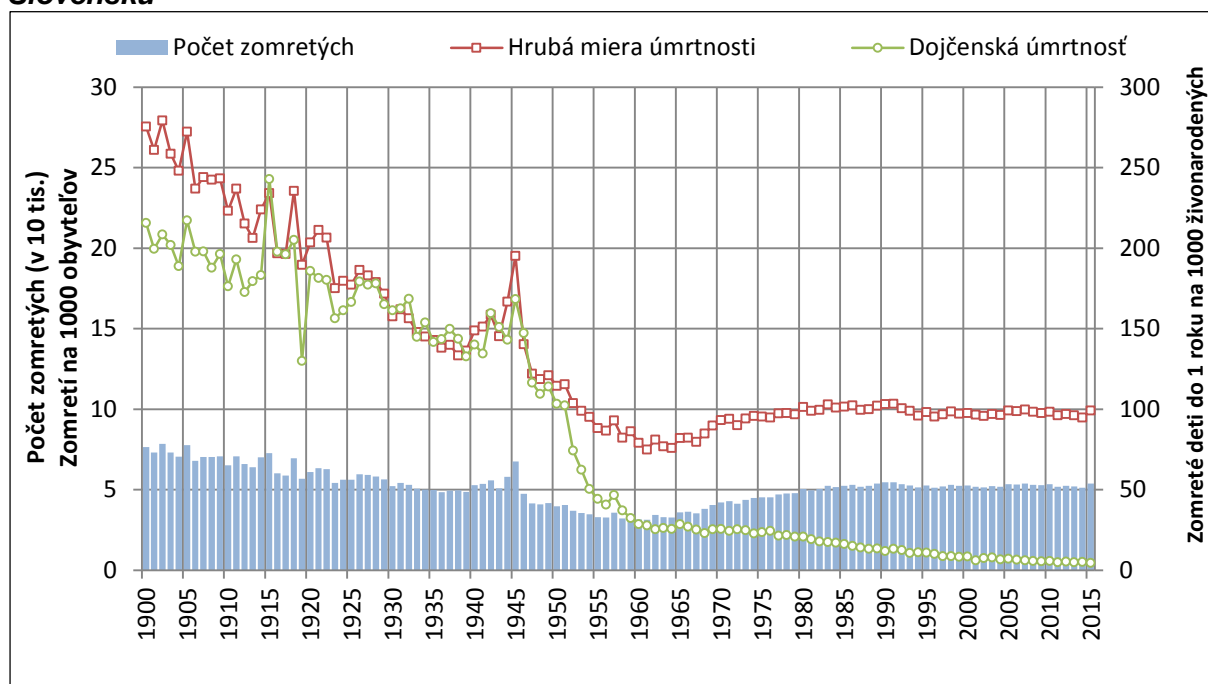
Zajímavý je i nárust bezdětnosti a jednoduchosti v kohortách z konce 19. a začiatku 20. storočia. V generáciích 1890 – 1905 představovali bezdětné ženy více než jednu pětinu. Jedno dítě měla pětina až čtvrtina žien narodených v letech 1895 – 1912.

Právě tak vysoký podíl žen nanejvýš s jedním dítětem byl příčinou nízké konečné plodnosti (pod 2 děti na jednu ženu). V mladších generacích podíl bezdětných žen klesal. Váha žen s jedním dítětem se na hranici 18 – 20 % udržela až do generací z první poloviny 40. let. Postupně se do popředí dostával model rodiny s dvěma dětmi. Nadpoloviční zastoupení ženy s dvěma dětmi dosáhly již od generace ze začátku 40. let, přičemž vrcholu dvoudětný model dosáhl v generacích ze začátku 50. let až první poloviny 60. let 20. století, kdy tato skupina tvořila 56 – 58 % z populačního ročníku (graf č. 9). Směrem k mladším kohortám však můžeme identifikovat postupný pokles až k hranici 54 %. Pro ženy, které většinu ze své reprodukční dráhy prožily po druhé světové válce, byla typická také velmi nízká bezdětnost (4 – 6 %). Podobně model se čtyřmi a více dětmi se stal postupně okrajovou reprodukční záležitostí.

4. ÚMRTNOSTĚ NA SLOVENSKU

Úmrtnostné pomery na Slovensku na začiatku 20. storočia boli jednoznačne veľmi nepriaznivé, aj keď z dlhodobého hľadiska sa situácia postupne zlepšovala. Hrubá miera úmrtnosti klesla už pod hranicu 30 ‰ a stredná dĺžka života pri narodení u mužov dosahovala približne 36,5 roka a u žien niečo viac ako 38,6 roka. Do začiatku prvej svetovej vojny sa hrubá miera úmrtnosti znížila na približne 20 ‰, pričom hodnota strednej dĺžky života pri narodení v roku 1910 už u mužov prekročila hranicu 40 rokov a u žien sa priblížila k hodnote 43 rokov [9]. Veľmi dôležitým faktorom celkovo nepriaznivých úmrtnostných pomerov na Slovensku bolo pretrvávanie vysokej dojčenskej a detskej úmrtnosti. Z 1 000 živonarodených detí na začiatku 20. storočia zomieralo do prvého roku života približne 200 detí a pred začiatkom prvej svetovej vojny to stále bolo 170 – 180 detí (graf č. 10). Veľká vojna prispela k celkovému zhoršeniu úmrtnostných pomerov. Išlo najmä o prvý rok, keď vojenské operácie priamo zasiahli územie Slovenska a posledný rok vojny spojený so španielskou chrípkou. Stredná dĺžka života klesla pod hranicu 40 rokov, hrubá miera úmrtnosti sa dostala až k hranici 24 ‰ a dojčenská úmrtnosť prekračovala hodnotu 200 ‰ (graf č. 10). Povojnové komplikované roky sa niesli v duchu obmedzeného zlepšovania úmrtnostných pomerov a predlžovania života. Vo všeobecnosti však medzivojnové obdobie môžeme považovať za významný medzník v procese znižovania úmrtnosti na Slovensku. Vďaka tomu sa v druhej polovici 30. rokov hrubá miera úmrtnosti dostala pod úroveň 14 ‰, dojčenská úmrtnosť sa pohybovala na úrovni 140 – 150 ‰ a stredná dĺžka života pri narodení sa predĺžila u mužov na takmer 52 rokov a u žien dokonca dosiahla hodnotu 55 rokov (graf č. 12). Medzi rokmi 1920 a 1937 sa život práve narodeného chlapca predĺžil o viac ako 9 rokov u dievčaťa to bolo dokonca o viac ako 12 rokov. Primárnu úlohu na tomto procese zohrávalo zlepšovanie úmrtnosti v detskom a dojčenskom veku [9]. Z pohľadu príčin smrti dochádzalo postupne k znižovaniu váhy epidemických a infekčných ochorení a do popredia sa dostávali najmä civilizačné ochorenia (kardiovaskulárne a onkologické) [9].

Graf č. 10: Vývoj počtu zomretých, hrubej miery úmrtnosti a dojčenskej úmrtnosti na Slovensku

Zdroj údajov: Pohyby obyvateľstva 1919 – 1991, primárne údaje ŠÚ SR 1992 – 2016

Obdobie Slovenskej republiky síce spočiatku prinieslo zníženie dojčenskej úmrtnosti a predĺženie strednej dĺžky života na niečo viac ako 53 rokov u mužov a 57 rokov u žien, no ďalší vývoj už taký priaznivý nebol. Dojčenská úmrtnosť sa zvýšila až nad hranicu 160 ‰ a v dôsledku vojnových operácií v poslednom roku vojny došlo aj k výraznému zníženiu hodnôt strednej dĺžky života pri narodení na 42 rokov u mužov a necelých 51 rokov u žien (pozri graf č. 10, č. 12). Povojnová stabilizácia, zlepšovanie zásobovania a životnej úrovne priniesli zlepšovanie úmrtnostných pomerov. Do konca 40. rokov sa hrubá miera úmrtnosti stabilizovala na 12 ‰ a priemerná dĺžka života mužov sa predĺžila až na 58 rokov a u žien dokonca výrazne prekročila hranicu 61 rokov. Dynamický pokles úmrtnosti a počtu zomretých však pokračoval aj v 50. rokoch. Podľa Kučeru [3] patrilo Československo v prvej polovici 50. rokov ku krajinám s najrýchlejším predlžovaním života na svete. Medzi rokmi 1950 a 1960 sa hodnota strednej dĺžky života zvýšila o takmer 8 rokov u mužov a viac ako 9 rokov u žien. Na začiatku 60. rokov u mužov prekročila hranicu 68 rokov a u žien 73 rokov. Dojčenská úmrtnosť v priebehu jednej dekády klesla z viac ako 103 ‰ (rok 1950) pod úroveň 30 ‰ (v roku 1960 na necelých 29 ‰). Uvedené zmeny boli výsledkom rýchleho čerpania potenciálu v podobe znižovania úmrtnosti v dojčenskom a detskom veku a na infekčné ochorenia [4, 5, 10].

V nasledujúcich takmer troch desaťročiach sa však priaznivý vývoj zastavil. Výnimkou bolo len zníženie dojčenskej úmrtnosti pod 20 ‰ na začiatku 80. rokov. Dynamika poklesu úmrtnosti žien bola veľmi nízka, čo znamenalo nárast strednej dĺžky života len o niečo viac ako jeden rok za dekádu. U mužov dokonca nastalo zhoršenie a následná stabilizácia strednej dĺžky života na približne 67 rokov (pozri graf č. 12). Vďaka tomu postupne dochádzalo k prehlbovaniu mužskej nadúmrtnosti. Hlavnými príčinami nízkej dynamiky resp. stagnácie úmrtnostných pomerov bola len málo meniacia sa intenzita úmrtnosti v produktívnom a poproduktívnom veku, pričom

potenciál na zlepšenie úmrtnostných pomerov v dojčenskom a detskom veku už bol takmer vyčerpaný a nemohol tak prispievať k výraznejšiemu predlžovaniu života [10]. Z pohľadu príčin smrti sa po druhej svetovej vojne ukončil epidemiologický prechod k civilizačným ochoreniam. Od 70. rokov v krajinách západného bloku je naštartovaný proces kardiovaskulárnej revolúcie, ktorý znamenal predovšetkým znižovanie úmrtnosti na srdcovocievne ochorenia, no k tomuto trendu v Česku a na Slovensku dochádza v podstate až od začiatku 90. rokov [10]. Práve začiatok 90. rokov minulého storočia priniesol novú vývojovú etapu [6, 9, 10] v úmrtnostných pomeroch. K jej hlavným znakom patrí viac menej kontinuálne znižovanie celkovej intenzity úmrtnosti a predlžovanie života [6, 9]. Dojčenská úmrtnosť klesla stabilne pod hranicu 10 ‰ a v súčasnosti sa pohybuje na úrovni okolo 5 ‰. Stredná dĺžka života pri narodení mužov medzi rokmi 1990 a 2016 vzrástla takmer o 7 rokov, z menej ako 67 rokov na takmer 74 rokov. V rovnakom období sa predlžil život žien o približne 4,5 roka, a to z necelých 76 rokov na 80,4 roka. Hlavným hnacím motorom týchto zmien je už znižovanie úmrtnosti v produktívnom a čiastočne (najmä u žien) aj v mladšom poproduktívnom veku. Ide predovšetkým o znižovanie úmrtnosti na kardiovaskulárne a niektoré onkologické ochorenia. Aj napriek tomuto vývoju Slovensko naďalej pomerne výrazne zaostáva za väčšinou krajín bývalého západného bloku [pozri 10] a vyznačuje sa tak značným potenciálom na ďalšie zlepšovanie.

5. ÚMRTNOST V ČESKU

Vývoj úmrtnosti bol v posledných viac jak 100 letech v Česku v mnohých smerech podobný jako na Slovensku. Mnohé základní vývojové rysy, jako i podmiňující faktory, byly již uvedeny v podkapitole o úmrtnosti na Slovensku, proto se v následující části omezíme jen na bližší analýzu vývoje tohoto procesu v Česku.

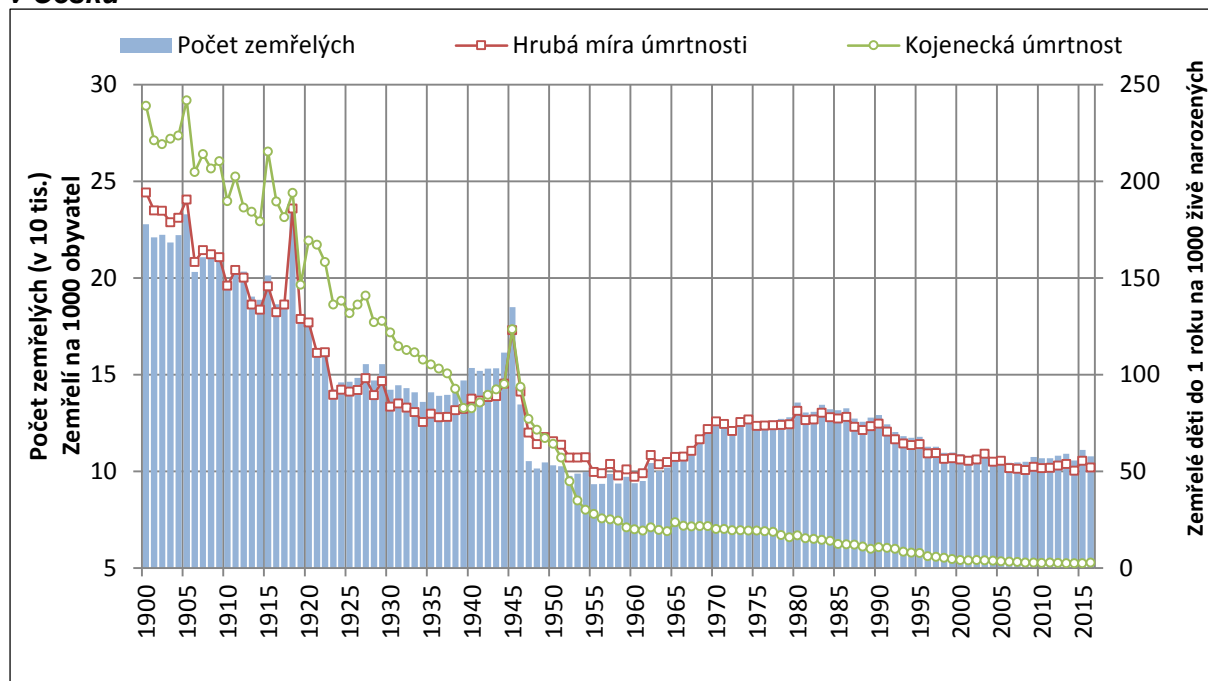
Do 20. století populace Česka vstupovala s nepříznivými úmrtnostními charakteristikami, i když postupně docházelo k jejich zlepšování [3]. Například hrubá míra úmrtnosti se pohybovala poměrně výrazně nad hranicí 20 ‰ a tuto úroveň prolomila až těsně před vypuknutím světového válečného konfliktu. Střední délka života na začátku 20. století dosahovala necelých 39 let pro muže a 42 let pro ženy. V předvečer 1. světové války se dostala úroveň 43 let u mužů a 46 let u žen [3]. Na tak nízké délce života se výraznou měrou podílela zejména vysoká kojenecká a dětská úmrtnost. Z 1 000 narozených dětí do prvního roku života umíralo v první dekádě 20. století více než 200 dětí. Až před 1. světovou válkou se kojenecká úmrtnost v Česku dostala výrazněji a trvaleji pod tuto hranici (graf č. 11). Následující vývoj významně ovlivnily nepříznivé podmínky válkou sužované společnosti. Zejména poslední válečný rok se v důsledku španělské chřipky nesl ve znamení výrazného zhoršení úmrtnostních poměrů. Hrubá míra úmrtnosti dosáhla téměř 24 ‰ a kojenecká úmrtnost se vyšplhala opětovně k hranici 200 ‰ (graf č. 11).

Následující období však přineslo poměrně výrazný pokles hodnot hrubé míry úmrtnosti (pod 15 ‰) i kojenecké úmrtnosti (pod 150 ‰). Do konce meziválečného období se počet zemřelých na 1000 obyvatel dostal k hranici 13 ‰ a z 1 000 živě narozených dětí do prvního roku života umíralo už jenom přibližně 100 z nich. Snižování dětské a kojenecké úmrtnosti se projevilo také na zvyšování hodnot střední délky života při narození. Ta se v roce 1920 u mužů pohybovala na úrovni 47 let a u žen byla těsně pod hranicí 50 let. Do rozpadu republiky však délka života právě narozených žen překročila 60 let a u mužů se dostala k hranici 57 let.

Následující válečné období přineslo určitou stagnaci a zejména poslední válečný rok také zhoršení úmrtnostních poměrů [3]. Poválečné roky se podobně jako na Slovensku nesly v dynamickém prodlužování života, když na konci 50. a v první polovině 60. let se již střední délka života mužů dostala nad úroveň 67 let a u žen přesahovala 73 let (graf č. 12). Kojenecká úmrtnost se dostala na hranici 20 ‰ (graf č. 11).

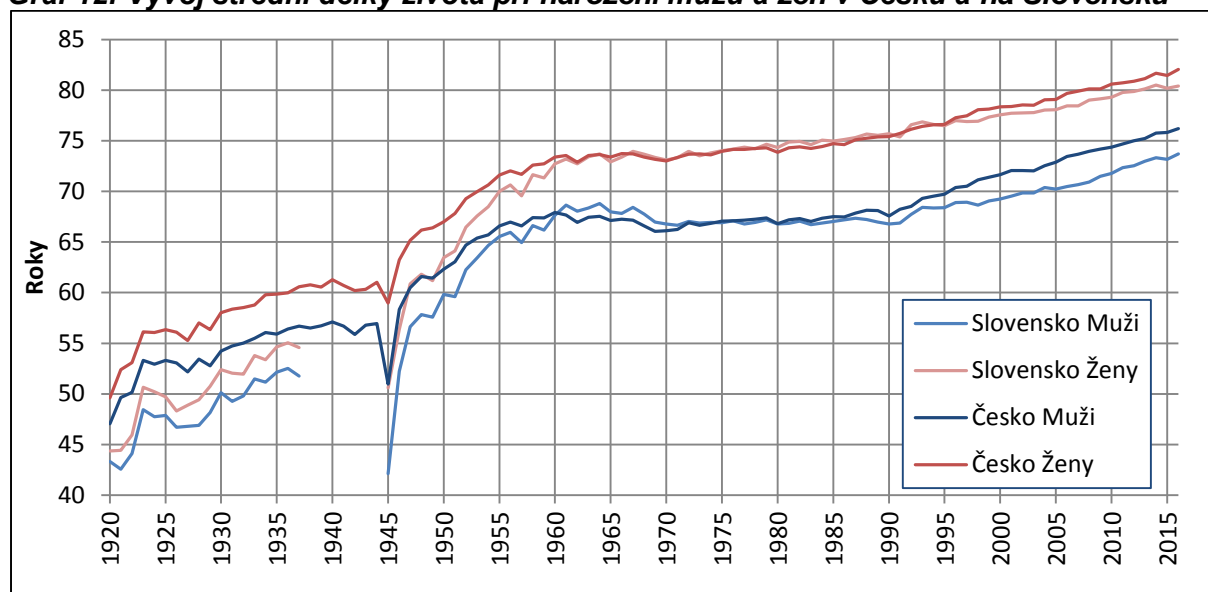
Graf č. 11: Vývoj počtu zemřelých, hrubé míry úmrtnosti a kojenecké úmrtnosti v Česku

Zdroj údajů: https://www.czso.cz/csu/czso/obyvatelstvo_hu [05.04.2018]

Následující vývoj přinesl také v Česku nízkou dynamiku snižování úmrtnosti u žen, když do konce 80. let hodnota střední délky života při narození vzrostla jenom mírně nad 75 let. V mužské části populace došlo po určitém poklesu k stagnaci na úrovni 67 – 68 roků (graf č. 12). Od začátku 90. let identifikujeme prolomení negativního trendu a délka života se víceméně kontinuálně prodlužuje [blíže 1, 7]. Tento trend je v Česku o něco dynamičtější, a proto dochází k prohlubování rozdílů mezi Českem a Slovenskem z pohledu hodnot střední délky života při narození (graf č. 12). Podle posledních dostupných údajů u mužů již překročila 76 let a u žen 82 let. Kojenecká úmrtnost se od začátku 90. let pohybuje pod hranicí 10 ‰, přičemž od roku 2008 je dokonce stabilně nižší jako 3 ‰ (graf č. 11).

Graf 12: Vývoj strednej dĺžky života pri narodení mužů a žen v Česku a na Slovensku

Zdroj údajů: https://www.czso.cz/csu/czso/obyvatelstvo_hu [05.04.2018]

6. ZÁVER

Česko a Slovensko po prvej svetovej vojne vstupovali do spoločného štátu s viacerými odlišnosťami v intenzite a charaktere demografickej reprodukcie. Skorší začiatok demografickej revolúcie v českých krajinách v kombinácii s neskorším vstupom do manželstva podmieňovali celkovo nižšiu intenzitu rodenia detí. S tým úzko súvisel aj nižší podiel žien s väčším počtom detí. Ženy v Česku boli v starších generáciách častejšie bezdetné alebo sa im narodilo jedno, prípadne len dve deti. Pomerne rýchly pokles úhrnnej i konečnej plodnosti na Slovensku prispel postupne k približovaniu oboch krajín z pohľadu intenzity rodenia detí. Vývoj po druhej svetovej vojne navyše tiež prispel k značnej konvergencii aj z pohľadu časovania reprodukcie. Aj napriek tomu si Slovensko predsa len zachovalo o niečo vyššiu realizovanú plodnosť, častejšiu prítomnosť žien s tromi a viac deťmi, ale u mladších žien aj vyššiu bezdetnosť. Naopak, v Česku už v starších generáciách dominoval dvojdetný model rodiny, ktorého výskyt bol častejší ako na Slovensku. V najmladších generáciách je zrejmé, že už nielen z pohľadu intenzity, ale aj štruktúry žien podľa parity sa obe populácie takmer od seba neodlišujú. Česko i Slovensko si pritom z vývojového hľadiska prešli od vzniku samostatného štátu až dodnes viacerými veľmi podobnými transformačnými zmenami. Medzivojnové obdobie prinieslo pokles pôrodnosti a plodnosti (dynamickejší na Slovensku). Druhá svetová vojna, naopak, pre obe krajiny znamenala vo všeobecnosti skôr oživenie rodenia detí, na čo nadviazala druhá polovica 40. a začiatok 50. rokov. Nasledujúci vývoj sa niesol v znamení kontinuálneho poklesu plodnosti, ku ktorému prispela aj liberalizácia potratovej legislatívy. Oživenie plodnosti v oboch krajinách priniesli 70. roky, najmä vďaka prijatiu komplexných prarodinných a pronatalitných opatrení. Z pohľadu pôrodnosti navyše zavážili aj štruktúrne zmeny, keď do reprodukčného veku vstupovali početné generácie žien narodených v 40. rokoch a na začiatku 50. rokov. Priaznivý vývoj však nemal dlhé trvanie a 80. roky priniesli v Česku i na Slovensku ďalší pokles pôrodnosti a plodnosti. Ten sa ešte viac zrýchlil v 90. rokoch. Diskontinuita životných podmienok prispela k veľmi dynamickým zmenám. Okrem zníženia intenzity plodnosti, počtu narodených detí sme svedkami presunu reprodukcie do vyššieho veku, ako aj rozvoľnenia vzťahu medzi životom v manželstve a rodením detí.

Výsledkom je tak nárast hodnôt priemerného veku pri pôrode, prvom pôrode, ako aj podielu detí narodených mimo manželstva. Posledných 10 – 15 rokov prinieslo určité oživenie plodnosti, ktoré predovšetkým súvisí s nástupom fázy rekuperácie odložených reprodukčných zámerov. Vzhľadom na rozsah odkladania a rekuperácie je však zrejmé, že zatiaľ nedochádza k plnej kompenzácii, čoho výsledkom je v oboch krajinách ďalší pokles konečnej plodnosti, ako aj zmeny v štruktúre žien podľa parity.

Z pohľadu úmrtnostných pomerov obe populácie vstupovali po prvej svetovej vojne do spoločného štátu s nepriaznivými charakteristikami. Tie boli do značnej miery podmienené vysokou detskou a doječenskou úmrtnosťou, ako aj úmrtnosťou na infekčné a epidemické ochorenia. Medzivojnové obdobie síce prinieslo viac-menej kontinuálne znižovanie úmrtnosti, no až druhá polovica 40. a prvá polovica 60. rokov rozhodujúcou mierou prispeli k prekonaniu výrazného zaostávania Česka a (najmä) Slovenska za demograficky vyspelou Európou. Súčasne tiež prispeli k určitej konvergencii úmrtnostných pomerov medzi Českom a Slovenskom. Nasledujúce obdobie však pre obe populácie znamenalo stagnáciu, resp. len veľmi málo dynamické zlepšovanie úmrtnosti. Vývojom intenzity, ako aj charakteru úmrtnosti si boli veľmi podobné. Prelomenie tohto negatívneho trendu priniesol až začiatok 90. rokov. Od tohto momentu môžeme v Česku i na Slovensku registrovať viac-menej kontinuálne predlžovanie života. O niečo dynamickejšie je tomu dochádza v Česku, preto sme svedkami určitých divergenčných trendov a mierneho zaostávania Slovenska.

PodĎakovanie

Príspevok je čiastkovým výstupom z projektu VEGA č. 2/0057/17 „Najvyššie dosiahnuté vzdelanie a jeho vplyv na transformujúce sa rodinné a reprodukčné správanie žien na Slovensku“ a vznikol za podpory GAČR č. 18-08013S „Posun rodičovství do vyššího věku: individuální perspektivy versus společenské náklady“.

LITERATÚRA

- [1] BURCIN, B.: Úmrtnost. In: Populační vývoj České republiky 2001 – 2006. Praha: Katedra demografie a geodemografie PříF UK, 2007, s. 45 – 56. ISBN 978-80-86561-77-6.
- [2] FIALOVÁ, L. – PAVLÍK, Z. – VEREŠ, P.: Fertility Decline in Czechoslovakia During the Last Two Centuries. In: Population Studies, 1990, č. 1, s. 89 – 106.
- [3] KUČERA, M.: Populace České republiky 1918 – 1991. Praha: Česká demografická společnost, Sociologický ústav AV ČR, 1994. 101 s.
- [4] MĚSLÉ, F. Mortality in Central and Eastern Europe: long term trends and recent upturns. In: Demographic Research, 2004, s. 45 – 70.
- [5] MĚSLÉ, F. – VALLIN, J.: Mortality in Europe: the divergence between east and west. In: Population, 2002, č. 1, 157 – 197.
- [6] MÉSZÁROS, J.: Atlas úmrtnosti Slovenska 1993 – 2007. Bratislava: INFOSTAT, 2008. 108 s. ISBN 987-80-89398-03-4.
- [7] RYCHTAŘÍKOVÁ, J.: The case of the Czech Republic: determinants of the recent favourable turnover in mortality. In: Demographic Research, 2004, s. 105 – 138.
- [8] ŠPROCHA, B.: Odkladanie a rekuperácia plodnosti v kohortnej perspektíve v Českej republike a na Slovensku. In: Demografie, 2014, č. 3, s. 219 – 233.
- [9] ŠPROCHA, B. – MAJO, J.: Storočie populačného vývoja Slovenska I.: demografické procesy. Bratislava: INFOSTAT, 2016, 183 s. ISBN 978-80-89398-30-0.

- [10] ŠPROCHA, B. – ŠÍDLO, L. – BURCIN, B.: Úroveň úmrtnosti na Slovensku a v Česku v európskom pohľade. Geografický časopis, 2015, č. 1, s 25 – 43.
- [11] ŠPROCHA, B. – TIŠLIAR, P.: Transformácia plodnosti žien Slovenska v 20. a na začiatku 21. storočia. Bratislava: FiF UK, 2016. 376 s. ISBN 978-80-89881-02-4.
- [12] ŠVECOVÁ, A.: Rodina a dedina. In: Botíková, M. – Švecová, S. – Jakubíková, K.: Tradície slovenskej rodiny. Bratislava: Veda, 1997, s. 50 – 60.
- [13] TIŠLIAR, P.: Náčrt populačnej politiky na Slovensku v rokoch 1918 – 1945. In: TIŠLIAR, Pavol (ed.) Populačné štúdie Slovenska I. Krakov: Katedra etnológie a muzeológie – Katedra všeobecných dejín FiF UK v Bratislave. 2013, s. 19 – 90.
- [14] VEREŠ, P.: Vývoj plodnosti na Slovensku v letech 1880–1910. In: Demografie, 1983, č. 3, s. 202 – 207.
- [15] VEREŠ, P.: Regionální vývoj plodnosti na Slovensku v letech 1910 – 1980. In: Demografie, 1986, č. 2, s. 110 – 117.

RESUME

Reproductive behavior in the Czech Republic and in the Slovak Republic has undergone several important changes over the past 100 years. Many of them have contributed to the demographic convergence of both countries in terms of demographic reproduction.

After the establishment of Czechoslovakia, the intensity and timing of fertility were significantly different in the Slovak Republic. Total fertility rate as well as completed cohort fertility in the Slovak Republic reached significantly higher values. On the other hand, there was a substantial decline in the intensity of childbirth. This decline has become the main developmental feature of Slovak Republic up to the present. Similarly as in the Czech Republic, it was interrupted only by post-war compensatory phases and short recovery periods in the 40s and 70s. Total fertility, as well as completed cohort fertility in the youngest generations in both countries, fell significantly below the threshold of two live births per woman. This development was significantly affected by the dramatic transformation after 1989.

After the Second World War, the Czech Republic and the Slovak Republic were also converging from the perspective of fertility intensity and age distribution of reproduction. Especially in the Czech Republic, there was a significant shift in childbirths to younger age and to the concentration of reproduction into a narrow age span. The result of these changes in both countries was a decline and then stabilization of the mean age at first birth at very low levels. Another important feature of reproduction in the socialist era was the very low proportion of children born out of wedlock, low level of childlessness, preference for a two-child family model, and frequent premarital conceptions. After 1989, the picture has changed completely. We can identify extensive postponement of childbearing, declining fertility rate, increase of childlessness, as well as the increased proportion of children born out of wedlock. In both countries, there is a significant pluralization of reproduction.

Mortality rates in the Czech Republic and especially in the Slovak Republic after the establishment of Czechoslovakia were unfavorable. Short life expectancy at birth, high infant and child mortality, as well as mortality rates for infectious and epidemiological diseases were the main features of the lagging behind of Europe's demographically most advanced countries. Despite some improvement in the inter-war period, the situation changed significantly only after the Second World War. The rapid decline in infant and child mortality, as well as suppression of the impact of infectious diseases contributed to it. In terms of mortality conditions, the Czech Republic and the Slovak Republic reached the European average.

However, the next quarter of a century has brought stagnation. In males at productive age, mortality rates even deteriorated slightly, particularly in terms of cardiovascular and some oncological diseases. The situation has begun to improve again in both countries only after 1989. Over the last quarter of a century, in the Czech Republic and in the Slovak Republic we can identify continuous prolongation of life expectancy.

PROFESIJNÝ ŽIVOTOPIS

RNDr. Branislav Šprocha, PhD., absolvoval magisterské štúdium na Prírodovedeckej fakulte Univerzity Karlovej v Prahe v odbore demografia a demogeografia (2006). V roku 2011 ukončil doktorandské štúdium v programe demografia. Od roku 2007 je vedeckovýskumným pracovníkom Výskumného demografického centra Inštitútu informatiky a štatistiky v Bratislave a od roku 2009 vedeckým pracovníkom Prognostického ústavu Slovenskej akadémie vied. V oblasti demografie sa špecializuje na problematiku rodinného a reprodukčného správania, vplyvu populačného vývoja na spoločnosť. Okrem toho sa zaoberá analýzou vybraných populačných štruktúr, reprodukčného správania rómskeho obyvateľstva na Slovensku a problematikou populačného prognózovania.

RNDr. Luděk Šídlo, PhD., je odborným asistentom na Katedre demografie a geodemografie Prírodovedeckej fakulty Univerzity Karlovej v Prahe, kde pôsobí od roku 2007 a kde v roku 2010 ukončil doktorandské štúdium demografie. Od roku 2009 je členom Hlavného výboru Českej demografickej spoločnosti, v ktorej od roku 2015 vykonáva funkciu vedeckého tajomníka. Vo svojej výskumnej činnosti sa zaoberá predovšetkým aplikovanou demografiou (vplyvy demografického starnutia na vybrané oblasti verejnej sféry, najmä na oblasť zdravotníctva) a regionálnou demografiou (územná diferenciácia plodnosti v Českej republike po roku 1990).

KONTAKT

branislav.sprocha@gmail.com

ludek.sidlo@natur.cuni.cz

Branislav ŠPROCHA

INFOSTAT – Výskumné demografické centrum, Prognostický ústav SAV

Luděk ŠÍDLO

Katedra demografie a demogeografie, Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy v Praze

STOROČIE ZMIEN SOBÁŠNOSTI A ROZVODOVOSTI V ČESKEJ REPUBLIKE A V SLOVENSKEJ REPUBLIKE

A CENTURY OF CHANGES IN NUPTIALITY AND DIVORCE RATE IN THE CZECH REPUBLIC AND IN THE SLOVAK REPUBLIC

ABSTRAKT

Sobášnosť a rozvodovosť v Českej republike a v Slovenskej republike prešli od začiatku 20. storočia veľkými zmenami, ktoré sa odrážajú nielen na intenzite týchto procesov, ale aj na štruktúre obyvateľstva podľa rodinného stavu, charaktere rodín a domácností. Hlavným cieľom príspevku je v základných rysoch analyzovať dlhodobý vývoj sobášnosti a rozvodovosti v Slovenskej republike a v Českej republike. Zameriame sa na hodnotenie vývoja intenzity, časovania vstupov do manželstva, ako aj vývoj rizika rozvodu, a to v kontexte celospoločenských a politických zmien, ako aj legislatívnych opatrení.

ABSTRACT

Nuptiality and divorce in Czech Republic and in the Slovak Republic has undergone great changes since the beginning of the 20th century. These transformations are reflected not only in nuptiality and divorce rate, but also in the structure of the population by marital status, the characteristics of families and households. The main objective of this paper is to analyze the long-term development of nuptiality and divorce in the Slovak Republic and in the Czech Republic. We focus on assessing the development of intensity, tempo of nuptiality and the development of divorce risk, in the context of socio-political and political changes as well as legislative measures.

KLÚČOVÉ SLOVÁ

rodinné správanie, sobášnosť, rozvodovosť, Slovenská republika, Česká republika, 20. storočie

KEY WORDS

family behaviour, nuptiality, divorce rate, Slovak Republic, Czech Republic, 20th Century

1. ÚVOD

Formovanie rodiny vstupom do manželstva a jej stabilita ovplyvňovaná najmä intenzitou rozvodovosti predstavovali v Česku i na Slovensku jednu z rozhodujúcich úloh z pohľadu demografickej reprodukcie. Okrem samotnej reprodukcie sú sobášnosť a rozvodovosť procesmi, ktoré vstupujú do zloženia obyvateľstva podľa rodinného stavu, ovplyvňujú charakter a veľkosť cenových domácností.

Najmä na Slovensku značný vplyv katolíckej cirkvi, jej negatívny postoj voči párovému životu a rodeniu detí mimo manželského zväzku v prostredí so silnými

vnútornými kontrolnými mechanizmami vytvárali z manželstva dlho jedinú akceptovateľnú formu legitímneho spolužitia a priestor na rodenie detí. Aj keď v Česku podiel trvalo slobodných, ako aj priemerný vek pri prvom sobáši boli vyššie a rovnako aj podiel detí mimo manželstva dlho prekročoval hranicu 10 %, aj tu vstup a život v manželstve predstavovali pre demografickú reprodukciu rozhodujúce faktory.

V priebehu storočného vývoja od vzniku samostatného Československa po prvej svetovej vojne však procesy sobášnosti a rozvodovosti prešli v oboch populáciách viacerými významnými zmenami. Kým v medzivojnovom období ešte identifikujeme doznievanie historických aspektov v rozdielnosti intenzity a charakteru sobášneho správania najmä v prvých povojnových rokoch podmienené predchádzajúcou demografickou krízou, po druhej svetovej vojne sme svedkami historicky jedinečného približovania oboch populácií z pohľadu sobášnosti. Postupne tiež dochádza k zvyšovaniu významu rozvodovosti. Posledné štvrtstoročie v populačnom vývoji oboch krajín však prinieslo viaceré historicky jedinečné transformačné zmeny, ktorých hlavnými znakmi je predovšetkým nebývalý pokles intenzity sobášnosti, odkladanie prvých sobášov do vyššieho veku, ako aj zvyšovanie rizika rozvodu manželstiev.

Cieľom predloženého príspevku je v hlavných rysoch analyzovať dlhodobý (viac ako) storočný vývoj procesov sobášnosti a rozvodovosti na Slovensku a v Česku. Zameriame sa predovšetkým na hodnotenie vývoja intenzity, časovania vstupovania do manželstva, ale aj vývoj rizika rozvodu manželských zväzkov, a to v kontexte celospoločenských a politických zmien, ako aj legislatívnych opatrení.

2. SOBÁŠNOSŤ A ROZVODOVOSŤ NA SLOVENSKU

Slovensko z pohľadu sobášneho správania [pozri 5, 6, 9] patrilo na konci 19. a na začiatku 20. storočia medzi populácie s tzv. neeurópskym sobášnym modelom. Jeho hlavným znakom bol nízky vek pri vstupe do manželstva a nízky podiel mužov a žien, ktorí zostávali na konci reprodukčného obdobia trvalo slobodní [9].

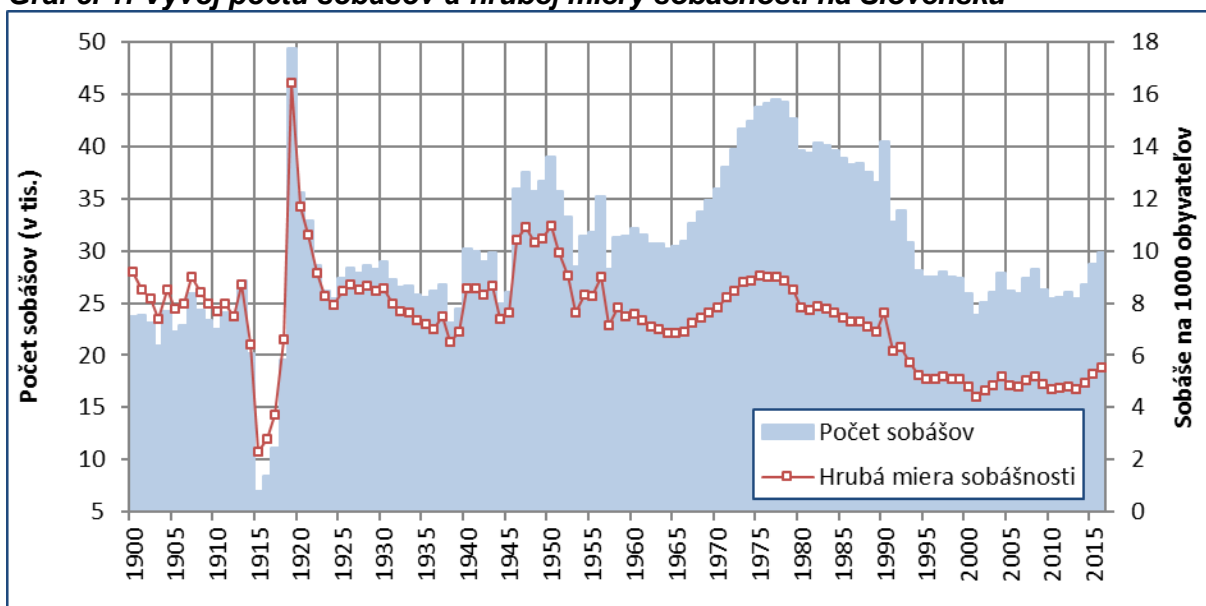
Nepriaznivé podmienky počas prvej svetovej vojny a predovšetkým odchod veľkého počtu mužov v reprodukčnom veku do armády sa podpísali pod dramatický prepád počtu uzavretých manželstiev, ako aj intenzity sobášnosti [pozri 14, 15]. Prvé povojnové roky priniesli aj v sobášnosti kompenzačnú fázu s vrcholom v roku 1919. Jej efekt sa však pomerne rýchlo vyčerpал a už v polovici 20. rokov sa situácia z pohľadu sobášnosti viac-menej stabilizovala (graf č. 1). Hospodárska kríza zo začiatku 30. rokov a jej nepriaznivý dosah sa pomerne rýchlo prejavili aj na sobášnosti, ktorej pokles vrcholil práve v polovici 30. rokov. Následné oživenie hospodárstva a s ním spojené zlepšovanie životných podmienok, znižovanie nezamestnanosti a pod. prispeli k nárastu sobášnosti. Rastúci trend sobášnosti od polovice 30. rokov však nemal dlhé trvanie. Dramatické udalosti rokov 1938 a 1939 priniesli pokles počtu uzavretých manželstiev, ako aj intenzity sobášnosti. Upokojenie situácie po vzniku Slovenskej republiky (1939 – 1945) spolu so zlepšovaním populačnej klímy, ku ktorej prispeli aj niektoré propopulačné opatrenia [16] určené pre rodiny s deťmi, viedli k nárastu sobášnosti [14]. Posledné dva vojnové roky sa však niesli v znamení jej poklesu. Prispelo k tomu nielen zhoršenie životných podmienok, vzrastajúce napätie a vnútroštátne problémy,

ale predovšetkým priame ohrozenie civilného obyvateľstva vojnovými operáciami (pozri graf č. 1).

Vývoj sobášnosti na Slovensku po druhej svetovej vojne je možné rozdeliť do niekoľkých období. V druhej polovici 40. rokov sme svedkami určitej kompenzačnej fázy, ktorá priniesla oživenie intenzity sobášnosti a nárast počtu uzavretých manželstiev (graf č. 1). Priaznivý vývoj však od začiatku 50. rokov vystriedal pomerne dramatický pokles vrcholiaci v roku 1953. Okrem vyčerpania efektu kompenzačnej fázy k tomu prispelo pravdepodobne aj zhoršenie životnej situácie obyvateľstva po zrušení prídelového systému a realizácia menovej reformy [16].

Nasledujúci pomerne výrazný nárast počtu sobášov a intenzity sobášnosti v roku 1956 a o rok neskôr dramatický pokles sú spájané so zrušením výbavného od januára 1957. Od konca 50. do konca 60. rokov sa postupne model sobášnosti stabilizoval bez prítomnosti výraznejších medziročných výkyvov. V druhej polovici 60. a na začiatku 70. rokov sa do veku najvyššej sobášnosti postupne dostávali početné generácie osôb narodených v 40. a v prvej polovici 50. rokov. Práve táto skutočnosť v kombinácii s miernym zvýšením intenzity sobášnosti prispeli k pomerne významnému nárastu počtu sobášov. Okrem štrukturálneho efektu nesmieme zabudnúť ani na priaznivé pôsobenie prijatého komplexu pronatalitných a prorodinne orientovaných opatrení postupne zavádzaných do praxe od konca 60. rokov, ako aj zmenu populačnej a rodinnej klímy. Po udalostiach z augusta 1968 sa veľká časť obyvateľstva „stiahla“ do súkromia svojich domácností a realizovala sa v rodinnom prostredí mimo verejnosti a politického diania. Dôležitou pozitívnou zmenou bol tiež nárast bytovej výstavby, čo zvyšovalo šance mladých párov na rezidenčnú samostatnosť [pozri 16]. Už na začiatku 80. a najmä v druhej polovici 80. rokov počty sobášov klesajú. Súvisí to so znižujúcim sa kontingentom sobášaschopných osôb a klesajúcou intenzitou sobášnosti (graf č. 1).

Graf č. 1: Vývoj počtu sobášov a hrubej miery sobášnosti na Slovensku

Zdroj údajov: Pohyby obyvateľstva 1919 – 1991, primárne údaje ŠÚ SR 1992 – 2015

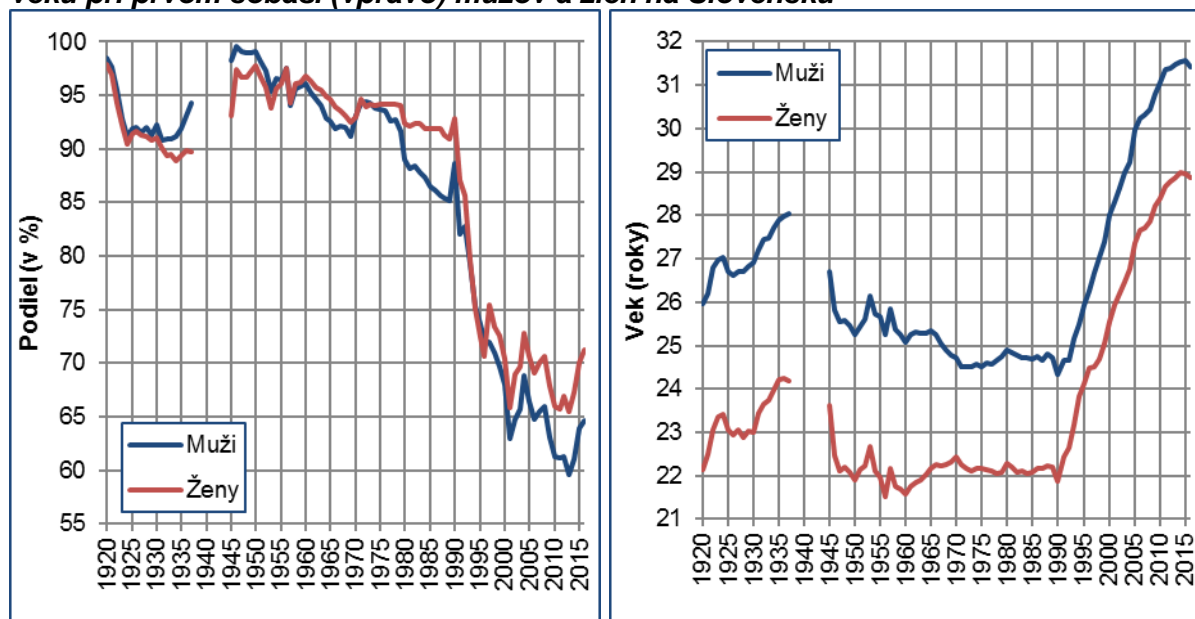
Z pohľadu časovania prvých sobášov sa po skončení prvej svetovej vojny sobášili slobodní muži v priemere vo veku 26 rokov a ženy vo veku 22 rokov (pozri graf č. 3). Po vyčerpaní priaznivej kompenzačnej fázy dochádza k nárastu hodnôt tabuľkového priemerného veku pri prvom sobáši, ktorý sa v polovici 20. rokov ustálil na hodnote menej ako 27 rokov u mužov a 23 rokov u žien. Nepriaznivý vývoj v 30. rokoch okrem poklesu intenzity sobášnosti spôsobil aj určité odkladanie manželstva a priemerný vek pri prvom sobáši opäť rástol. Na konci medzivojnového obdobia tak do prvého manželstva v priemere vstupoval slobodný muž vo veku 28 rokov a slobodná žena vo veku niečo viac ako 24 rokov.

Povojnové obdobie sa nieslo predovšetkým v znamení poklesu priemerného veku pri vstupe do prvého manželstva, a to u oboch pohlaví. Aj napriek niektorým krátkodobým prerušeniam tohto trendu (najmä v 50. rokoch) sa postupne vyprofiloval model, keď priemerný vek pri prvom sobáši u slobodných mužov klesol pod hranicu 25 rokov a u slobodných žien sa pohyboval mierne nad hodnotou 22 rokov.

Pri určitej generalizácii môžeme povedať, že po druhej svetovej vojne sme naďalej svedkami pretrvávania modelu vysokej prvosobášnosti pri súčasnom upevňovaní skorých vstupov do prvého manželstva (najmä mužov). Život v manželstve sa tak pre viaceré generácie stal takmer univerzálnym javom a až v 80. rokoch tabuľková prvosobášnosť začala klesať. Aj napriek tomu by pri zachovaní intenzity sobášnosti slobodných do prvého manželstva naďalej vstupovalo niečo viac ako 90 % žien a 85 % mužov (graf č. 2).

Obdobie po roku 1989 predstavuje vo vývoji sobášneho správania na Slovensku samostatnú kapitolu, ktorá priniesla definitívne ukončenie modelu skorej a veľmi častej sobášnosti. Vstup do manželstva sa, naopak, stáva životným krokom, ktorý do konca reprodukčného veku nezažije čoraz väčšia časť mužov a žien, prípadne k tomuto rozhodnutiu pristúpia až vo výrazne vyššom veku.

Graf č. 2 a č. 3: Vývoj tabuľkovej prvosobášnosti slobodných (vľavo) a priemerného veku pri prvom sobáši (vpravo) mužov a žien na Slovensku

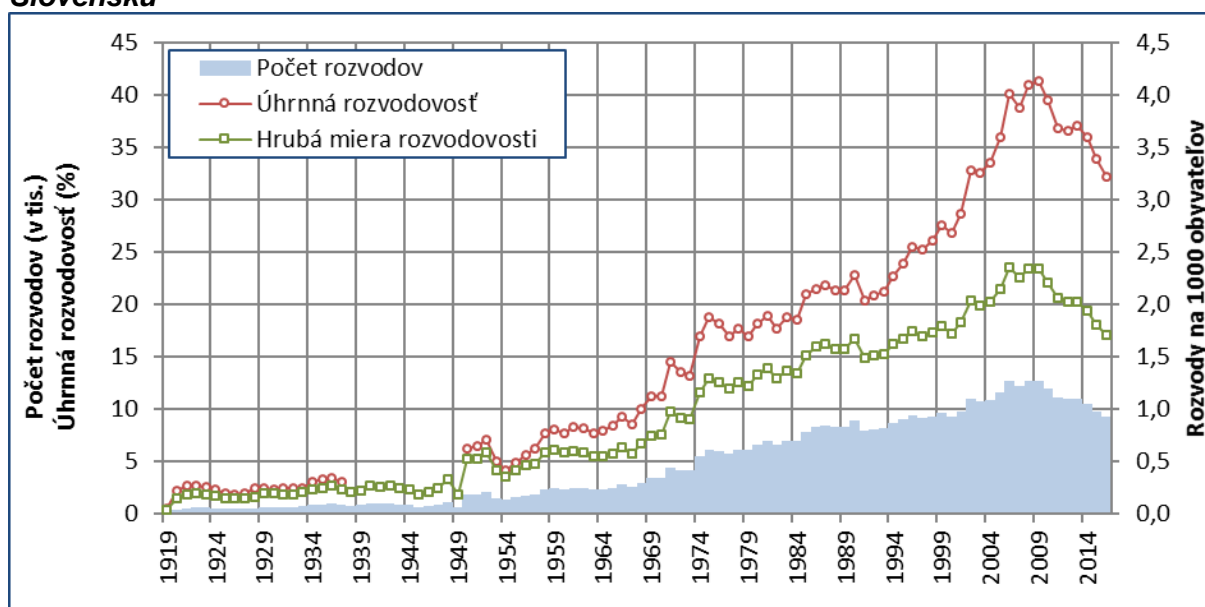

Zdroj údajov: Pohyby obyvateľstva 1919 – 1991, primárne údaje ŠÚ SR 1992 – 2016

Rok 1990 znamenal v podstate akýsi predel medzi starým a novo sa formujúcim modelom sobášneho správania. Avizované zrušenie mladomanželských pôžičiek od 1.1.1991 prinieslo posledný výrazný nárast počtu, ako aj intenzity sobášnosti. Tento špecifický vývoj sa však nasledujúci rok premietol do výrazného poklesu. Určité oživenie v roku 1992 sa nepotvrdilo a pokles počtu sobášov, ako aj intenzity sobášnosti sa následne zintenzívil. Prvé historické minimum Slovensko dosiahlo v roku 2001. Rozsah a dynamiku poklesu počtu sobášov umocňuje skutočnosť, že práve v tomto období do veku najvyššej sobášnosti vstupovali početné generácie mužov a žien narodených v 70. rokoch. Nasledujúce obdobie sa nieslo v znamení striedania rastu a poklesu počtu sobášov a intenzity sobášnosti, čo ovplyvnila aj nedávna hospodárska kríza (2008 – 2012). Posledné roky sme však svedkami určitého oživenia sobášnosti, čo sa prejavilo nielen v náraste hodnôt intenzitných ukazovateľov (graf č. 1 a č. 2), ale aj počtu uzavretých manželstiev (graf č. 1).

Jedným z dominantných znakov nového modelu sobášnosti na Slovensku je odkladanie prvých sobášov, čo sa okrem samotnej intenzity prejavuje aj na hodnotách priemerného veku pri prvom sobáši (graf č. 3). Ten v podstate od začiatku 90. rokov kontinuálne a pomerne dynamicky rastie. Jeho hodnoty u slobodných mužov už dosiahli takmer úroveň 32 rokov a u slobodných žien prekročili úroveň 29 rokov.

Aj keď možnosť právneho ukončenia manželstva bola na Slovensku v porovnaní s niektorými krajinami Európy uzákonená relatívne skoro (manželským zákonom XXXI/1894), rozvodovosť začala hrať dôležitejšiu úlohu v procese demografickej reprodukcie v podstate až po druhej svetovej vojne. Potvrzuje to aj vývoj počtu rozvodov, ako aj samotnej intenzity rozvodovosti (graf č. 4). Nový zákon o rodine (zákon o rodinnom práve č. 265/1949 Zb.) a s ním spojená liberalizácia rozvodovej legislatívy prispeli k zvýšeniu počtu a intenzity rozvodovosti na začiatku 50. rokov. Hodnota úhrnej rozvodovosti manželstiev napríklad v tomto období dosiahla hranicu 7 %. Nasledujúci vývoj sa niesol v prerušovanom raste rozvodovosti (na konci 60. rokov dosiahla 10 %), no až začiatok 70. rokov priniesol prvý výraznejší nárast počtu rozvodov a intenzity rozvodovosti spojený so zrušením zmierovacích rozvodových komisií (novelou občianskeho súdneho poriadku č. 49/1973 Zb.). Ďalší nárast priniesol začiatok a polovica 80. rokov. Od roku 1986 počet rozvodov pokoril hranicu 8-tis. udalostí ročne a úhrnná rozvodovosť manželstiev sa od roku 1985 dostala nad hranicu 20 %.

Graf č. 4: Vývoj počtu rozvodov, hrubej miery rozvodovosti a úhrnnej rozvodovosti na Slovensku

Zdroj údajov: Pohyby obyvateľstva 1919 – 1991, primárne údaje ŠÚ SR 1992 – 2016

Určitý medziročný pokles na začiatku 90. rokov bol len krátkym intermezzom pred historicky jedinečnou etapou vo vývoji rozvodovosti na Slovensku. V podstate až do roku 2006 počet rozvodov, ako aj intenzita rozvodovosti viac-menej kontinuálne rástli. Už v polovici 90. rokov sa ročne rozvádzať približne 9 tis. manželstiev, pričom pri zachovaní intenzity by sa rozviedla viac ako štvrtina manželských párov. V roku 2002 počet rozvodov prekročil hranicu 10-tis. udalostí a rozvodom by zanikla už takmer tretina uzatvorených manželstiev. Nepriaznivý vývoj pokračoval a vyvrcholil v rokoch 2006 – 2010, keď ročne zanikalo právnou cestou viac ako 12-tis. manželstiev a intenzita rozvodovosti dosahovala viac ako 40 %. V nasledujúcom období sme svedkami poklesu nielen počtu rozvodov, ale aj samotnej intenzity rozvodovosti a úhrnná rozvodovosť sa už dostáva pod hranicu 33 % (graf č. 4).

3. SNATEČNOST A ROZVODOVOST V ČESKU

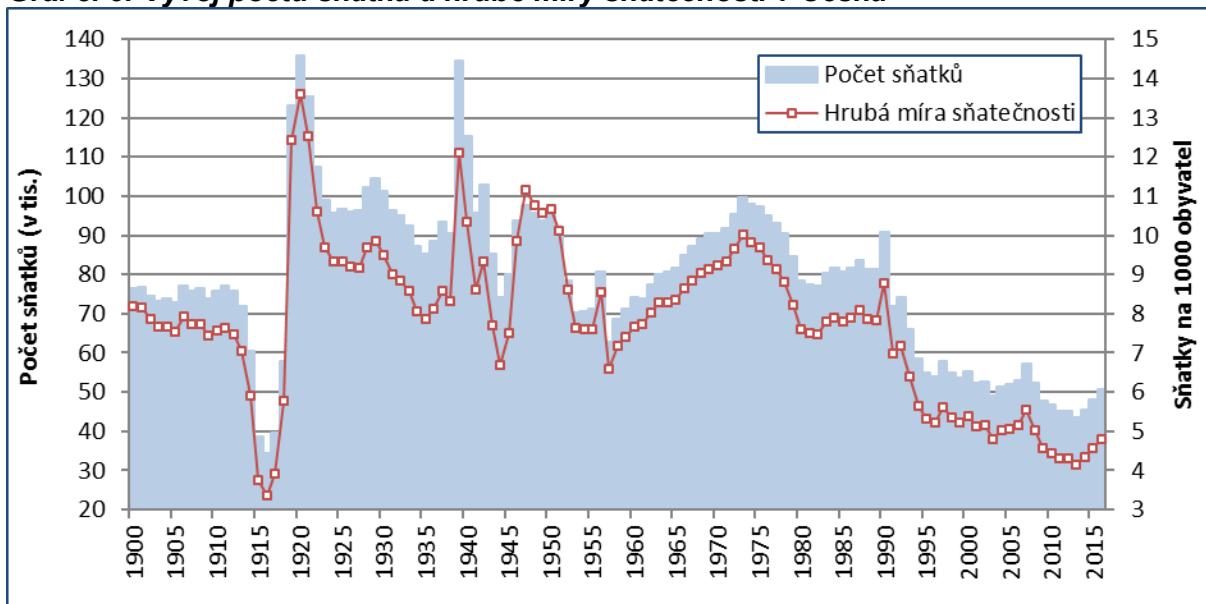
Sňatečnosť v českých zemích prošla ve 20. a na začátku 21. stololetí mnoha zmenami. Během prvých dekád 20. stololetí se však charakter sňatečnosti v Česku příliš neměnil [3]. Výjimkou byly jen roky první světové války a krátké období po jejím skončení, kdy sňatečnost i počty sňatků v rámci kompenzační fáze prudce stouply. Již v polovině 20. let se však ukazatele vyrovnaly na běžnou předválečnou úroveň a obnovil se režim narušený válečným konfliktem [9]. Počty sňatků a hrubou míru sňatečnosti nepříznivě ovlivnila také hospodářská krize v 30. letech (graf č. 5). Efekt těchto faktorů však byl jenom dočasný, protože výsledky sčítání lidu 1900 – 1930 poukazovaly na stabilitu hlavních mechanismů sňatečnosti. Tak například průměrný věk při prvním sňatku se u mužů pohyboval na úrovni 27 – 28 let a u žen 25 – 26 let [3]. Podíl trvale svobodných na konci reprodukčního věku dosahoval přibližně 6 – 7 % u mužů a 10 % u žen [2].

Konec 30. let však postupně přinesl určité změny. Především se rozvolňuje vztah mezi úrovní sňatečnosti a manželskou plodností. Při plánovaném rodičovství věk při sňatku (zejména žen) už nesehrával tak důležitou roli [3]. Odkládání sňatků

v krizových letech se v následném období oživení hospodářství, demobilizace a zrušení vojenské služby pro muže české národnosti projevilo v nárůstu sňatečnosti a počtu uzavřených sňatků (graf č. 5). Ten byl obzvláště intenzivní v roce 1939, kdy oživené sňatečnosti pozorujeme v Protektorátu i zabraných pohraničních oblastech [9]. Vzestup sňatečnosti v pohraničí však byl velmi krátký a skončil již v roce 1940, přičemž v dalších letech došlo k poklesu především z důvodu aktivní participace mladých mužů na válečném tažení Třetí říše. V Protektorátu se také rychle vyčerpala kompenzační vzestup a dochází k poklesu sňatečnosti. Menší vzestup v roce 1942 byl podle Kučery [9] spíše známkou uspišení sňatků v důsledku snah vstupem do manželství a těhotenstvím zabránit pracovnímu nasazení žen v Německu. Výraznější pokles počtu sňatků tak přinesl až konec války (graf č. 5).

Poválečné období vývoje sňatečnosti v Česku (podobně jako na Slovensku) je možné rozdělit do tří hlavních fází. První dekáda se nesla nejdříve ve výrazném nárůstu sňatečnosti a počtu sňatků (graf č. 5). První polovina 50. let však přinesla rychlý pokles, který opětovně vystřídalo dočasné oživení. Tyto krátkodobé výkyvy dokumentují přetrvávající propojenost sňatečnosti na sociálním vývoji a životní úrovni mladých lidí [3]. Jedním z nejdůležitějších rysů poválečné sňatečnosti v Česku však bylo pokračování trendu posunu sňatku svobodných do mladšího věku. V 50. letech se tak vytvořil model vysokého podílu osob vstupujících do manželství a přitom již v časném věku [9]. Přispěl k tomu celý komplex specifických faktorů podmiňujících nejenom sňatečnost, ale také celý model demografické reprodukce v socialistickém období [3, 9]. Modelem vysoké sňatečnosti v mladém věku se Česko zařadilo k populacím s tzv. neevropským typem sňatečnosti [5, 6] a tím také došlo ke značné konvergenci poměrů mezi Českem a Slovenskem. Česko dokonce v tomto období patřilo k zemím s nejvyšší sňatečností -nácitiletých děvčat [12] a nejvyšším podílem sňatků uzavíraných z důvodu těhotenství snoubenky [11].

Graf č. 5: Vývoj počtu sňatků a hrubé míry sňatečnosti v Česku

Zdroj údajů: https://www.czso.cz/csu/czso/obyvatelstvo_hu [08.04.2018]

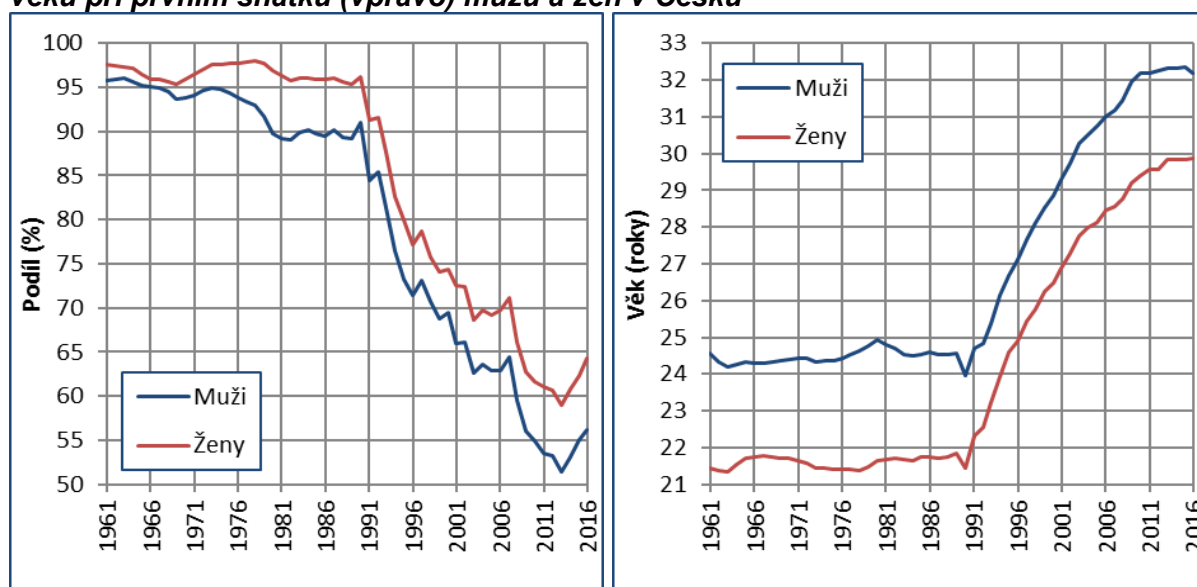
Druhá etapa začíná v 60. letech a končí rokem 1989. Sňatkový model se více méně stabilizoval, a proto pozorované výkyvy byly především odrazem vnějších socioekonomických podmínek a mnohem méně vnitřních demografických

činitelů [13]. Počty i hrubá míra sňatečnosti postupně rostly až do poloviny 70. let. Z pohledu tabulkové prvosňatečnosti však začátek tohoto období přinesl určitý pokles intenzity vstupů do prvního manželství (graf č. 6). Tabulkový průměrný věk u mužů se stabilně držel na hodnotách 24,2 – 24,5 roku. U svobodných žen došlo k mírnému zvýšení z 21,3 na přibližně 21,8 roku (graf č. 7). Sedmdesátá léta přinesla utužení časného a častého modelu sňatečnosti. Přispěly k tomu také prorodinně a pronatalitně laděné opatření přijímané postupně od konce 60. let. Oživení sňatečnosti se projevilo nejenom na hrubé míře sňatečnosti a počtu sňatků (v kombinaci s generačními změnami), ale také na tabulkové prvosňatečnosti. Ta u mužů vzrostla až k hranici 95 % a u žen dosahovala 97 – 98 %. Průměrný věk při prvním sňatku u mužů zůstal těsně pod hranicí 24,5 roku, avšak u žen došlo k mírnému poklesu na úroveň 21,4 roku (graf č. 7). V mužské části populace však již ve druhé polovině 70. let dochází ke snižování sňatečnosti svobodných, aby od začátku 80. let již nedosahovala ani 90 %. Současně jsme svědky mírného zvyšování průměrného věku při prvním sňatku k hranici 25 let. U žen se tabulková prvosňatečnost na úrovni 97 % udržela až do konce 70. let, avšak také v ženské části populace dochází k posunu průměrného věku.

Sňatkové vzorce svobodných mužů a žen byly v 80. letech v porovnání s předchozím desetiletím relativně stabilní. Potvrzuje to nejenom vývoj počtu sňatků a hrubé míry sňatečnosti (graf č. 5), ale také výsledky tabulek sňatečnosti svobodných. Trvale svobodnými na konci reprodukčního věku zůstávala přibližně desetina mužů a méně jak 5 % žen. Do prvního manželství vstupovali svobodní muži ve věku 25 let a svobodné ženy ve věku 22 let (graf č. 7).

Rok 1990 je možné v Česku (a také na Slovensku) označit za přelomový mezník, oddělující „socialistický model“ časné a časté sňatečnosti od nových trendů, které se vyznačují sňatkem pozdním a málo frekventovaným [13]. Právě rokem 1990 začíná také třetí vývojová etapa, která trvá až do současnosti. Úvodem k ní byl krátkodobý vzestup počtu sňatků a sňatečnosti v roce 1990, související se zrušením novomanželských půjček a částečně také zkrácením vojenské prezenční služby. Následný propad byl zejména kompenzačním výsledkem předchozího administrativního opatření [11]. Od roku 1992 se však celkový pokles sňatečnosti a počtu sňatků váže s celkovou transformací reprodukčního a rodinného chování v Česku. K hlavním znakům patří výrazný a poměrně dynamický pokles sňatečnosti a kontinuální odkládání vstupu do manželství [2, 3, 11, 15]. Tabulková prvosňatečnost se v 90. letech propadla u mužů až pod hranici 70 % a u žen pod 75 %. Současně však tabulkový průměrný věk vzrostl nad 28 let u svobodného muže a nad hranici 26 let u svobodné ženy. Odkládání a omezená rekuperace sňatečnosti svobodných ve vyšším věku pokračovala i v posledních 10 – 15 let. V roce 2013 tabulková prvosňatečnost dosáhla historického minima, kdy v mužské části populace klesla k hranici 51 % a u žen se dostala pod úroveň 60 %. Vývoj v posledních letech však přináší určité oživení sňatečnosti svobodných. Podle posledních tabulek sňatečnosti by tak při zachování intenzity sňatečnosti mimo manželský svazek do dovršení 50. roku života zůstávaly přibližně něco více než čtyři desítky mužů ze sta a více než třetina žen (graf č. 6). Tabulkový průměrný věk při prvním sňatku se v mužské části populace již stabilně drží nad hranicí 32 let a u žen dosahuje téměř 30 let. Poslední vývoj však naznačuje, že proces odkládání prvních sňatků se začíná výrazně zpomalovat.

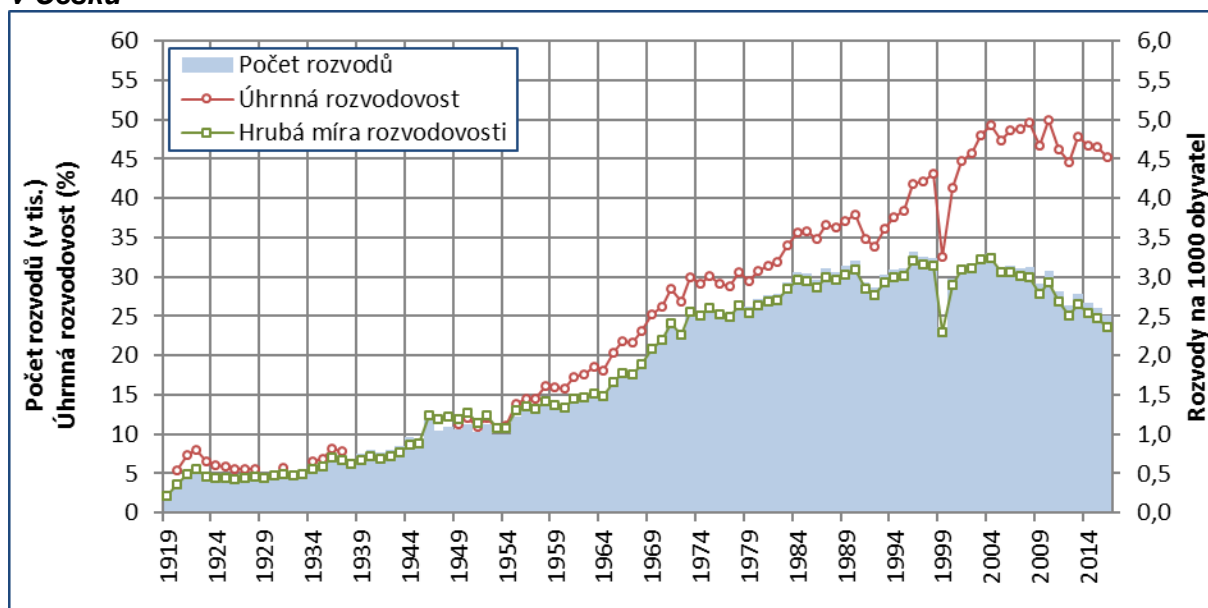
Graf č. 6 a č. 7: Vývoj tabulkové prvosňatečnosti (vlevo) a tabulkového průměrného věku při prvním sňatku (vpravo) mužů a žen v Česku

Zdroj údajů: https://www.czso.cz/csu/czso/obyvatelstvo_hu [08.04.2018]

Socialistický nivelizovaný model časné a časté sňatečnosti plně zanikl, jsme svědky značné pluralizace sňatkového chování [3] a pro budoucí vývoj sňatečnosti i podílu trvale svobodných bude rozhodující, jaká část mladých svobodných mužů a žen se rozhodne v druhé polovině reprodukčního věku vstoupit do manželství, a jaká část tento přechod ve svých životních drahách bude zcela ignorovat.

Česko patří dlouhodobě k zemím s vysokou intenzitou rozvodovosti [7, 20]. Vzestupný trend rozvodovosti se vytvářel již na konci meziválečného období. V rakouské části monarchie přitom platil pro příslušníky římskokatolické církve zákaz rozvodů, který byl zrušen až po vzniku Československa. Výrazná legislativní změna umožnila na začátku 20. let ukončit mrtvá manželství [9]. Počet rozvodů i intenzita rozvodovosti se však v meziválečném období udržovala na poměrně nízké úrovni [9]. Svědčí o tom také hodnota úhrnné rozvodovosti manželství, která se do druhé poloviny 30. let zvýšila jenom na 8 %. Konec 30. let a válečné období přispělo k nárůstu rozvodovosti a počtu rozvodů (graf č. 8). Podle [9] se v něm projevilo předchozí rychlé zvýšení sňatečnosti i sňatky vyvolané nebo urychlené záměrem zabránit pracovnímu nasazení.

Graf č. 8: Vývoj počtu rozvodů, hrubé míry rozvodovosti a úhrnné rozvodovosti v Česku

Zdroj údajů: https://www.czso.cz/csu/czso/obyvatelstvo_hu [08.04.2018]

V poválečném období se počet rozvodů i intenzita rozvodovosti mírně zvýšily, avšak hlavní změnu přinesl až nový Zákon o právu rodinném (č. 265/1949 Sb.), který stanovil rozvod jako jedinou formu právního zániku manželství. Další právní úpravy (1956, 1964, 1973 podrobněji viz [20]) přispívaly k prohlubování dostupnosti rozvodu [9] a také měly vliv na vývoj intenzity rozvodovosti [20] a vnímání institutu rozvodu [4]. Z pohledu poválečného vývoje můžeme sledovat, že intenzita rozvodovosti i počet rozvedených manželství v Česku v podstatě kontinuálně rostly. Do začátku 70. let se úhrnná rozvodovost zvýšila z přibližně 12 % (rok 1950) na více než 26 %. Od roku 1973 do konce 70. let došlo k určité stabilizaci na úrovni 30 %, avšak již v první polovině 80. let dochází k dalšímu dynamickému růstu až na hodnotu 38 % (rok 1990). Krátké snížení ze začátku 90. let vystřídal rostoucí trend, který dočasně přerušila jen legislativní úprava z roku 1998, která kromě jiného zavedla zjednodušenou formu rozvodu po vzájemné dohodě manželů a při splnění několika podmínek, zamezila rozvody v prvním roce manželství a omezila rozvody, které by byly v rozporu se zájmy nezletilých dětí [blíže 11]. Díky nové legislativě klesl počet i intenzita rozvodovosti v roce 1999, avšak již následující rok se nesl ve znamení prudkého nárůstu. Ke stabilizaci dochází až od roku 2004. Úhrnná rozvodovost v následujících letech se pohybuje vesměs v rozpětí 45 – 50 %, přičemž v posledním období můžeme identifikovat určitý pokles k hranici 45 %.

4. ZÁVER

Vstup do manželstva představoval v Česku i na Slovensku veľmi dôležitý medzník z pohľadu demografickej reprodukcie, a to predovšetkým z dôvodu úzkeho prepojenia života v manželstve a rodenia detí. Z pohľadu sobášneho správania sa Slovensko od Česka odlišovalo na začiatku 20. storočia predovšetkým vyššou intenzitou a skorším vekom pri prvom sobáši. Po odznení povojnovej kompenzačnej fázy sa obe populácie v podstate skoro vrátili k štandardnému sobášnemu správaniu. To čiastočne narušila len hospodárska a politická kríza v 30. rokoch. Obdobie začiatku 40. rokov sa v oboch populáciách nieslo v znamení oživenia sobášnosti, ktoré pramenilo z celkovej situácie v týchto krajinách. Rovnako nárast sobášnosti

môžeme identifikovať aj v druhej polovici 40. rokov. V Česku však popritom dochádzalo k premene časovania, ktorá znamenala posun vstupu do prvého manželstva do mladšieho veku. Tým sa priblížilo Slovensku nielen z pohľadu intenzity, ale aj časovania prvých sobášov. Pre obe krajiny tak v socialistickom období bol vstup do manželstva veľmi častým (až univerzálnym) a z vekového pohľadu aj skorým prechodom v životných dráhach slobodných mužov a žien. Obdobie po roku 1989 prinieslo rýchly rozpad tohto sobášneho vzorca a sme svedkami výrazného prepadu intenzity vstupov do manželstva v kombinácii s ich značným odkladaním do vyššieho veku. Ani mierny nárast sobášnosti v posledných rokoch zatiaľ výraznejšou mierou nedokázal kompenzovať tento dramatický a historicky jedinečný vývoj v procese sobášnosti v oboch krajinách.

Z pohľadu legislatívneho ukončenia manželstva platil pre Česko i Slovensko v podstate kontinuálny rast rizika rozvodu, a to najmä v období po druhej svetovej vojne. Česko pritom patrilo a patrí ku krajinám s vyššou intenzitou rozvodovosti. Ďalšie zrýchlenie rastu intenzity rozvodovosti nastalo od začiatku 90. rokov. Posledné roky však v oboch populáciách môžeme registrovať klesajúci trend. Aj napriek tomu stále platí, že pri zachovaní jej úrovne by sa na Slovensku rozviedlo približne každé tretie manželstvo a v Česku dokonca 45 % z nich. Z uvedeného je zrejmé, že rozvodovosť aj napriek svojmu pozitívnemu vývoju v posledných rokoch naďalej predstavuje v oboch krajinách veľmi dôležitú zložku rodinného správania.

Pod'akovanie

Príspevok je čiastkovým výstupom z projektu VEGA č. 2/0057/17 „Najvyššie dosiahnuté vzdelanie a jeho vplyv na transformujúce sa rodinné a reprodukčné správanie žien na Slovensku“ a vznikol za podpory GAČR č. 18-08013S „Posun rodičovství do vyššího věku: individuální perspektivy versus společenské náklady“.

LITERATÚRA

- [1] FIALOVÁ, L. Vývoj sňatečnosti v Československu v letech 1918 – 1988. In: Historická demografie, 1992, s. 117 – 134.
- [2] FIALOVÁ, L.: Sňatečnost. In: Populační vývoj České republiky 2001 – 2006. Praha: Katedra demografie a geodemografie PŘF UK, 2007, s. 23 – 30. ISBN 978-80-86561-77-6.
- [3] FIALOVÁ, L.: Trendy ve sňatkovém chování obyvatelstva České republiky ve 20. století. In: Demografie, 2006, č. 2, s. 97 – 108.
- [4] FINKOVÁ, Z.: Rozvodovost' v SSR a ČSR v letech 1950 až 1980. In: Demografie, 1986, č. 4, s. 299 – 312.
- [5] HAJNAL, J.: Age at Marriage and Proportion Marrying. In: Population Studies, 1953, č. 2, s. 111 – 136.
- [6] HAJNAL, J.: European marriage Patterns in perspective. In: Glass, D. V. – Eversley, D.E.C (eds.) Population in History. Essays in historical demography. London, 1965, s. 101 – 143.
- [7] KALIBOVÁ, K.: Rozvodovost v zemích Evropské unie. In: Populační vývoj České republiky 2007. Praha: Katedra demografie a geodemografie PŘF UK, 2008, s. 101 – 107. ISBN 978-80-86561-46-2.
- [8] KALIBOVÁ, K.: Rozvodovost. In: Populační vývoj České republiky 2001 – 2006. Praha: Katedra demografie a geodemografie PŘF UK, 2007, s. 31 – 38. ISBN 978-80-86561-77-6.

- [9] KUČERA, M.: Populace České republiky 1918 – 1991. Praha: Česká demografická společnost, Sociologický ústav AV ČR. 1994. 198 s. ISBN 978-80-901674-7-0.
- [10] LIVI BACCI M.: Populace v evropské historii. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003, 272 s., ISBN 978-80-7106-495-5.
- [11] PAVLÍK, Z. (ed.) Populační vývoj České republiky 1990 – 2002. Praha: Katedra demografie a geodemografie PŘF UK. 2002. 98 s. ISBN 978-80-902686-8-4.
- [12] RYCHTAŘÍKOVÁ, J.: Sňatečnost a plodnost nezletilých v ČSR. In: Demografie, 1986, č. 2, s. 97 – 109.
- [13] RYCHTAŘÍKOVÁ, J.: Sňatečnost svobodných v České republice dříve a dnes. In: Demografie, 1995, č. 3, s. 157 – 172.
- [14] SULLEROT, E.: Krize rodiny. Praha: Karolinum, 1998. 64 s., ISBN 978-80-71846473.
- [15] ŠPROCHA, B.: Transformácia sobášnosti slobodných v Českej a Slovenskej republike v prierezovom a kohortnom pohľade. In: Demografie, 2016, č. 3, s. 237 – 238.
- [16] ŠPROCHA, B. – MAJO, J.: Storočie populačného vývoja Slovenska I.: demografické procesy. Bratislava: INFOSTAT, 2016. ISBN 978-80-89398-30-0.
- [17] ŠPROCHA, B. – TIŠLIAR, P.: Náčrt vývoja sobášnosti na Slovensku v rokoch 1919 – 1937. Bratislava: STIMUL, 2008. 162 s. ISBN 978-80-89236-38-1.
- [18] ŠPROCHA, B. – TIŠLIAR, P.: Demografický obraz Slovenska v rokoch 1938-1945. Bratislava: Muzeológia a kultúrne dedičstvo. 2016. ISBN 978-80-89881-03-1.
- [19] TIŠLIAR, P.: Náčrt populačnej politiky na Slovensku v rokoch 1918 – 1945. In: TIŠLIAR, P. (ed.) Populačné štúdie Slovenska I. Krakov, 2013, s. 19 – 90.
- [20] TUTTEROVÁ, J. – RYCHTAŘÍKOVÁ, J.: Vývojové trendy rozvodovosti po roce 1950 v ČSR a SSR v kontextu legislatívnych zmien. In: Demografie, 1989, č. 3, s. 200 – 219.

RESUME

Entry into marriage remains a very important life transition for young people in the Czech Republic and in the Slovak Republic. After the establishment of Czechoslovakia and the completion of the post-war recuperation phase, both countries returned to normal marital behaviour, which was characterized by an earlier and more frequent entry into the first marriage in the Slovak Republic. The economic and political crisis in the 1930s had a negative effect on the first marriage intensity. The Second World War brought revival in nuptiality in both countries, which was confirmed in the post war period. One of the important development trends in the Czech Republic was the shift of the first marriages to younger ages. In the 50s, nuptiality quickly responded to favourable and unfavourable social changes. Stabilization of marriage behaviour can only be seen from the 1960s. The main feature until the late 1980s was the early and almost universal entry into first marriage. In the 1990s, in the Czech Republic and in the Slovak Republic marriage behaviour changed dramatically. The main feature was a very intensive postponement of marriage in connection with an intensive decrease in nuptiality intensity. We are witnessing almost continuous increases in the mean age at first marriage. The main cause of the long-term low level of nuptiality after 1989 is the relatively low recuperation. Only the last few years have brought a certain increase in nuptiality intensity in both countries. In terms of divorce rate, the Czech and Slovak Republic have had a substantially continuous divorce risk increase, especially in the post-war period. The Czech Republic has long been a country with

a highest divorce rate in Europe. A further increase of divorce rate has occurred in both countries since the early 1990s. However, in recent years a declining trend of divorce risk can be identified in both populations.

PROFESIJNÝ ŽIVOTOPIS

RNDr. Branislav Šprocha, PhD., absolvoval magisterské štúdium na Prírodovedeckej fakulte Univerzity Karlovej v Prahe v odbore demografia a demogeografia (2006). V roku 2011 ukončil doktorandské štúdium v programe demografia. Od roku 2007 je vedeckovýskumným pracovníkom Výskumného demografického centra Inštitútu informatiky a štatistiky v Bratislave a od roku 2009 vedeckým pracovníkom Prognostického ústavu Slovenskej akadémie vied. V oblasti demografie sa špecializuje na problematiku rodinného a reprodukčného správania, vplyvu populačného vývoja na spoločnosť. Okrem toho sa zaoberá analýzou vybraných populačných štruktúr, reprodukčného správania rómskeho obyvateľstva na Slovensku a problematike populačného prognózovania.

RNDr. Luděk Šídlo, PhD., je odborným asistentom na Katedre demografie a geodemografie Prírodovedeckej fakulty Univerzity Karlovej v Prahe, kde pôsobí od roku 2007 a kde v roku 2010 ukončil doktorandské štúdium demografie. Od roku 2009 je členom Hlavného výboru Českej demografickej spoločnosti, v ktorej od roku 2015 vykonáva funkciu vedeckého tajomníka. Vo svojej výskumnej činnosti sa zaoberá predovšetkým aplikovanou demografiou (dopady demografického starnutia na vybrané oblasti verejnej sféry, najmä na oblasť zdravotníctva) a regionálnej demografie (územná diferenciácia plodnosti v Českej republike po roku 1990).

KONTAKT

branislav.sprocha@gmail.com

ludek.sidlo@natur.cuni.cz

Ján HALUŠKA

INFOSTAT – Inštitút informatiky a štatistiky

Jaroslav DOLINIČ

Štatistický úrad Slovenskej republiky – sekcia makroekonomických štatistík

MAKROEKONOMICKÁ VÝKONNOSŤ SLOVENSKEJ EKONOMIKY V ROKOCH 1995 – 2017

MACROECONOMIC PERFORMANCE OF THE SLOVAK ECONOMY IN THE YEARS 1995 – 2017

ABSTRAKT

Z oficiálnych štatistických údajov vyplýva, že zatiaľ čo v roku 1995 dosiahla tvorba reálneho HDP 35,2 mld. €, v roku 2017 predstavovala 81,7 mld. €. V roku 2017 bola teda výkonnosť slovenskej ekonomiky oproti roku 1995 viac ako dvakrát vyššia. Primárne vzrástla zásluhou agregátneho dopytu, ktorý je hlavným zdrojom rastu výkonnosti otvorenej ekonomiky. Agregátny dopyt bol v roku 2017 až trikrát vyšší ako v roku 1995, pretože v uvedenom 23-ročnom období takmer sústavne rástol. Pokles zaznamenal len v roku 1999 a 2009. Kým v roku 1999 bol spôsobený poklesom domáceho dopytu, v roku 2009 globálnou hospodárskou krízou, vplyvom ktorej poklesol domáci aj vonkajší dopyt. Preto bol pokles agregátneho dopytu v roku 2009 (o 11,3 %) rádovo hlbší ako v roku 1999 (o 1,7 %). Z hľadiska vývoja HDP v parite kúpnej sily sa SR v analyzovanom období značne priblížila k priemeru EÚ.

ABSTRACT

Official statistics show that, while in 1995, the real GDP was € 35,2 bill. €, in 2017 it was 81,7 bill. €. In 2017, therefore, the performance of the Slovak economy was more than twice as high as in 1995. Primarily, it has grown due to aggregate demand, which is the main source of the growth of an open economy. Aggregate demand was three times higher in 2017 than in 1995, as it increased almost continuously in the previous 23-year period. The drop of aggregate demand was recorded only in 1999 and 2009. While in 1999 it was due to a decline in domestic demand, in 2009 by the global economic crisis, which resulted in the decline of the domestic and external demand declining. Therefore, the fall in aggregate demand in 2009 (by 11,3 %) was deeper than in 1999 (by 1,7 %). From the perspective of the GDP development in purchasing power parity, the Slovak Republic significantly approached the EU average in the analyzed period.

KLÚČOVÉ SLOVÁ

agregátny dopyt, vonkajší dopyt, domáci dopyt, čistý vývoz, hrubý domáci produkt, parita kúpnej sily

KEY WORDS

aggregate demand, external demand, domestic demand, net exports, gross domestic product, purchasing power parity

1. ÚVOD

Cieľom tohto príspevku je analyzovať makroekonomickú výkonnosť slovenskej ekonomiky na báze vývoja hrubého domáceho produktu (HDP) a tých ukazovateľov,

ktoré tvoria štruktúru agregátneho dopytu¹. Agregátny dopyt je totiž rozhodujúcim determinantom výkonnosti otvorenej ekonomiky. Analýza je založená na ročných časových radoch daných ukazovateľov za obdobie rokov 1995 – 2017. Analyzované časové rady teda pokrývajú, s výnimkou prvých dvoch rokov (1993 a 1994) celé obdobie doterajšieho samostatného fungovania slovenskej ekonomiky. Okrem toho, keďže v analyzovanom období sa úroveň HDP na obyvateľa u nás v parite kúpnej sily výrazne priblížila k priemeru EÚ, v príspevku sa prezentuje aj porovnanie jeho vývoja s ostatnými krajinami V4.

Tak ako sa v priebehu posledných 25 rokov, ktoré uplynuli od vzniku samostatnej Slovenskej republiky, a teda aj Štatistického úradu Slovenskej republiky (ŠÚ SR), menila spoločnosť, celé odvetvia slovenskej ekonomiky či vývoj v jednotlivých vedeckých disciplínach, menila sa tiež metodika štatistiky. Týka sa to aj štatistiky, ktorá odzrkadľuje vývoj ekonomiky, vrátane takého ukazovateľa akým je HDP. Metodika, na základe ktorej sa určuje výpočet HDP, sa nazýva Európsky systém národných a regionálnych účtov (ESA). ŠÚ SR najskôr implementoval metodiku ESA 1995 (v 90. rokoch), ktorá bola v roku 2014 aktualizovaná a nahradená metodikou ESA 2010².

2. VÝKONNOSŤ SLOVENSKEJ EKONOMIKY V PREDKRÍZOVOM OBDOBÍ

Z grafu č. 1 vyplýva, že agregátny dopyt aj výkonnosť hospodárstva (meraná tvorbou reálneho HDP) sa od roku 1996 až do príchodu globálnej hospodárskej krízy v roku 2009 vyznačovali rastúcim trendom. Agregátny dopyt sa v rokoch 1996 – 2008 zvyšoval v priemere o 6,9 % ročne, reálny HDP v priemere o 5,2 % ročne (tab. č. 1)³. Výrazne nadpriemerné prírastky dosiahli obidva tieto ukazovatele v rokoch 2005 až 2007, teda tesne po vstupe do EÚ. Najmä vďaka tomu bola úroveň agregátneho dopytu, ako aj tvorby reálneho HDP, v roku 2008 podstatne vyššia ako v roku 1995 v prípade agregátneho dopytu takmer o 140 %, v prípade reálneho HDP o vyše 93 %.

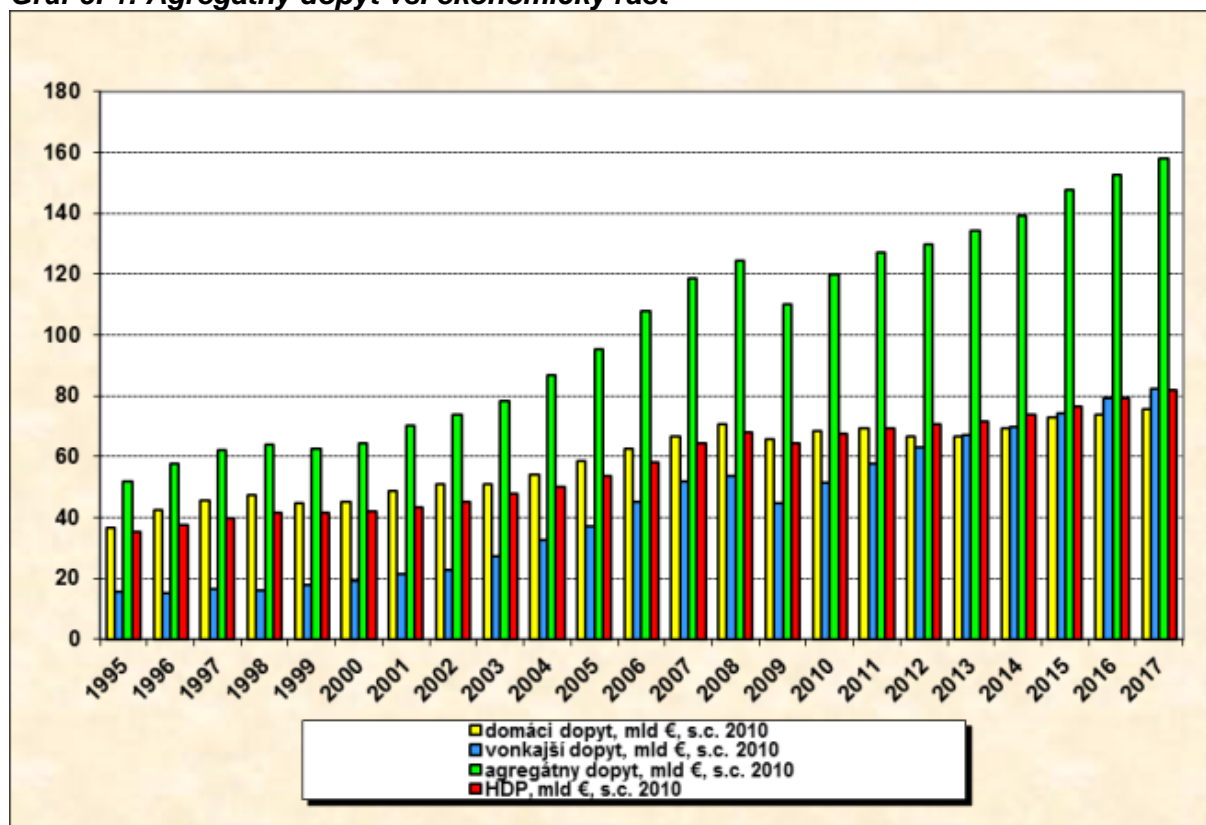
Rast agregátneho dopytu a tým aj rast tvorby reálneho HDP pramenil zo zvyšujúceho sa domáceho a vonkajšieho dopytu. Dynamika rastu celkového vývozu v rokoch 1996 – 2008 však bola oproti dynamike rastu domáceho dopytu omnoho (až rádovo) vyššia (tab. č. 1). V dôsledku toho dosiahol objem celkového vývozu v roku 2008 až tri a pol násobok jeho úrovne z roku 1995, zatiaľ čo domáci dopyt zhruba dvojnásobok. V štruktúre agregátneho dopytu preto podiel vonkajšieho dopytu postupne narastal (z cca 30 % v roku 1995 na cca 43 % v roku 2008), podiel domáceho dopytu, naopak, klesal (z cca 70 % na cca 57 %) (graf č. 3).

¹ Agregátny dopyt je ukazovateľ, ktorý je zostavený agregovaním (súčtom) domáceho dopytu a vonkajšieho dopytu. Domáci dopyt zahŕňa konečnú spotrebu domácností (spotrebiteľský dopyt), konečnú spotrebu verejnej správy (dopyt verejného sektora) a tvorbu hrubého kapitálu, ktorú tvorí tvorba hrubého fixného kapitálu (investičný dopyt) a zmena stavu zásob. Vonkajší dopyt je reprezentovaný celkovým vývozom, teda objemom vývozu tovarov a služieb. Konečná spotreba neziskových inštitúcií slúžiacich domácnostiam je na účely tejto analýzy zahrnutá v konečnej spotrebe domácností.

² Každá aktualizácia metodiky ESA reaguje na vývoj v spoločnosti, nástup nových technológií alebo nových druhov obchodu a podobne. Aktualizácia môže mať vplyv na úroveň HDP. Napríklad implementácia ESA 2010 znamenala u nás nárast úrovne HDP v jednotlivých rokoch v rozpätí 1,5 – 2,0% HDP.

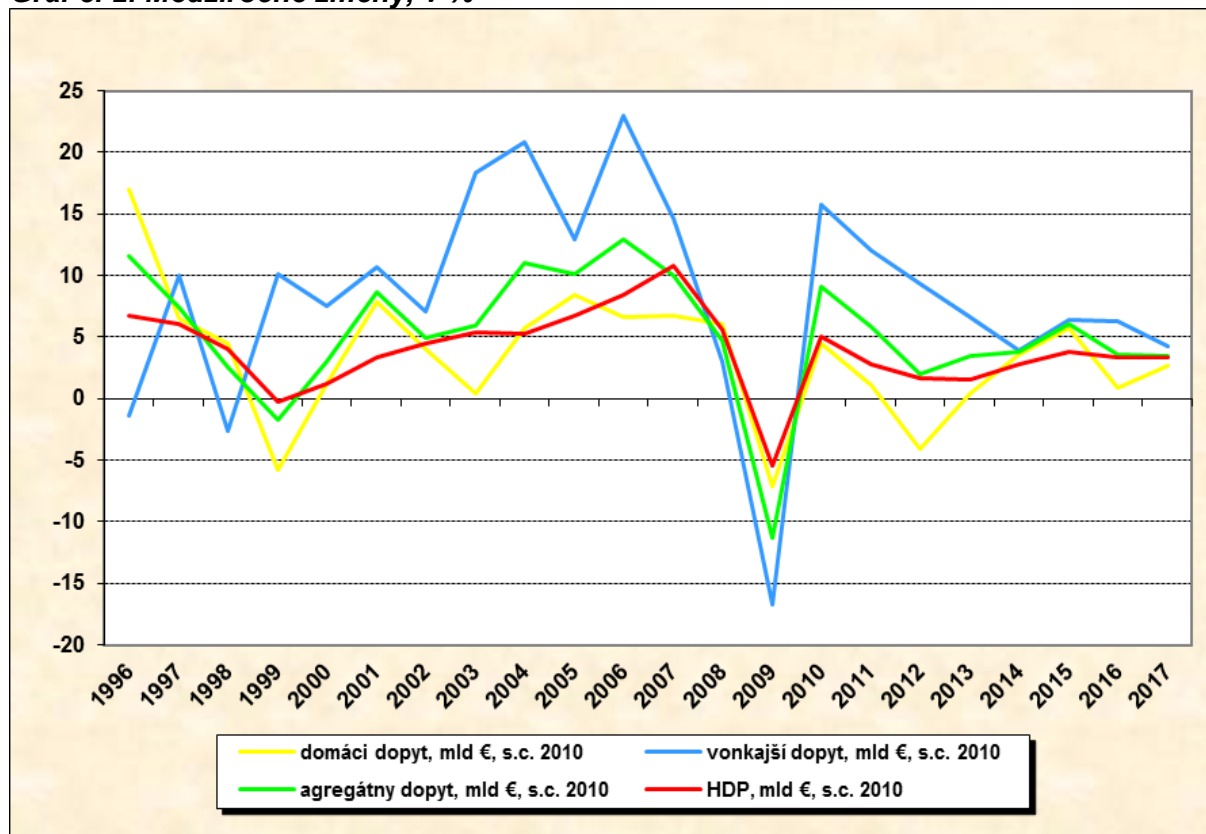
³ Relatívne zmeny jednotlivých ukazovateľov sú odvodené z ich hodnôt vyjadrených v stálych cenách, ktoré sú prepočítané na tzv. bázičný rok 2010.

Graf č. 1: Agregátny dopyt vs. ekonomický rast

Zdroj: ŠÚ SR

Graf č. 2: Medziročné zmeny, v %

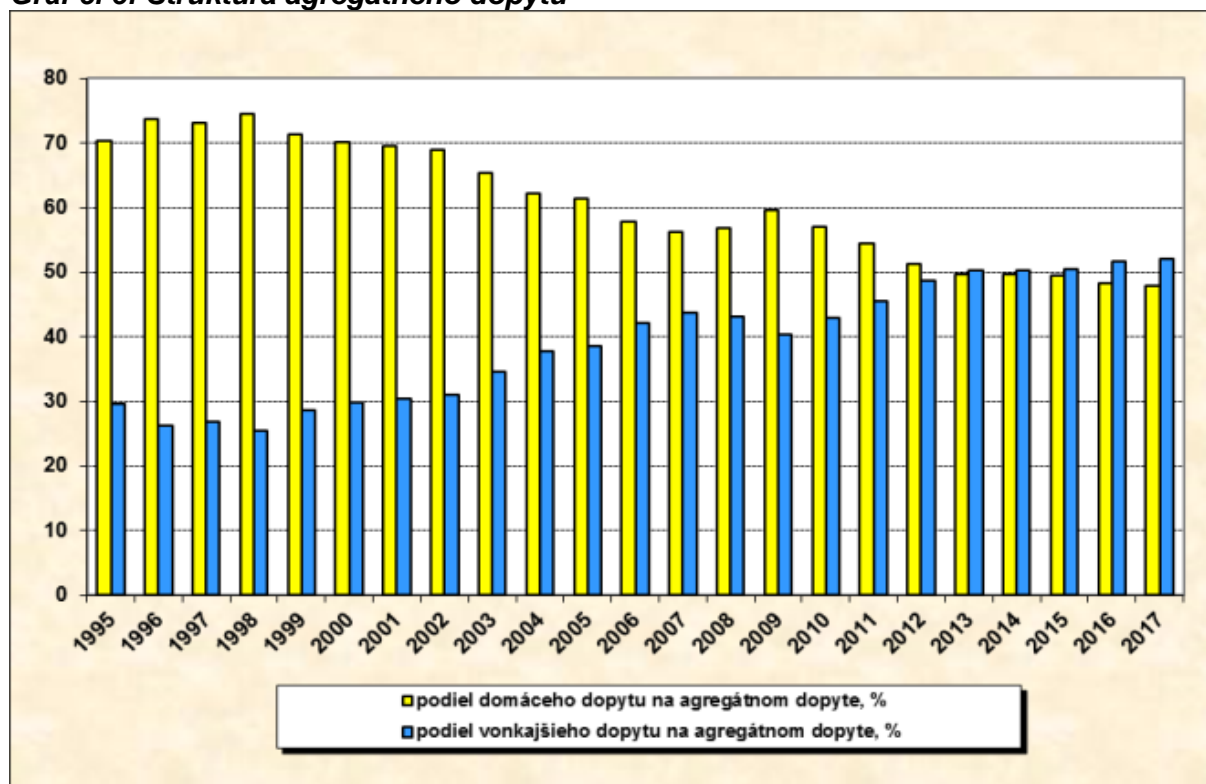
Zdroj: ŠÚ SR

Tabuľka. č. 1: Medziročné zmeny, v %, priemer za obdobie

Ukazovateľ	1996 – 2008	2009	2010 – 2017	1996 – 2017
konečná spotreba domácností, s. c. 2010	+5.3	-0.5	+1.1	+3.5
konečná spotreba verejnej správy, s.c. 2010	+3.8	+6.2	+1.5	+3.1
tvorba hrubého kapitálu, s. c. 2010	+6.1	-29.2	+4.0	+3.4
domáci dopyt, s. c. 2010	+5.2	-7.2	+1.8	+3.4
vývoz tovarov a služieb, s. c. 2010	+10.0	-16.8	+8.0	+7.9
dovoz tovarov a služieb, s. c. 2010	+9.9	-18.8	+6.6	+7.2
agregátny dopyt, s. c. 2010	+6.9	-11.3	+4.6	+5.2
hrubý domáci produkt, s. c. 2010	+5.2	-5.4	+3.0	+3.9

Zdroj: ŠÚ SR, vlastné výpočty autorov

Graf č. 3: Štruktúra agregátneho dopytu

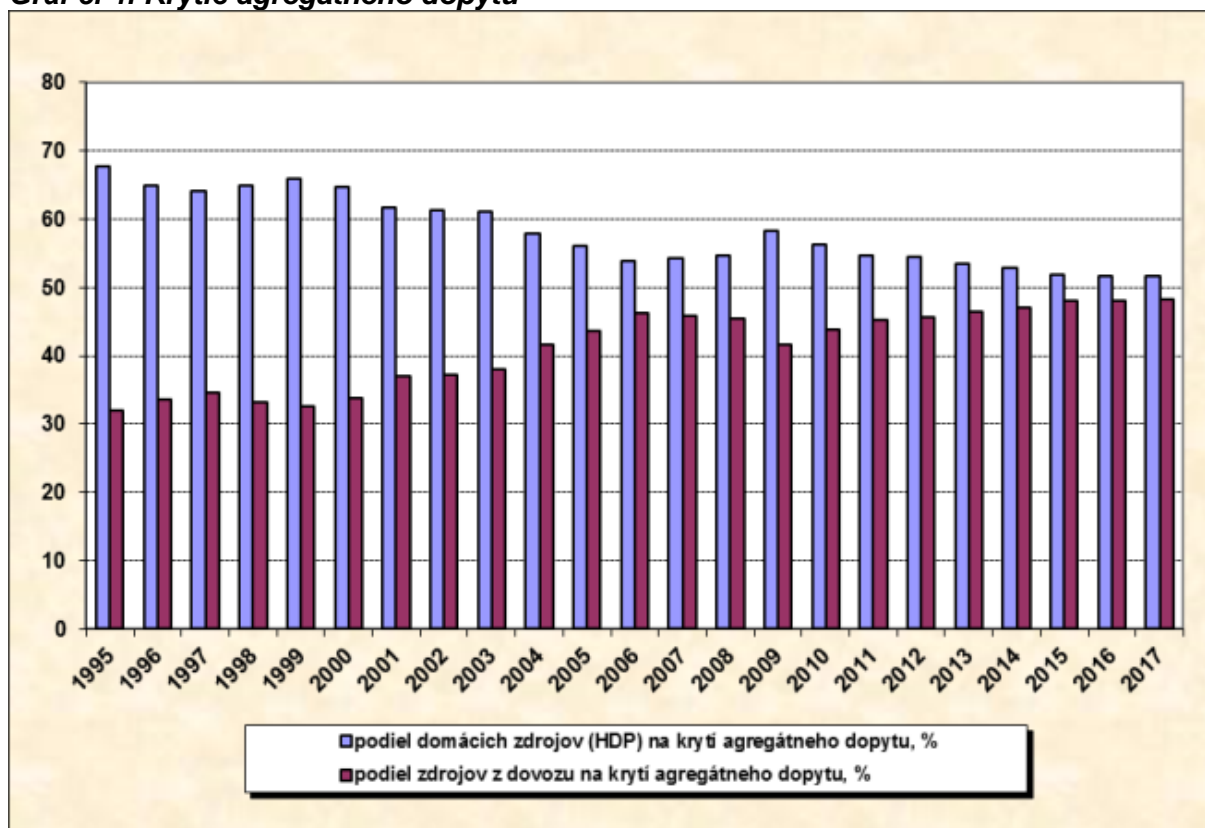

Zdroj: ŠÚ SR

Z grafu č. 4 vyplýva, že v roku 1995 bolo domácimi zdrojmi (tvorbou HDP) možné pokryť zhruba dve tretiny agregátneho dopytu. Zvyšnú časť agregátneho dopytu (zhruba jednu tretinu) pokryli zdroje z dovozu. Keďže dynamika rastu tvorby domácich zdrojov bola v rokoch 1996 až 2008 nižšia ako dynamika rastu agregátneho dopytu (v priemere o 1,7 p. b. ročne), domáce zdroje boli schopné pokryť relatívne stále menšiu a menšiu časť agregátneho dopytu. A preto relatívne postupne väčšiu a väčšiu časť agregátneho dopytu bolo potrebné pokryť zdrojmi

z dovozu. Podiel domácich zdrojov na krytí agregátneho dopytu sa tým znížil z cca 66 % v roku 1995 na cca 55 % v roku 2008, podiel zdrojov z dovozu sa, naopak, v rovnakom období zvýšil z cca 34 % na cca 45 %.

Graf č. 4: Krytie agregátneho dopytu

Zdroj: ŠÚ SR

V predkrízovom období sa výkonnosť hospodárstva nezvyšovala rovnomerne. Naopak, z hľadiska dynamiky, ale aj trendov jej vývoja možno v tomto období identifikovať minimálne tri odlišné časové obdobia (graf č. 2). Ide o roky 1996 – 1998, 1999 – 2002 a 2003 – 2006, ktoré časovo ohraničujú prvé tri štvorročné politicko-ekonomické cykly v SR. Pokiaľ ide o rozdiely v dynamike rastu výkonnosti hospodárstva v týchto troch obdobiach, primárne sú najmä dôsledkom odlišnej hospodárskej politiky, ktorú príslušná vláda SR realizovala v praxi.

2.1 AGREGÁTNY DOPYT A EKONOMICKÝ RAST V ROKOCH 1996 – 1998

V rokoch 1996 – 1998 dosiahla slovenská ekonomika relatívne vysoký ekonomický rast. Reálny HDP sa zvyšoval priemerne o 5,6 % ročne, z grafu č. 2 však vyplýva, že jeho dynamika nebola udržateľná. Svedčí o tom skutočnosť, že rast reálneho HDP sa postupne spomaľoval a navyše generoval prehlbujúcu sa vonkajšiu a vnútornú nerovnováhu. Vykazoval teda typické znaky prehrievania.

Tabuľka č. 2: Medziročné zmeny, v %, priemer za obdobie

Ukazovateľ	1996 – 1998	1999 – 2002	2003 – 2006	2007 – 2008
<i>konečná spotreba domácností, s. c. 2010</i>	+7.7	+3.1	+4.9	+6.7
<i>konečná spotreba verejnej správy, s. c. 2010</i>	+6.1	+1.6	+4.7	+3.4
<i>tvorba hrubého kapitálu, s. c. 2010</i>	+14.9	-1.1	+6.4	+7.6
<i>domáci dopyt, s. c. 2010</i>	+9.2	+1.7	+5.3	+6.4
<i>vývoz tovarov a služieb, s. c. 2010</i>	+1.8	+8.8	+18.7	+8.6
<i>dovoz tovarov a služieb, s. c. 2010</i>	+8.6	+6.6	+16.0	+6.5
<i>agregátny dopyt, s. c. 2010</i>	+7.1	+3.6	+10.0	+7.3
<i>hrubý domáci produkt, s. c. 2010</i>	+5.6	+2.2	+6.5	+8.2

Zdroj: ŠÚ SR, vlastné výpočty autorov

Rast výkonnosti hospodárstva bol v tomto období založený najmä na zvyšujúcom sa domácom dopyte, kým vonkajší dopyt k nemu prispieval len čiastočne. Na raste domáceho dopytu sa podieľali všetky tri hlavné zložky jeho štruktúry, pričom každá z nich dosiahla v rokoch 1996 – 1998 vyšší rast ako reálny HDP (v priemere). Platí to najmä o tvorbe hrubého kapitálu, ktorá sa zvyšovala v priemere takmer o 15 % ročne, čo predstavuje takmer trojnásobok priemerného rastu reálneho HDP v tom istom období. Konečná spotreba domácností a konečná spotreba verejnej správy sa zvyšovali v priemere približne o 8 %, resp. o 6 % ročne.

Relatívne vysoký ekonomický rast v rokoch 1996 – 1998, ktorý bol dôsledkom hospodárskej politiky vtedajšej vlády, nebola SR schopná zabezpečiť z vlastných zdrojov. Pokrytie rýchlo rastúceho agregátneho dopytu, ktorý pramenil z neprimerane rýchlo rastúceho domáceho dopytu, si preto vyžadovalo stále viac a viac dovážať. Svedčí o tom skutočnosť, že celkový dovoz sa v uvedenom období zvyšoval v priemere až o 8,6 % ročne, zatiaľ čo celkový vývoz rástol v priemere len o 1,8 % ročne. Podiel celkového dovozu na krytí agregátneho dopytu tým vzrástol z 32 % v roku 1995 na 33,3 % v roku 1998. Vzhľadom na to, že rast domáceho dopytu (najmä investičného, ale aj spotrebiteľského) nebol primeraný vtedajším reálnym možnostiam slovenskej ekonomiky, sprievodným javom jej vývoja v rokoch 1996 – 1998 bola mimoriadne veľká vonkajšia nerovnováha. Deficit obchodnej bilancie a bilancie služieb totiž dosahoval v rokoch 1996 – 1998 okolo 10 % HDP v bežných cenách.

2.2 AGREGÁTNY DOPYT A EKONOMICKÝ RAST V ROKOCH 1999 – 2002

Rast výkonnosti slovenskej ekonomiky v rokoch 1999 – 2002 pokračoval, bol však o viac ako polovicu menší ako v rokoch 1996 – 1998. Tvorba reálneho HDP sa totiž v rokoch 1999 – 2002 zvyšovala v priemere len o 2,2 % ročne (tab. č. 2). Primárne to súviselo s výrazným spomalením rastu domáceho dopytu – z 9,2 % v rokoch 1996 – 1998 na 1,7 % v rokoch 1999 – 2002 (vždy v priemere), na čom sa podieľali všetky tri hlavné zložky jeho štruktúry. Relatívne najviac k tomu prispela tvorba hrubého kapitálu, ktorá v rokoch 1999 – 2002 zaznamenala dokonca pokles v priemere

o 1,1 % ročne. Útlm rastu domáceho dopytu bol natoľko výrazný, že zatienil vplyv vonkajšieho dopytu, ktorého rast, naopak, značne zrýchlil – z 1,8 % v rokoch 1996 – 1998 na 8,8 % v rokoch 1999 – 2002 (vždy v priemere).

Spomalenie rastu domáceho dopytu bolo zámerom makroekonomickej stabilizačnej politiky, ktorú vláda začala realizovať hneď od začiatku druhého štvorročného politicko-ekonomického cyklu, teda v roku 1999. Jej hlavným cieľom bolo zastaviť trend prehľbovania vonkajšej (a vnútornej) nerovnováhy a tým odvrátiť menovú krízu, ktorá v SR hrozila v dôsledku rýchleho oslabovania výmenného kurzu koruny⁴. Uvedený cieľ sa podarilo dosiahnuť, pretože deficit obchodnej bilancie a bilancie služieb klesol z 10,6 % HDP v roku 1998 na 4,4 % HDP v roku 1999, teda o viac ako polovicu.

Stabilizačná hospodárska politika v roku 1999 viedla nielen k poklesu domáceho dopytu, ale aj celkového dovozu. Zatiaľ čo domáci dopyt klesol takmer o 6 %, objem celkového dovozu o 4,6 %. Na poklese domáceho dopytu sa podieľala každá z troch hlavných zložiek jeho štruktúry – investičný dopyt sa prepadol o vyše 15 %, dopyt verejného sektora poklesol cca o 7 % a spotrebiteľský dopyt o 0,4 %. No vďaka tomu, že objem celkového vývozu vzrástol vplyvom vonkajšieho dopytu v roku 1999 o vyše 10 %, agregátny dopyt zaznamenal len mierny pokles o 1,7 % a slovenská ekonomika dosiahla tzv. mäkké pristátie (soft landing). Reálny HDP sa totiž oproti roku 1998 neznížil, ale zaznamenal nulový rast (graf č. 2).

Pokles agregátneho dopytu v roku 1999 bol iba prechodným javom, pretože v roku 2000 sa jeho rast obnovil. Reálny HDP vzrástol v roku 2000 o 1,2 %, a to vďaka oživeniu rastu domáceho dopytu a pokračujúcemu rastu vonkajšieho dopytu. K obnoveniu rastu domáceho dopytu prispel spotrebiteľský dopyt a dopyt verejného sektora, zatiaľ čo prepád investičného dopytu v roku 2000 ešte pokračoval, ale zmiernil sa. Obnovil sa aj rast celkového dovozu, ale úroveň vonkajšej nerovnováhy sa napriek tomu zmiernila aj v roku 2000, pretože deficit obchodnej bilancie a bilancie služieb klesol na 2,6 % HDP v bežných cenách.

Relatívne nízka úroveň vonkajšej nerovnováhy, dosiahnutá v rokoch 1999 a 2000, nebola dlhodobo udržateľná. K jej redukcii totiž došlo najmä preto, že domáci dopyt ako celok buď poklesol (v roku 1999) alebo stúpil iba nepatrne (v roku 2000). Len čo sa však jeho rast v rokoch 2001 a 2002 zrýchlil, viedlo to nielen k zrýchleniu rastu výkonnosti slovenskej ekonomiky, ale aj k prehĺbeniu vonkajšej nerovnováhy. Deficit obchodnej bilancie a bilancie služieb dosahoval v rokoch 2001 a 2002 okolo 7 – 8 % HDP v bežných cenách.

2.3 AGREGÁTNY DOPYT A EKONOMICKÝ RAST V ROKOCH 2003 – 2006

Rast výkonnosti slovenskej ekonomiky sa v rokoch 2003 – 2006 značne zrýchlil (graf č. 2). Pozoruhodný je najmä prírastok reálneho HDP v roku 2006 o 8,5 %, ktorý výraznou mierou prispel k tomu, že jej výkonnosť sa v rokoch 2003 – 2006 zvyšovala v priemere o 6,5 % ročne (tab. č. 2). V porovnaní s rokmi 1999 – 2002 je to rast

⁴ Išlo o tzv. balíčky ekonomických opatrení prijaté vládou v 1. polroku 1999, pomocou ktorých sa oslabovanie výmenného kurzu koruny podarilo zastaviť na prelome 1. a 2. polroka 1999, keď výmenný kurz dosiahol cca 45,5 SKK/EUR, resp. 43,8 SKK/USD.

takmer trikrát vyšší⁵. Agregátny dopyt sa totiž v rokoch 2003 – 2006 zvyšoval v priemere až o 10 % ročne, teda tiež takmer trikrát rýchlejšie ako v rokoch 1999 – 2002.

K zrýchleniu rastu agregátneho dopytu prispel domáci aj vonkajší dopyt. Relatívne väčší vplyv na zrýchlenie rastu agregátneho dopytu však mal domáci dopyt, ktorého (priemerný) rast sa zvýšil až trojnásobne (z 1,7 % v rokoch 1999 – 2002 na 5,3 % v rokoch 2003 – 2006), kým v prípade vonkajšieho dopytu to bolo zhruba dvojnásobne (z 8,8 % na 18,7 %). Na zrýchlení dynamiky rastu domáceho dopytu sa podieľali všetky tri hlavné zložky jeho štruktúry, z nich relatívne najviac tvorba hrubého kapitálu, ktorá sa zvyšovala nadpriemerným tempom (oproti rastu domáceho dopytu ako celku).

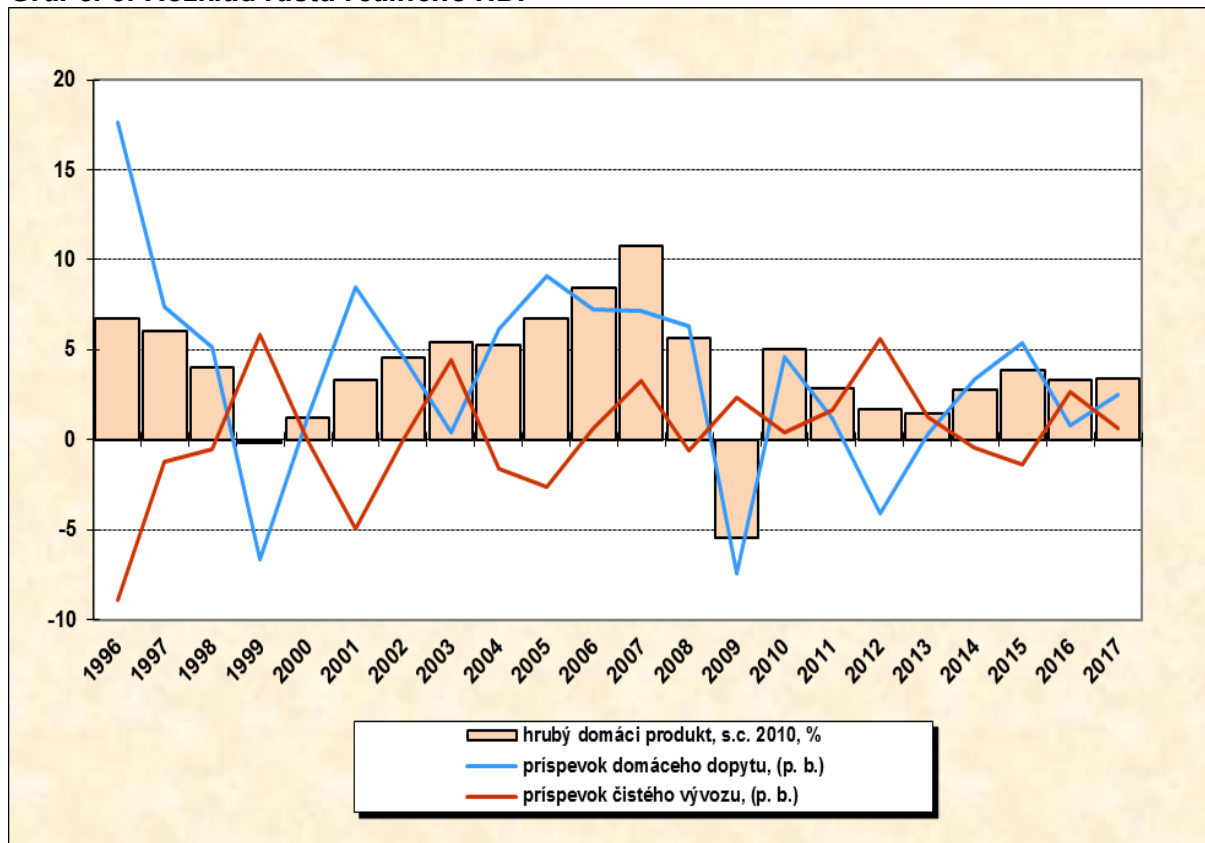
Dvojciferné relatívne prírastky, ktoré agregátny dopyt zaznamenal v rokoch 2003 – 2006 (v priemere), boli generované najmä vonkajším dopytom. Celkový vývoz sa totiž v tomto období zvyšoval v priemere o 18,7 % ročne, k čomu prispelo výrazné zrýchlenie rastu vonkajšieho dopytu po vstupe SR do EÚ v roku 2004. V dôsledku vysokej dovoznej náročnosti nášho vývozu, ale aj vplyvom zrýchlenia rastu domáceho dopytu sa zrýchlil aj rast celkového dovozu, ktorý sa v tomto období zvyšoval v priemere o 16 % ročne. Vzhľadom na to, že rast celkového vývozu bol vyšší (v priemere o 2,7 p. b. ročne), relatívna úroveň vonkajšej nerovnováhy sa zmiernila zhruba o polovicu (oproti jej úrovni v rokoch 2001 a 2002).

Rast reálneho HDP v roku 2006 bol najrýchlejší nielen v rokoch 2003 – 2006, ale v celej dovtedajšej histórii samostatného fungovania slovenskej ekonomiky. V roku 2006 totiž nastala zásadná zmena, ktorá je kľúčová z hľadiska dlhodobej udržateľnosti ekonomického rastu. Týka sa vplyvu tzv. čistého vývozu na vývoj reálneho HDP. Rozklad rastu reálneho HDP na príspevok domáceho dopytu a čistého vývozu v celom analyzovanom období je zobrazený na grafe č. 5.

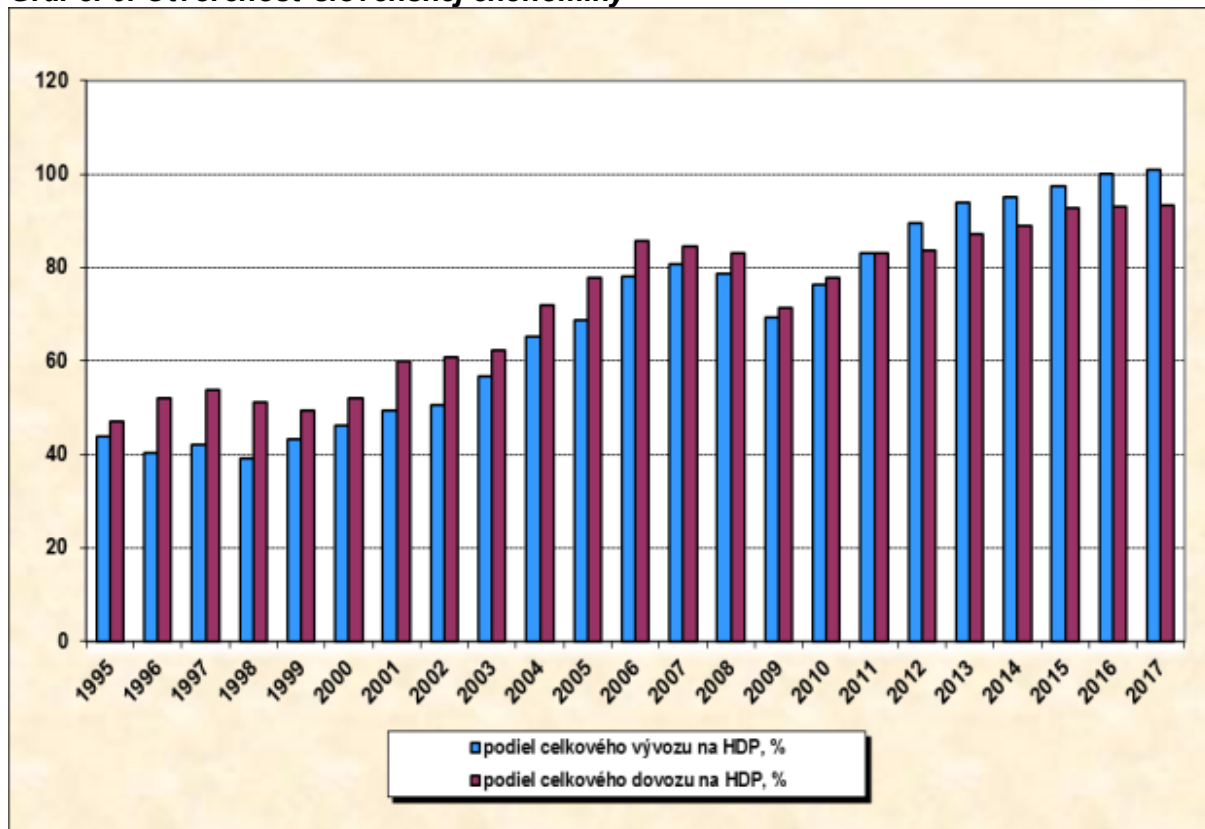
⁵ Zo strany ponuky zvyšovali výkonnosť slovenskej ekonomiky v tomto období najmä nové a prevažne exportne orientované výrobné kapacity v automobilovom priemysle (Volkswagen, Peugeot, KIA) a elektrotechnickom priemysle (Samsung, Sony), ktoré vznikli na báze priamych zahraničných investícií po vstupe SR do EÚ v roku 2004.

Graf č. 5: Rozklad rastu reálneho HDP

Zdroj: ŠÚ SR

Graf č. 6: Otvorenosť slovenskej ekonomiky

Zdroj: ŠÚ SR

V roku 2006 došlo totiž prvýkrát v dovtedajšej histórii samostatnej SR k tomu, že v podmienkach vysokého rastu domáceho dopytu, ktorý stúpol o viac ako 6 %, prispel k rastu reálneho HDP pomerne významnou mierou aj čistý vývoz. Pred rokom 2006 mal čistý vývoz na rast výkonnosti slovenskej ekonomiky – v prípade rastu domáceho dopytu – brzdiaci vplyv, výnimočne neutrálny vplyv⁶. V roku 2006 mal teda model rastu výkonnosti slovenskej ekonomiky kvalitatívne novú podobu. Vznikla ako dôsledok štrukturálnych zmien, ktoré sa v slovenskej ekonomike postupne presadzovali od roku 2004, najmä vďaka priamym zahraničným investíciám do automobilového a elektrotechnického priemyslu.

Sprievodným javom vývoja slovenskej ekonomiky v rokoch 2003 – 2006 bol tiež rýchly rast jej otvorenosti. Slovenská ekonomika bola veľmi otvorená už v roku 2003, teda tesne pred vstupom do EÚ, a to z hľadiska podielu celkového vývozu na HDP (cca 57 %) aj podielu celkového dovozu na HDP (cca 63 %). Po vstupe SR do EÚ jej otvorenosť rapídne vzrastala. V roku 2006 stúpol podiel celkového vývozu na HDP (exportná výkonnosť ekonomiky) na 78 %, podiel celkového dovozu na HDP (dovozná náročnosť ekonomiky) na vyše 85 %.

2.4 AGREGÁTNY DOPYT A EKONOMICKÝ RAST V ROKOCH 2007 A 2008

Trend zrýchľovania rastu výkonnosti slovenskej ekonomiky, ktorý sa začal v roku 2001, kulminoval v roku 2007. Tvorba reálneho HDP stúpila o 10,8 %, čo je najvyšší prírastok jej výkonnosti nielen v predkrízovom období, ale v celom analyzovanom období. Mimochodom, agregátny dopyt stúpol o 10 %, pričom domáci dopyt vzrástol o 6,7 %, vonkajší dopyt o 14,6 % (graf č. 2).

Model rastu výkonnosti ekonomiky v roku 2007 bol rovnaký ako v roku 2006. K rastu reálneho HDP teda prispel okrem domáceho dopytu aj čistý vývoz. Keďže príspevok domáceho dopytu k rastu reálneho HDP bol v rokoch 2006 a 2007 prakticky rovnaký, zrýchlenie rastu reálneho HDP o vyše 2 p. b. (oproti roku 2006) znamená, že príspevok čistého vývozu k rastu výkonnosti ekonomiky bol v roku 2007 podstatne vyšší ako v roku 2006. Vďaka tomu zaznamenala slovenská ekonomika v roku 2007 historicky najvyšší rast, ale zásluhou štrukturálnych zmien v ekonomike sa úroveň vonkajšej ekonomickej nerovnováhy nezvýšila. Naopak, zmiernila sa, pretože deficit obchodnej bilancie a bilancie služieb klesol a dosiahol 1,1 % HDP v bežných cenách.

Výkonnosť slovenskej ekonomiky vzrástla aj v roku 2008, ale dynamika jej rastu sa značne spomalila. Agregátny dopyt stúpol v roku 2008 o 4,7 %, tvorba reálneho HDP vzrástla o 5,6 %. Model rastu reálneho HDP, ktorý fungoval v rokoch 2006 a 2007, sa totiž zmenil na model menej výkonný. K rastu výkonnosti ekonomiky v roku 2008 prispel len domáci dopyt, pretože príspevok čistého vývozu bol negatívny (rast reálneho HDP brzdil).

Skutočnosť, že prírastky agregátneho dopytu a reálneho HDP boli v roku 2008 zhruba o polovicu menšie ako v roku 2007, bola v rozhodujúcej miere dôsledkom vonkajšieho dopytu. Dynamiku jeho rastu totiž výrazne utlmila blížiac sa globálna

---

⁶ Čistý vývoz významne prispel k rastu reálneho HDP už v rokoch 1999 a 2003, bolo to však v podmienkach reálneho poklesu domáceho dopytu (1999) alebo jeho nulového rastu (2003), teda stagnácie.

hospodárska kríza, kým domáci dopyt ako celok zasiahla v roku 2008 len čiastočne. Celkový vývoz, ktorý sa v roku 2007 zvýšil takmer o 15 %, stúpil v roku 2008 len o 3 %. Na druhej strane domáci dopyt ako celok vzrástol o 6,1 %, čo je prírastok len mierne nižší, ako sa dosiahol v rokoch 2006 a 2007. Zo štruktúry domáceho dopytu vyplýva, že kríza negatívne ovplyvnila len investičný dopyt, ktorého rast sa značne spomalil. Na rast spotrebiteľského dopytu výraznejší tlmiaci vplyv kríza nemala a rast dopytu verejného sektora sa naopak výrazne zrýchlil.

Spomalenie rastu agregátneho dopytu malo vplyv aj na celkový dovoz, ktorého rast sa tiež spomalil. Spomalenie jeho rastu však bolo miernejšie ako v prípade celkového vývozu. Inak povedané, celkový dovoz stúpil v roku 2008 viac ako celkový vývoz (o 3,6 %, resp. o 3,0 %). V dôsledku toho deficit obchodnej bilancie a bilancie služieb oproti roku 2007 vzrástol, a preto čistý vývoz rast reálneho HDP v roku 2008 tlmil.

3. VÝKONNOSŤ SLOVENSKEJ EKONOMIKY V KRÍZOVOM ROKU 2009

Globálna hospodárska kríza spôsobila v roku 2009 zlom v dlhodobom trende vývoja agregátneho dopytu (graf č. 1). Oproti roku 2008 sa znížil o vyše 11 %, čo viedlo aj k zlomu v dlhodobom trende vývoja výkonnosti slovenskej ekonomiky, ktorá zaznamenala pokles o 5,4 % (tab. č. 1). Dvojciferný pokles agregátneho dopytu ide predovšetkým na vrub oslabenia vonkajšieho dopytu, vplyvom ktorého sa celkový vývoz prepadol oproti roku 2008 takmer o 17 %. K poklesu agregátneho dopytu však prispel nemalou mierou aj domáci dopyt, ktorý sa znížil o vyše 7 %.

Skutočnosť, že pokles vonkajšieho dopytu bol rádovo hlbší ako pokles domáceho dopytu, viedla k tomu, že v štruktúre agregátneho dopytu sa podiel domáceho dopytu v roku 2009 zvýšil, podiel vonkajšieho dopytu sa, naopak, úmerne znížil. Bol to odklon z trajektórií vývoja týchto podielov v predkrízovom období, ktorý však mal len prechodný charakter (graf č. 3).

Pokles domáceho dopytu bol spôsobený investičným dopytom, ktorý sa prepadol oproti roku 2008 takmer o 19 %, ale tvorba hrubého kapitálu skoro o 30 %. (Prepad investičného dopytu je typickým sprievodným javom hospodárskej krízy.) Kríza mala tlmiaci vplyv aj na spotrebiteľský dopyt, avšak omnoho slabší ako pri investičnom dopyte, pretože spotrebiteľský dopyt zaznamenal v roku 2009 viac-menej nulový rast. Dopyt verejného sektora napriek kríze vzrástol o vyše 6 %, čo malo na domáci dopyt ako celok síce pozitívny vplyv (zmiernilo jeho pokles) ale negatívny vplyv na vnútornú ekonomickú nerovnováhu, ktorá sa výrazne prehĺbila⁷.

Pokles výkonnosti slovenskej ekonomiky v roku 2009, ktorý bol spôsobený poklesom vonkajšieho aj domáceho dopytu, mal výrazný vplyv aj na objem zdrojov dovezených zo zahraničia (potrebných na pokrytie agregátneho dopytu). Celkový dovoz poklesol takmer o 19 % (tab. č. 1). Podiel zdrojov z dovozu na krytí agregátneho dopytu sa preto v roku 2009 významne znížil, naopak, podiel domácich zdrojov na jeho krytí sa úmerne zvýšil. Aj v tomto prípade išlo o odklon z trajektórií vývoja týchto podielov v predkrízovom období, ktorý mal tiež len prechodný

---

⁷ Deficit verejných financií sa prehĺbil z 2,4 % HDP v roku 2008 na 7,8 % HDP v roku 2009. Dlh verejného sektora sa tým zvýšil z 28,5 % HDP v roku 2008 na 36,3 % HDP v roku 2009.

charakter (graf č. 4). Prechodným bol aj pokles miery otvorenosti slovenskej ekonomiky zaznamenaný v roku 2009 (graf č. 6).

Skutočnosť, že pokles výkonnosti slovenskej ekonomiky v roku 2009 bol relatívne menší ako pokles domáceho dopytu, znamená, že čistý vývoz bol v roku 2009 faktorom, ktorý pokles reálneho HDP zmiernil (pôsobil proti jeho poklesu, graf č. 5). Tlmiaci vplyv čistého vývozu bol dôsledkom toho, že pokles celkového vývozu v roku 2009 bol cca o 2 p. b. miernejší ako pokles celkového dovozu (tab. č. 1).

Zatiaľ čo úroveň vnútornej ekonomickej nerovnováhy sa v roku 2009 výrazne prehĺbila, úroveň vonkajšej ekonomickej nerovnováhy sa naopak zmiernila – deficit obchodnej bilancie a bilancie služieb totiž oproti roku 2008 klesol a dosiahol 1,5 % HDP v bežných cenách. Súviselo to so skutočnosťou, že obchodná bilancia, ktorá bola v predkrízovom období permanentne v deficite, skončila v roku 2009 prvýkrát v histórii samostatného fungovania slovenskej ekonomiky s prebytkom. Bol to tiež dôsledok už spomenutých štrukturálnych zmien v ekonomike.

4. VÝKONNOSŤ SLOVENSKEJ EKONOMIKY V ROKOCH 2010 AŽ 2017

Vplyvom globálnej hospodárskej krízy bol pokles agregátneho dopytu a výkonnosti hospodárstva síce pomerne značný, ale týkal sa len roku 2009. V roku 2010 sa ich rast oživil a pokračoval aj v zostávajúcich siedmich rokoch analyzovaného obdobia (graf č. 1).

Na rozdiel od predkrízového obdobia však dynamika rastu týchto ukazovateľov nemala v rokoch 2010 – 2017 tendenciu akcelerovať. Naopak, z hľadiska trendov možno v ich vývoji identifikovať dva rozdielne štvorročné cykly (graf č. 2). V prvom z nich sa ich rast spomaľoval, v druhom sa najskôr mierne zrýchľoval, ale v jeho druhej polovici akceleračné impulzy zanikli. Celkovo bol ich rast v tomto osemročnom období v priemere o tretinu nižší, ako dosiahli v predkrízovom období. Agregátny dopyt sa v rokoch 2010 – 2017 zvyšoval v priemere o 4,6 % ročne, reálny HDP v priemere o 3,0 % ročne (tab. č. 1). V porovnaní s predkrízovou úrovňou z roku 2008 bol agregátny dopyt v roku 2017 vyšší cca o 27 %, výkonnosť hospodárstva cca o 20 %.

K spomaleniu dynamiky rastu agregátneho dopytu i reálneho HDP prispel v rozhodujúcej miere domáci dopyt, pretože tlmiaci vplyv vonkajšieho dopytu bol rádovo menší. Domáci dopyt ako celok sa v rokoch 2010 – 2017 zvyšoval v priemere len o 1,8 % ročne, čo znamená, že dynamika jeho rastu bola až o dve tretiny nižšia ako v predkrízovom období (tab. č. 1). Prispeli k tomu všetky tri hlavné zložky domáceho dopytu, ale najviac sa utlmil rast spotrebiteľského dopytu, ktorý sa v rokoch 2010 – 2017 zvyšoval v priemere iba o 1,1 % ročne, zatiaľ čo v predkrízovom období dosahoval rast v priemere takmer päťkrát vyšší. Pokiaľ ide o vonkajší dopyt, v rokoch 2010 – 2017 sa zvyšoval v priemere o 8 % ročne, čo je rast v priemere len o jednu pätinu nižší, ako dosahoval v predkrízovom období.

Skutočnosť, že agregátny dopyt bol v roku 2017 o viac ako štvrtinu vyšší ako v roku 2008, súvisí teda najmä s vonkajším dopytom, ktorý v rokoch 2010 – 2017, na rozdiel od domáceho dopytu sústavne rástol. V dôsledku toho bol celkový vývoz v roku 2017 o viac ako polovicu vyšší (o 54 %) ako tesne pred krízou v roku 2008. Na druhej strane domáci dopyt ako celok bol v roku 2017 oproti jeho predkrízovej

úrovni v roku 2008 vyšší len o 7 %, z toho spotrebiteľský dopyt cca o 8 %, dopyt verejného sektora takmer o 20 % a investičný dopyt cca o 3,5 %. V porovnaní s rastom domáceho dopytu ako celku sa teda investičný dopyt zvyšoval výrazne podpriemerným tempom, naopak, dopyt verejného sektora výrazne nadpriemerným tempom.

Zmeny v štruktúre agregátneho dopytu v rokoch 2010 – 2017 boli pokračovaním dlhodobých tendencií, ktoré sa začali v roku 1999, ale vplyvom krízy v roku 2009 boli prechodne potlačené. Podiel vonkajšieho dopytu na agregátnom dopyte sa totiž z roka na rok zvyšoval, podiel domáceho dopytu úmerne klesal. V roku 2013 tým štruktúra agregátneho dopytu nadobudla špecifickú podobu – agregátny dopyt tvoril z polovice domáci dopyt a z polovice vonkajší dopyt (graf č. 3). Od roku 2014 už podiel vonkajšieho dopytu na agregátnom dopyte stále viac prevyšoval podiel domáceho dopytu.

V rokoch 2010 – 2017 pokračoval aj pokles podielu domácich zdrojov, resp. nárast podielu zdrojov z dovozu na krytí agregátneho dopytu. Tieto dlhodobé tendencie, ktoré sa začali v roku 2000, boli krízou v roku 2009 tiež potlačené, ale len prechodne. Od roku 2010 sa podiel domácich zdrojov na krytí agregátneho dopytu opäť znižoval, v dôsledku čoho podiel zdrojov z dovozu, naopak, rástol. V rokoch 2016 a 2017 klesol podiel domácich zdrojov pod 52 %, podiel zdrojov z dovozu stúpol nad 48 % (graf č. 4).

Vplyvom rastu agregátneho dopytu v rokoch 2010 – 2017 sa spolu s výkonnosťou slovenskej ekonomiky zvyšovala jej otvorenosť. Miera jej otvorenosti, po poklese vplyvom globálnej hospodárskej krízy v roku 2009, stúpila na predkrízovú úroveň už v roku 2011, keď podiel celkového vývozu na HDP i podiel celkového dovozu na HDP dosiahol cca 83 %. Rast jej otvorenosti pokračoval aj v zostávajúcich piatich rokoch analyzovaného obdobia, avšak s tým rozdielom, že od roku 2012 sa exportná výkonnosť slovenskej ekonomiky zvyšovala rýchlejšie ako jej dovozná náročnosť. V roku 2017 bola otvorenosť slovenskej ekonomiky historicky najvyššia – podiel celkového vývozu na HDP dosiahol cca 101 %, podiel celkového dovozu na HDP vyše 93 % (graf č. 6).

4.1 AGREGÁTNY DOPYT A EKONOMICKÝ RAST V ROKOCH 2010 A 2013

Oživenie rastu agregátneho dopytu a výkonnosti hospodárstva, ktoré bolo zaznamenané v roku 2010, nestačilo na to, aby tieto dva ukazovatele dosiahli svoju predkrízovú úroveň z roku 2008. Agregátny dopyt totiž v roku 2010 stúpol o 9,0 %, výkonnosť hospodárstva vzrástla o 5,0 % (graf č. 2). V ďalších troch rokoch sa však ich rast spomaľoval, čo v konečnom dôsledku viedlo k tomu, že agregátny dopyt sa v rokoch 2010 – 2013 zvyšoval v priemere o 5 %, výkonnosť hospodárstva o 2,7 %⁸.

Rast agregátneho dopytu i výkonnosti hospodárstva bol v rokoch 2010 – 2013 v rozhodujúcej miere založený na rastúcom vonkajšom dopyte (graf č. 2 a tab. č. 3). Celkový vývoz sa v tomto období zvyšoval v priemere takmer o 11 % ročne, vďaka čomu prekročil svoju predkrízovú úroveň z roku 2008 už v roku 2011, pričom v roku 2013 bol oproti nej vyšší takmer o 26 %. Na druhej strane, domáci dopyt ako celok

---

⁸ Svoju predkrízovú úroveň z roku 2008 prekročili v roku 2011, teda s odstupom troch rokov. Agregátny dopyt ju prekonal o 2,3 %, výkonnosť hospodárstva o 2,1 %.

rástol v rokoch 2010 – 2013 v priemere len o 0,4 % ročne. Svoju predkrízovú úroveň z roku 2008 ešte v roku 2013 nedosiahol (bol nižší zhruba o 5,5 %) a prekročil ju až v roku 2015.

Výrazné zaostávanie rastu domáceho dopytu za rastom vonkajšieho dopytu v rokoch 2010 – 2013 súviselo s tým, že v štruktúre domáceho dopytu zaznamenal v roku 2010 oživenie rastu len investičný dopyt, zatiaľ čo spotrebiteľský dopyt a dopyt verejného sektora v rokoch 2010 – 2013 viac-menej zotrvali na svojej úrovni z roku 2009. Navyše, v roku 2012 domáci dopyt ako celok poklesol o viac ako 4 % (graf č. 2). Prispeli k tomu všetky tri hlavné zložky jeho štruktúry, z nich relatívne najviac investičný dopyt, ktorý sa prepadol o 9 %. Spotrebiteľský a investičný dopyt však mierne poklesli ešte aj v roku 2013.

Tabuľka č. 3: Medziročné zmeny, v %, priemer za obdobie

Ukazovateľ	2009	2010 – 2013	2014 – 2017	2017
<i>konečná spotreba domácností, s. c. 2010</i>	-0.5	-0.4	+2.5	+3.6
<i>konečná spotreba verejnej správy, s. c. 2010</i>	+6.0	-0.0	+3.1	+0.2
<i>tvorba hrubého kapitálu, s. c. 2010</i>	-29.2	+2.9	+5.1	+2.6
<i>domáci dopyt, s. c. 2010</i>	-7.2	+0.4	+3.2	+2.7
<i>vývoz tovarov a služieb, s. c. 2010</i>	-16.8	+10.9	+5.2	+4.3
<i>dovoz tovarov a služieb, s. c. 2010</i>	-18.8	+8.0	+5.2	+3.9
<i>agregátny dopyt, s. c. 2010</i>	-11.3	+5.0	+4.2	+3.5
<i>hrubý domáci produkt, s. c. 2010</i>	-5.4	+2.7	+3.3	+3.4

Zdroj: ŠÚ SR, vlastné výpočty autorov

Keďže rast reálneho HDP bol v rokoch 2010 – 2013 vyšší ako rast domáceho dopytu, k rastu výkonnosti hospodárstva prispieval okrem domáceho dopytu aj čistý vývoz⁹. Celkový vývoz totiž rástol v tomto období rýchlejšie (v priemere cca o 3 p. b. ročne) ako celkový dovoz. Vďaka tomu sa úroveň vonkajšej ekonomickej nerovnováhy v rokoch 2010 a 2011 znižovala – deficit obchodnej bilancie a bilancie služieb klesol z 1,5 % HDP v roku 2009 na 0,9 % HDP v roku 2011. V rokoch 2012 a 2013 však obchodná bilancia a bilancia služieb dosiahli spoločne prvýkrát v histórii samostatného fungovania slovenskej ekonomiky prebytok cca 3 – 4 % HDP v bežných cenách¹⁰.

⁹ V roku 2012, v ktorom domáci dopyt poklesol, bol rast reálneho HDP dosiahnutý výlučne vplyvom čistého vývozu.

¹⁰ Vnútorná ekonomická nerovnováha sa však v rokoch 2010 – 2013 prehľbovala. Deficit verejných financií dosiahol totiž aj v roku 2010 vyše 7 % HDP, v rokoch 2011 a 2012 vyše 4 % HDP, pričom v roku 2013 klesol pod 3 % HDP v bežných cenách. Dlh verejného sektora sa tým zvýšil z 36,3 % HDP v roku 2009 na 54,7 % HDP v roku 2013.

4.2 AGREGÁTNY DOPYT A EKONOMICKÝ RAST V ROKOCH 2014 A 2017

Zrýchlenia dynamiky rastu agregátneho dopytu a výkonnosti hospodárstva, ktoré boli zaznamenané v roku 2014, kulminovali už v roku 2015 (graf č. 2). V rokoch 2016 a 2017 ich rast síce pokračoval, bol však nižší a zodpovedal zhruba ich priemernému rastu v rokoch 2014 a 2015. V konečnom dôsledku sa agregátny dopyt v rokoch 2014 – 2017 zvyšoval v priemere o 4,2 % ročne, výkonnosť hospodárstva rástla v priemere o 3,3 % ročne (tab. č. 3). Oproti rokom 2010 – 2013 sa teda rast agregátneho dopytu mierne spomalil, rast výkonnosti sa, naopak, mierne zrýchlil.

Spomalenie rastu agregátneho dopytu bolo spôsobené vonkajším dopytom. Svedčí o tom celkový vývoz, ktorý sa v rokoch 2014 – 2017 zvyšoval v priemere o 5,2 % ročne, čo sú prírastky až o polovicu nižšie, ako dosiahol v rokoch 2010 – 2013 (tab. č. 3). Zatiaľ čo rast vonkajšieho dopytu sa spomalil, rast domáceho dopytu ako celku sa v rokoch 2014 – 2017 zrýchlil a zvyšoval sa v priemere o 3,2 % ročne. Bol to dôsledok jeho rastu v rokoch 2014 a 2015 (o 3,6 %, resp. o 5,7 %), pretože v rokoch 2016 a 2017 bol rast domáceho dopytu ako celku podstatne pomalší (o 0,9 %, resp. o 2,7 %).

Domáci dopyt ako celok prekročil v roku 2015 – vďaka relatívne rýchlemu rastu v rokoch 2014 a 2015 – svoju predkrízovú úroveň z roku 2008 (o 3,4 %). Podiel na tom mali všetky tri hlavné zložky jeho štruktúry, avšak rozhodujúci bol vplyv investičného dopytu, ktorý v roku 2015 stúpol takmer o 20 %. Súviselo to s dočerpávaním fondov z EÚ na rôzne infraštruktúrne projekty (zo sektorovej štruktúry tvorby hrubého fixného kapitálu /THFK/ v bežných cenách vyplýva, že THFK vo verejnej správe stúpila v roku 2015 o vyše 63 %). Na druhej strane vonkajší dopyt, ktorý svoju predkrízovú úroveň z roku 2008 prekročil už v roku 2011, bol v roku 2015 oproti nej vyšší takmer o 40 %.

Spomalenie dynamiky rastu domáceho dopytu ako celku v rokoch 2016 a 2017 súviselo s tým, že rast dopytu verejného sektora sa takmer zastavil a investičný dopyt výrazne poklesol (v roku 2016) alebo len mierne stúpol (v roku 2017). Spotrebiteľský dopyt však zaznamenal zrýchlenie rastu aj v rokoch 2016 a 2017.

Pokles investičného dopytu bol dôsledkom základného efektu, keďže THFK vo verejnej správe v roku 2016 výrazne klesla (o vyše 47 %), čím poklesla aj THFK v celom hospodárstve (o 9 %). Útlm rastu dopytu verejného sektora nastal vplyvom konsolidácie verejných financií¹¹. Vzhľadom na to, že v rokoch 2016 a 2017 zaznamenal útlm rastu aj vonkajší dopyt, spomalil sa tiež rast agregátneho dopytu aj výkonnosti hospodárstva (graf č. 2).

Rast domáceho dopytu ako celku bol v rokoch 2014 – 2017 v priemere len o 0,1 p. b. nižší ako rast reálneho HDP. Rozhodujúcim faktorom rastu výkonnosti hospodárstva v tomto období bol teda domáci dopyt, pričom vplyv čistého vývozu bol z hľadiska celého štvorročného obdobia viac-menej neutrálny (v rokoch 2014 a 2015 bol negatívny, v rokoch 2016 a 2017 pozitívny, graf č. 5).

¹¹ Deficit verejných financií, ktorý v rokoch 2014 a 2015 dosahoval cca 2,7 % HDP, sa znížil na 2,2 % HDP v roku 2016, resp. na 1,0 % HDP v roku 2017. Vďaka tomu sa relatívna veľkosť dlhu verejného sektora v rokoch 2014 – 2017 znižovala – z 54,7 % HDP v roku 2013 klesla na 50,7 % HDP v roku 2017.

Súviselo to so skutočnosťou, že celkový vývoz a celkový dovoz rástli v tomto období zhodne v priemere cca o 5 % ročne. Vďaka tomu bola obchodná bilancia a bilancia služieb spolu prebytková aj v rokoch 2014 – 2017, pričom veľkosť prebytku dosahovala v jednotlivých rokoch 1,5 – 3,5 % HDP v bežných cenách.

5. VÝVOJ HDP V PARITE KÚPNEJ SILY V POROVNANÍ S EÚ28 A KRAJINAMI V4¹²

Zaujímavou je aj otázka ako sa Slovenskej republike ekonomicky darilo v porovnaní s krajinami V4 a celkovo v rámci EÚ-28. Na porovnanie bol použitý ukazovateľ HDP v bežných cenách v parite kúpnej sily (PKS) na obyvateľa (dostupné údaje za obdobie 1995 – 2016)¹³.

V roku 1995 Slovensko dosahovalo 48,0 % priemernej úrovne HDP celej EÚ, pričom bolo pred Poľskom (42,8 %), mierne zaostávalo za Maďarskom (50,7 %) a výrazne zaostávalo za Českou republikou, ktorej štartovacia úroveň bola jednoznačne najlepšia (76,3 %). Hoci sme na chvíľu predbehli Maďarsko, následne v rokoch 1999 a 2000 nastal útlm a trvalo 8 rokov, kým sme Maďarsko dokázali opäť predstihnúť. Tento útlm začal už pred rokom 1999 a prejavoval sa nielen oslabovaním dynamiky rastu HDP, ale aj rastom nezamestnanosti, nepriaznivým vývojom obchodnej bilancie či poklesom kurzu slovenskej koruny¹⁴.

Nasledujúce roky boli obdobím naštartovania štrukturálnych reforiem, ozdravovania zadlžených bánk, prílevu zahraničného kapitálu. Jednotlivé ukazovatele výkonu ekonomiky sa postupne zlepšovali. V roku 2003 bolo Slovensko Svetovou bankou zaradené medzi 5 najreformnejších krajín, pričom v roku 2005 obsadilo dokonca 1. miesto. Slovensko bolo vnímané ako najreformnejšia krajina¹⁵, ktorá zaviedla flexibilný pracovný čas, zjednodušila prijímanie absolventov, zaviedla úverový register, znížila na polovicu čas potrebný na začatie podnikania a znížila čas potrebný na vymoženie pohľadávky v rámci reštrukturalizácie o tri štvrtiny.

Všetky tieto reformy sa zaslúžili o to, že Slovensko bolo v roku 2005 Svetovou bankou vyhlásené za jednu z Top20 najlepších krajín pre investovanie. Slovensko si vo svete vyslúžilo prezývku „tatranský tiger“¹⁶ a obdobie rokov 2004 – 2008 možno z pohľadu ekonomických ukazovateľov (najmä rastu HDP) označiť za „zlatý vek“ Slovenska. V tomto období rast hrubého domáceho produktu prekonával rekordy, nezamestnanosť rýchlo klesala, inflácia a úrokové miery tak isto klesali a znižoval sa aj deficit verejných financií a verejný dlh.

Výsledkom bolo rýchle dobiehanie EÚ, pričom HDP na obyvateľa u nás v parite kúpnej sily vzrástol z 56,9 % na 71,3 % priemeru EÚ. Slovensko v tomto ukazovateli predbehlo Maďarsko (62,5 % v roku 2008) a začalo sa významne približovať

¹² <http://ec.europa.eu/eurostat/web/purchasing-power-parities/overview>.

¹³ *Annual Accounts -> Annual Indicators -> Main GP aggregates per capita:*

<http://ec.europa.eu/eurostat/web/national-accounts/data/database>.

¹⁴ <https://www.nbs.sk/sk/statisticke-udaje/kurzovy-listok/kurzovy-listok/mesacne-kumulativne-a-rocne-prehlady-nbs>.

¹⁵ *Doing Business in 2005:*

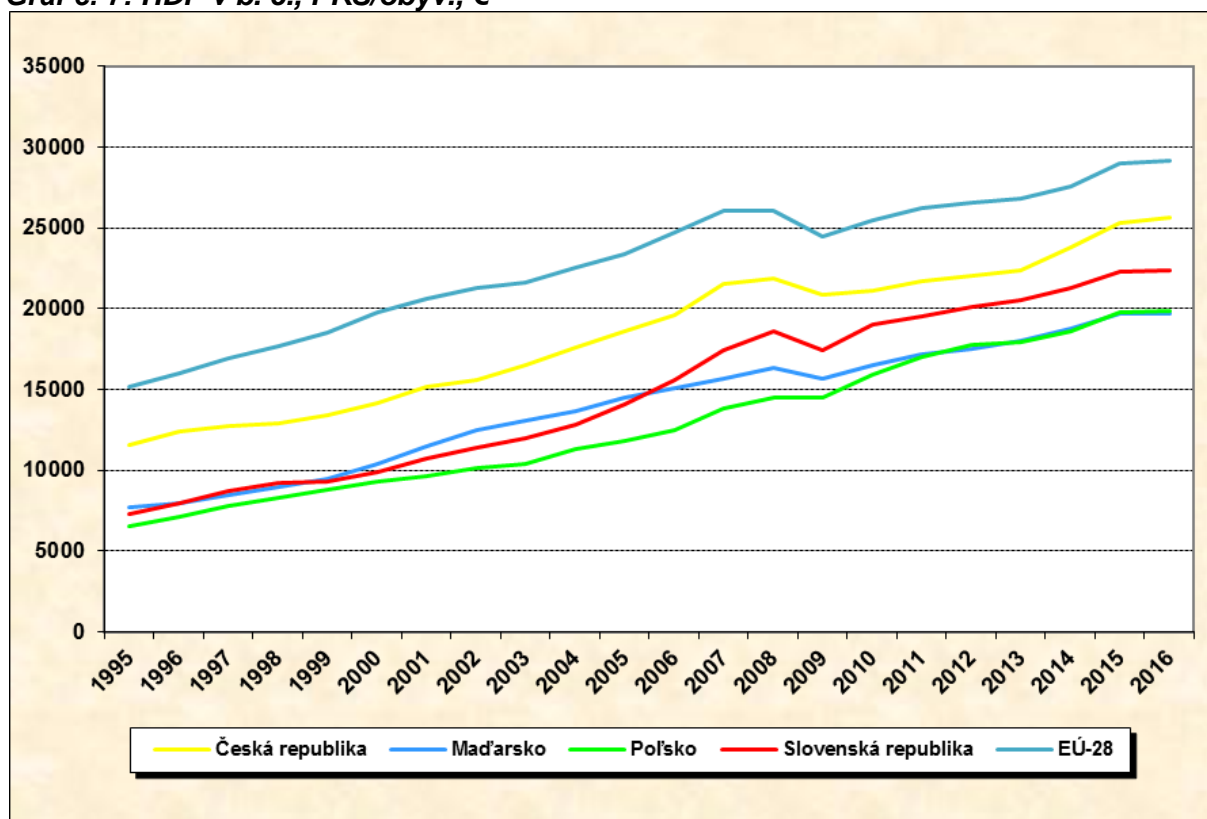
<http://www.doingbusiness.org/~media/WBG/DoingBusiness/Documents/Annual-Reports/English/DB05-FullReport.pdf>.

¹⁶ <https://www.investopedia.com/terms/t/tatra-tiger.asp>.

Českej republike. Z postkomunistickej krajiny, ktorá bola zameraná na ťažký a energeticky neefektívny priemysel, sa stala dynamicky rastúca, proexportne orientovaná ekonomika so zameraním na automobilovú výrobu.

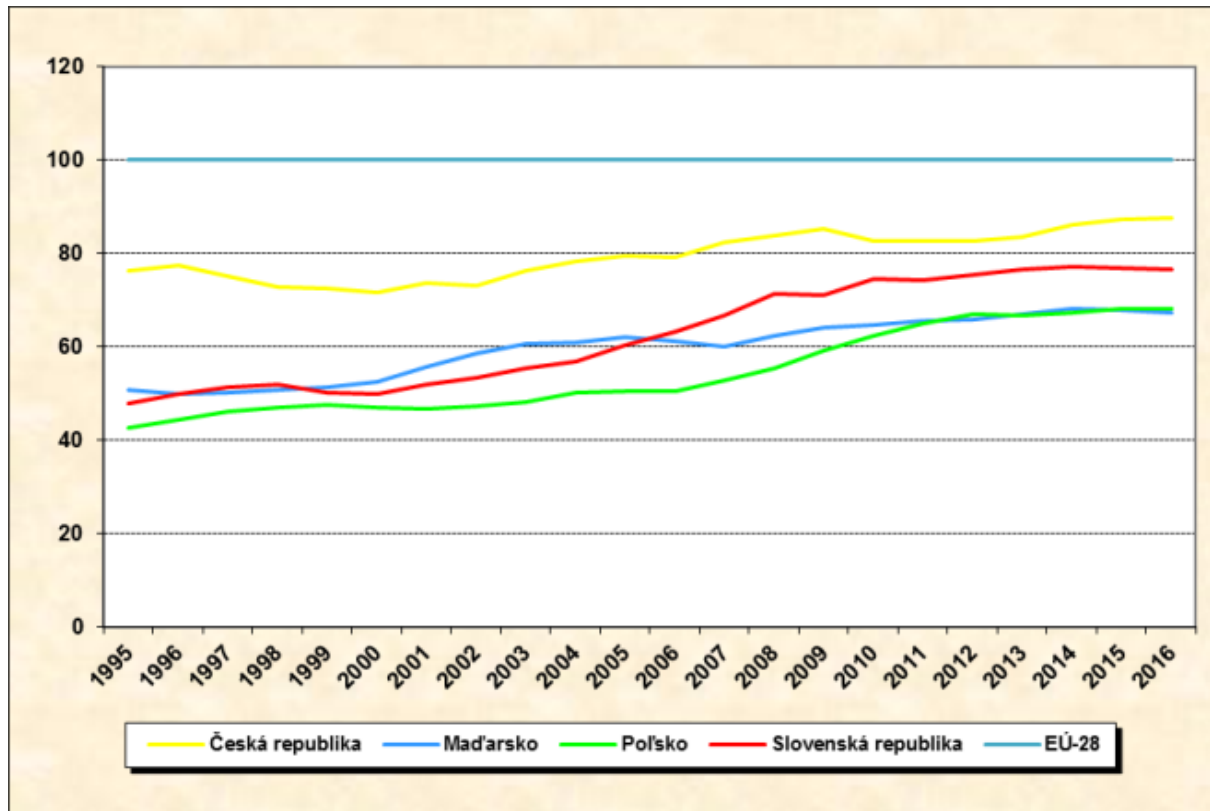
V roku 2008 vo svete naplno prepukla finančná kríza, ktorá sa transformovala na celosvetovú hospodársku krízu. V slovenskej ekonomike sa začal jej vplyv vo významnejšej miere prejavovať v 4. štvrťroku 2008, keď sa prudko znížila dynamika rastu HDP. V roku 2009 už hospodárstvo zaznamenalo pokles v každom štvrťroku. Práve veľká otvorenosť našej ekonomiky bola jedným z hlavných dôvodov, prečo bolo Slovensko v porovnaní s inými krajinami V4 postihnuté hospodárskou krízou najviac. Vyplýva to z grafu č. 7 a č. 8, z ktorých je zrejmé, že HDP na obyvateľa u nás poklesol najviac zo sledovaných krajín a z hľadiska priemeru EÚ sme boli jedinou krajinou V4, kde tento ukazovateľ poklesol.

Graf č. 7: HDP v b. c., PKS/obyv., €

Zdroj: Eurostat

Graf č. 8: HDP v b. c., PKS/obyv., EU28 = 100

Zdroj: Eurostat

Už v roku 2010 sa hospodársky rast obnovil a pokračovalo dobiehanie úrovne EÚ, ale i Českej republiky. V roku 2013 dosiahla Slovenská republika najnižší rozdiel v HDP na obyvateľa v parite kúpnej sily k Českej republike (76,5% vs. 83,6 % priemeru EÚ) a v roku 2014 sme dosiahli historicky najvyššiu úroveň v pomere k priemeru EÚ (77,2 %). Bohužiaľ naše dobiehanie EÚ začalo stagnovať, čo platí aj o Maďarsku a Poľsku. Česká republika však naďalej pomerne rýchlo zvyšuje výkonnosť svojej ekonomiky a začína atakovať 90 % priemeru EÚ (87,7 %). Dôvodom našej stagnácie je nedostatok reforiem, ktorého dôsledkom je pokles konkurencieschopnosti ekonomiky prejavujúci sa v rebríčkoch konkurencieschopnosti. Na opätovné naštartovanie dobiehania EÚ bude musieť Slovensko okrem iného vyriešiť problém starnúcej populácie a s tým súvisiacich nákladov, či problém nedostatku kvalifikovanej pracovnej sily.

6. ZÁVER

Pokiaľ ide o vývoj slovenskej ekonomiky v celom analyzovanom období, možno konštatovať, že v období rokov 1996 – 2017 sa výkonnosť slovenskej ekonomiky zvyšovala v priemere o 3,9 % ročne. V rokoch 1996 – 2008, teda pred prepuknutím globálnej hospodárskej krízy v roku 2009, bol rast jej výkonnosti podstatne vyšší ako v rokoch 2010 – 2017. Kým v rokoch 1996 – 2008 sa tvorba reálneho HDP zvyšovala v priemere o 5,2 % ročne, v rokoch 2010 – 2017 v priemere o 3,0 % ročne (tab. č. 1).

Výkonnosť slovenskej ekonomiky sa v analyzovanom období nezvyšovala každoročne. V rokoch 1999 a 2009 tvorba reálneho HDP poklesla o 0,2 %, resp. o 5,4 %. Vďaka tomu, že v prevažnej väčšine rokov analyzovaného obdobia jej výkonnosť rástla, tvorba reálneho HDP bola v roku 2017 viac ako dvakrát vyššia ako v roku 1995. Primárne vzrástla vplyvom rastu agregátneho dopytu, ktorý bol v roku 2017 viac ako trikrát vyšší než v roku 1995. Rozhodujúci vplyv na jeho rast mal vonkajší dopyt, ktorý bol v roku 2017 oproti roku 1995 dokonca viac ako päťkrát vyšší, zatiaľ čo domáci dopyt bol zhruba len dvakrát vyšší (graf č. 1).

Pomalší rast výkonnosti slovenskej ekonomiky v rokoch 2010 – 2017 bol spôsobený spomalením rastu agregátneho dopytu, k čomu v rozhodujúcej miere prispel domáci dopyt, pretože rast vonkajšieho dopytu sa spomalil len čiastočne. Domáci dopyt ako celok rástol v rokoch 2010 – 2017 v priemere až trikrát pomalšie ako v rokoch 1996 – 2008 (o 1,8 %, resp. o 5,2 %), a to vplyvom všetkých troch hlavných zložiek jeho štruktúry (tab. č.1).

Relatívne najviac sa spomalil rast spotrebiteľského dopytu, ktorý sa v rokoch 1996 – 2008 zvyšoval v priemere o 5,5 % ročne. V rokoch 2010 – 2017 však stúpil v priemere len o 1,1 % ročne a v tomto období bol najpomalšie rastúcou zložkou domáceho dopytu. Výrazný útlm jeho rastu súvisí s tým, že v rokoch 2010 – 2013 spotrebiteľský dopyt vôbec nerástol, naopak, klesal v priemere o 0,4 % ročne. Oživenie spotrebiteľského dopytu v roku 2014 a zrýchľovanie dynamiky jeho rastu v rokoch 2015 – 2017 nastalo aj zásluhou miernej deflácie na spotrebiteľskom trhu, ktorá sprevádzala vývoj slovenskej ekonomiky v rokoch 2014 – 2016.

Tvorba hrubého kapitálu, ktorá sa v rokoch 2010 – 2017 zvyšovala v priemere o 4,0 % ročne, bola, naopak, najrýchlejšie rastúcou zložkou domáceho dopytu. Napriek tomu prispela tiež významnou mierou k spomaleniu dynamiky rastu domáceho dopytu ako celku (oproti predkrízovému obdobiu). Hoci bol jej priemerný rast relatívne vysoký, nestačil dokonca ani na to, aby v roku 2017 dosiahla svoju predkrízovú úroveň z roku 2008 (bola nižšia cca o 3 %). Investičný dopyt, ktorý nezohľadňuje vplyv zmeny stavu zásob v hospodárstve, dosiahol svoju predkrízovú úroveň až v roku 2016 a v roku 2017 ju prekročil cca o 3,5 %.

Dopyt verejného sektora bol jedinou zložkou domáceho dopytu, ktorá v roku 2009 napriek kríze vzrástla. V rokoch 2010 – 2017 sa však jej rast vplyvom konsolidácie verejných financií tiež spomalil, pretože sa zvyšovala v priemere o 1,5 % ročne, zatiaľ čo v rokoch 1996 – 2008 rástla v priemere o 3,8 % ročne. Hoci sa dynamika jej rastu spomalila o viac ako polovicu, v roku 2017 bola úroveň dopytu verejného sektora takmer o 20 % vyššia ako v roku 2008.

LITERATÚRA

[1] HRONOVÁ, S. – HINDLS, R.: Národní účetnictví. Praha: Grada Publishing 1997. ISBN: 80-7169-466-5.

[2] Štatistická správa o základných vývojových tendenciách v hospodárstve SR (4. štvrťrok 2017). ŠÚ SR, Bratislava marec 2018.

[3] Štatistický úrad Slovenskej republiky. Dátové kocky: DATAcube [online]. Dostupné na <http://datacube.statistics.sk/>.

RESUME

The content of the paper is the analysis of macroeconomic performance of the Slovak economy in the years 1995-2017. The analysis is based on the annual time series of those indicators of the Slovak economy, which form the structure of aggregate demand. The analysis focuses on comparing the performance of the economy in the pre-crisis period (1995-2008), in 2009 and in the post-crisis period (2010-2017). The analysis also includes the development of GDP per capita in purchasing power parity and its comparison with the EU average and other V4 countries.

PROFESIJNÝ ŽIVOTOPIS

Ing. Ján Haluška, PhD., je absolventom Vysokej školy ekonomickej v Bratislave. Dlhodobou sa zaoberá problematikou konštrukcie ekonometrických modelov a ich využitia na podporu spracovania makroekonomických analýz a prognóz vývoja slovenskej ekonomiky. Výsledky aplikovaného výskumu publikuje v odborných časopisoch.

Mgr. Jaroslav Dolinič je absolventom Prírodovedeckej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Pracuje v sekcii makroekonomických štatistík ŠÚ SR, kde sa zaoberá problematikou výpočtu HDP a deficitu/dlhu verejnej správy.

KONTAKT

haluska@infostat.sk

jaroslav.dolinic@statistics.sk

Rozhovor/Interview

POLITIKA BEZ DÁT JE SLEPÁ POLITIKA

POLICY WITHOUT DATA IS A BLIND POLICY

Rok 2018 je pre Slovenskú republiku rokom významných historických výročí. Pripomíname si 100 rokov od vzniku Československa, 25. výročie vzniku Slovenskej republiky, ako aj 25 rokov samostatnej štatistiky na Slovensku. Minulosť, prítomnosť a budúcnosť slovenskej štatistiky a Štatistického úradu SR nám priblíži jeho predseda, pán Alexander Ballek.

Ing. Alexander Ballek

V roku 2018 si pripomíname 100. výročie vzniku Československej republiky a 25. výročie ustanovenia oficiálnej štatistiky Slovenskej republiky. Pán predseda, ako hodnotíte prácu úradu v dlhodobejšom horizonte?

Od vzniku samostatnej SR ubehlo 25 rokov a rovnaké číslo sa spája so životom slovenskej štatistiky. Tá samozrejme nadviazala na skúsenosti a odbornosť predošlých 70 rokov československej štatistiky. V rámci novodobých dejín našej republiky, ktoré kreovali Slovensko posledných 25 rokov ako samostatnú modernú krajinu, ako seabavedomého člena EÚ, boli mnohé z dôležitých rozhodnutí realizované aj vďaka výsledkom práce Štatistického úradu SR. Vďaka údajom, ktoré nepretržite zbierame, spracovávame a poskytujeme. Nami generované údaje pomáhajú mnohým inštitúciám na Slovensku aj v zahraničí získať reálny obraz o stave našej krajiny, o kvalite života jej obyvateľov, či naštartovaných zložitých procesoch, ktoré vedú k dôležitým spoločenským, politickým aj ekonomickým zmenám.

Sú tieto dáta z pohľadu posledných 25. rokov užitočné?

Určite. Prinášame milióny užitočných a dôležitých číselných údajov, faktov, ktoré treba získať a spracovať do výsledných tabuliek a databáz. Alebo naopak – prehľadne ich štruktúrovať do detailov, aby mohli byť následne elementárnym podkladom na skvalitňovanie života v každom jednom regióne Slovenska, v každom jednom odvetví hospodárstva či života. Politika bez dát je slepá politika. Táto téza platí v poslednej dekáde o to výraznejšie, o čo rýchlejšie sa dejú spoločensko-politické zmeny a napredujú technológie. Veľmi sa teším, že rast a pozícia Slovenska potvrdzujú rastúcu potrebu využitia našich údajov. To je najlepšie ocenenie mravčej práce nášho úradu.

Pri oslavách a výročiach si všímame nielen minulosť, ale aj prítomnosť a budúcnosť. Čím je charakterizovaná prítomnosť Štatistického úradu Slovenskej republiky?

Fakty o sociálno-ekonomickom vývoji spoločnosti, o obyvateľstve našej krajiny či o podnikaní poskytuje Štatistický úrad SR ministerstvám, štátnym či verejným orgánom, ale aj tretiemu sektoru, neziskovým organizáciám, školám, či obyčajným ľuďom. Všetkým, ktorí hľadajú fakty o stave určitého odvetvia, o probléme a prípadne jeho vývoji v čase. Chceme dať viac vedieť o samotnom úrade a jeho úlohách, pretože spoločnosť nevníma, že práve my stojíme na začiatku zmien a že nami generované dáta sú podkladom pre zmeny alebo zlepšenia.

Z úplne konkrétnych aktuálnych výziev stojíme tiež pred konsolidáciou dlhodobopoddimenzovaných financií pre úrad. Sídlime dnes v absolútne nevyhovujúcej budove v takmer havarijnom stave a na nové projekty, ktoré by dokázali novými technológiami analyzovať obrovské nesúrodé množstvo údajov (Big data) nemáme trvalo vytvorené zdroje.

Aké sú Vaše konkrétne priority v nasledujúcom období?

Prvou veľkou výzvou pre ŠÚ SR je modernizácia cenovej štatistiky využívaním transakčných údajov obchodných reťazcov (tzv. scanner data) pri jej produkcii. Nová podoba tvorby cenových štatistík má ambíciu zlepšiť presnosť a kvalitu výpočtov a výstupov a reagovať tak na európske trendy. Nemenej dôležitou výzvou bude rýchle a kvalitné spracovanie výsledkov volieb do vyše 2400 samospráv na jeseň tohto roka. Súčasne pripravujeme stratégiu úradu na nasledujúce roky. Veríme, že pôjde o významný dokument, ktorý nastaví konkrétne ciele a pozitívne zmeny vo fungovaní ŠÚ SR na nasledujúce roky. A pripravujeme sa na veľkú úlohu, realizovať Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2021. Toto sčítanie založené na údajoch získaných z registrov a z terénneho zisťovania (integrované sčítanie) budeme realizovať prvýkrát modernými nástrojmi tak, aby sme znížili administratívnu záťaž obyvateľov. Tento rok je pre nás preto dôležité dosiahnuť schválenie kvalitnej legislatívy k sčítaniu.

Kde teda vidíte budúcnosť slovenskej štatistiky a konkrétne Štatistického úradu SR, ktorý vediete?

Napriek vysokej profesionalite ŠÚ SR platí, že výsledky našej práce nie sú vždy prijímané s nadšením. Kvalitné a vhodne štruktúrované dáta totiž pomenúvajú realitu v celej jej nahote, ktorá nie je vždy pozitívna. V nasledujúcom období je potrebné verejnosti presnejšie a účinnejšie vysvetľovať, že práve tieto kvalitné dáta sú základom akéhokoľvek riešenia, zlepšenia, pozitívneho vývoja. Základný cieľ je preto jednoznačný – zvyšovanie štatistickej dôveryhodnosti v súlade s príslušnou európskou a národnou legislatívou. Dovolím si tvrdiť, že čím je profesionálnejšia štatistika, tým rýchlejšie krajina rastie, napreduje, inovuje a mení sa k lepšiemu.

Ak sa treba pozrieť do budúcnosti, dá sa povedať, ako sa zmení Štatistický úrad SR?

V prvom rade musím povedať, čo sa nezmení – určite sa nezmení nestrannosť a objektívnosť, presnosť a spoľahlivosť, relevantnosť, včasnosť a dôveryhodnosť našich údajov. A určite narastie tlak na zvyšovanie efektivity vynakladaných prostriedkov. Presne tak budeme v nasledujúcich rokoch produkovať štatistické informácie.

No a čo sa zmení? Motorom budú skokovo napredujúce technológie. V budúcnosti chceme na jednej strane znižovať záťaž spravodajských jednotiek a na druhej strane zvládať Bigdáta – obrovskú masu rýchle plynúcich neštruktúrovaných údajov.

Toto všetko zvládneme, ak budeme stavať na troch pilieroch: na KREDIBILITE úradu, KREDIBILITE zamestnancov a KREDIBILITE štatistických výstupov.

Štatistický úrad SR si pripomenul 25. výročie slovenskej štatistiky aj slávnostnou akciou. Čo bola hlavná idea tohto stretnutia?

Áno. 25. výročie vzniku Štatistického úradu SR sme si koncom februára pripomenuli slávnostným večerom, ktorý sa uskutočnil v reprezentatívnom prostredí Vodárenského múzea v Bratislave. Najdôležitejším cieľom tohto podujatia bolo vzdať úctu významným odborníkom slovenskej štatistiky – pracovníkom Štatistického úradu SR.. Súčasne sme si pripomenuli, že Štatistický úrad SR významne prispieva k poskytovaniu relevantných a kvalitných štatistických údajov, ktoré podávajú obraz o stave Slovenskej republiky. Bez špičkových odborníkov – štatistikov, teda ľudí, ktorí našli zranenie v dátach, excelovských tabuľkách a štruktúrovaných číslach, by sme nedokázali vytvoriť jednu z naj dôveryhodnejších inštitúcií na Slovensku s vysokým kreditom v očiach odbornej, ale aj laickej verejnosti.

Súčasťou prejavu vďaka bývalým kolegom bolo aj špeciálne ocenenie. O čo išlo?

Dvadsiatim piatim bývalým pracovníkom sme odovzdali Pamätnú medailu za dlhodobý prínos k rozvoju štatistiky na Slovensku. Chceli sme tak poďakovať všetkým našim bývalým či súčasným zamestnancom, stovkám ľudí vo všetkých regiónoch Slovenska za poctivú prácu. Bez ich osobného príspevku by bola slepá nielen politika, ale aj naše každodenné rozhodovanie. Pripomenuli sme prácu ľudí, ktorí dokázali historicky prijímať ťažké a zodpovedné rozhodnutia, často aj v zložitých situáciách. Absolútna väčšina z nich denne na úkor svojho súkromia s vysokým nasadením celé roky riešila zverené zadania. Títo naši bývalí kolegovia sú symbolom úcty a dlhoročnej poctivej a zmysluplnej práce celých tímov štatistikov pôsobiacich v Štatistickom úrade SR.

Za rozhovor ďakuje PhDr. ĽUDMILA IVANČÍKOVÁ, PhD.

Rozhovor viedla generálna riaditeľka sekcie sociálnych štatistík a demografie Štatistického úradu SR.

PRIPRAVUJEME/COMING SOON

Dagmar BARTOŇOVÁ

DEMOGRAFICKÉ STRUKTURY OBYVATELSTVA ČESKÉ REPUBLIKY V OBDOBÍ
1918 – 2018

DEMOGRAPHIC STRUCTURES OF THE CZECH REPUBLIC POPULATION
DURING THE 1918 – 2018 PERIOD

Roman PAVELKA

POPULACE PODNIKŮ VYMEZENÁ VYUŽITÍM ADMINISTRATIVNÍCH ZDROJŮ
DAT

THE POPULATION OF ENTERPRISES DEFINED BY THE USE OF
ADMINISTRATIVE DATA SOURCES

Viera PILINSKÁ

ZMENY V ŠTRUKTÚRE OBYVATELSTVA PODĽA VEKU, RODINNÉHO STAVU
A VZDELANIA NA SLOVENSKU PO VZNIKU ČESKOSLOVENSKA

CHANGES IN THE AGE STRUCTURE, MARITAL STATUS AND EDUCATION IN
SLOVAKIA AFTER THE ESTABLISHMENT OF CZECHOSLOVAKIA

Martin SAMOHÝL, Katarína HIROŠOVÁ, Ľubica ARGALÁŠOVÁ, Jana JURKOVIČOVÁ

PRIEMERNÁ ROČNÁ PERCENTUÁLNA ZMENA POTENCIÁLNYCH
STRATENÝCH ROKOV ŽIVOTA V SLOVENSKEJ POPULÁCIÍ

AVERAGE ANNUAL PERCENTAGE CHANGE OF LIFE POTENTIAL YEARS
OF LIFE LOST IN SLOVAK POPULATION

Branislav ŠPROCHA

ZMENY V KOHORTNEJ PLODNOSTI ŽIEN SLOVENSKA V SPOJITOSTI S
NAJVYŠŠÍM DOSIAHNUTÝM VZDELANÍM

CHANGES IN COHORT FERTILITY OF WOMEN IN SLOVAKIA IN CONNECTION
TO THE EDUCATIONAL ATTAINMENT

Boris VAŇO

KONFERENCIA ČESKEJ DEMOGRAFICKEJ SPOLOČNOSTI
CONFERENCE OF THE CZECH DEMOGRAPHIC SOCIETY

* * *

**ONLINE VERZIA KOMPLETNÉHO ČÍSLA 3/2018 SLOVENSKEJ ŠTATISTIKY A
DEMOGRAFIE BUDE VEREJNE DOSTUPNÁ na internetovej stránke Štatistického
úradu SR www.statistics.sk 15. OKTÓBRA 2018.**

**THE FULL ONLINE VERSION OF THE JOURNAL SLOVAK STATISTICS AND
DEMOGRAPHY No 3 (2018) WILL PUBLICLY BE AVAILABLE at the website of the
Statistical Office of the SR www.statistics.sk ON OCTOBER 15, 2018.**

INFORMÁCIE PRE PRISPIEVATEĽOV

Príspevky prijímame v slovenskom, v českom a v anglickom jazyku. Musia rešpektovať odborné zameranie časopisu a jeho vedecký charakter. Zaslaný príspevok nesmie byť v recenznom konaní v inom časopise, ani uverejnený v odbornej a inej tlači.

Príspevky zasielajte v elektronickej forme vo formáte MS Word alebo Open Office, typ písma Arial, veľkosť 12, riadkovanie 1. Nad titulkom treba uviesť meno autora a jeho pracovisko.

Súčasťou príspevku je abstrakt (základný popis cieľa a spôsobu spracovania faktov v rozsahu do 100 slov), kľúčové slová (maximálne 5), resumé (stručné zhrnutie obsahu článku s dôrazom na jeho prínos a najvýznamnejšie závery v rozsahu do 500 slov), profesijný životopis (v rozsahu do 120 slov) a kontakt (e-mailová adresa autora). Názov článku, abstrakt, kľúčové slová a resumé poskytne autor aj v anglickom jazyku. Zoznam použitej literatúry v abecednom poradí s úplnými bibliografickými údajmi sa uvádza na konci článku. Odkazy na literatúru sa uvádzajú v texte číslami v hranatých zátvorkách. Poznámky s poradovým číslom sú umiestnené pod čiarou na príslušnej strane textu, ku ktorému sa vzťahujú. Podrobnejšie pokyny nájdete autori na www.statistics.sk.

Maximálny rozsah vedeckých článkov je 15 normostrán, informatívnych článkov 6 normostrán, recenzie, rozhovory a informácie publikujeme v rozsahu maximálne 3 normostrany. Tabuľky, mapy, grafy a obrázky musia mať názov a uvedený zdroj údajov; odporúčame, aby kopírovali šírku textu. Skratky sa používajú len minimálne, pri prvom použití je potrebné skratku v zátvorke rozpísať. Redakcia zabezpečuje jazykovú úpravu textu.

Príspevky sú recenzované. Oponentské konanie je obojstranne anonymné. Konečné rozhodnutie o publikovaní článku vydáva redakčná rada.

Redakcia si vyhradzuje právo zverejniť články schválené redakčnou radou v tlačenej podobe a s odstupom troch mesiacov aj v elektronickej forme na internetovej stránke Štatistického úradu SR.

INFORMATION FOR AUTHORS

Articles are accepted in Slovak, Czech and English languages and must comply with the journal's professional specialisation and scientific nature as well. The submitted articles should not be peer-reviewed by another journal and should not have already been published in any specialised or other press.

Please submit your articles in electronic form, in MS Word or Open Office format, Arial font, size 12 and typed in single spacing. The author's name and workplace should be indicated above the heading.

Articles should contain an abstract (general description of the objective and the processing methods used up to 100 words), key words (max. 5), resume (brief summary of the article's content emphasizing its contribution and the most important conclusions up to 500 words), curriculum vitae of the author (no more than 120 words) and the author's contact (e-mail address). The author should submit the article's title, abstract, key words and resume in English language. List of the literature used with full bibliographic data should be given in alphabetical order at the end of an article. Bibliographic citations should be given in square brackets. References are indicated by numbers in a text in square brackets. Footnotes should be numbered in the order of the corresponding page of a text. Authors can find more details at the website www.statistics.sk.

Maximum scope of a scientific article is up to 15 standard pages, informative articles should be up to 6 standard pages in length, reviews, discussions and information not more than 3 standard pages. Tables, maps, graphs and pictures should have a title and the data source indicated, it is also advised to copy the width of a text. Abbreviations should be used only rarely and should be appropriately explained in parentheses when first used. Language text revisions are provided by the editorial office.

Articles are reviewed. The opponent procedure is mutually anonymous. The final decision on the article's publication is made by the editorial board.

The editorial office reserves the right to publish articles approved by the editorial board in printed form at intervals of at least three months also in electronic form at the website of the Statistical Office of the SR.

SLOVENSKÁ ŠTATISTIKA A DEMOGRAFIA

je jediný recenzovaný vedecký časopis so zameraním na prezentáciu moderných štatistických a demografických metód a postupov. Propagujeme miesto a význam slovenskej štatistiky v Európskom štatistickom systéme, spoluprácu Eurostatu a národných štatistických úradov pri harmonizácii zisťovaní a multidimenzionálny rozmer štatistiky. Podporujeme rozvoj štatistickej teórie a jej prepojenie s praxou. Naším cieľom je prispievať k využiteľnosti štatistických výstupov v rôznych oblastiach a k zvyšovaniu ich kvality a efektivity.

Publikujeme analytické články, prognózy, názory, diskusné príspevky, recenzie, rozhovory, informácie a oznamy z rôznych oblastí štatistiky (národné účty, produkčné štatistiky, sociálne štatistiky, štatistika životného prostredia a pod.) a demografie (demografická štatistika, teoreticko-metodologické východiská demografie, historická demografia a pod.), vrátane sčítania obyvateľov, domov a bytov ako neodmysliteľnej súčasti demografickej štatistiky.

Vydáva:

Štatistický úrad SR

Identifikačné číslo vydavateľa:

IČO 00166197

Vychádza:

Štyrikrát ročne

Dátum vydania:

15. júl 2018

Tlač:

Reprografické stredisko
Štatistického úradu SR

Predplatné:

20 € (na rok)

5 € (za jeden výtlačok)

Objednávky prijíma:

Informačný servis
Štatistického úradu SR
Tel.: +4212/502 36 339
+4212/502 36 335
E-mail: info@statistics.sk

SLOVAK STATISTICS AND DEMOGRAPHY

is the only scientific peer-reviewed journal focusing on the presentation of modern statistical and demographic methods and procedures. Our aim is to promote the position and importance of Slovak statistics in the European statistical system, cooperation between the Eurostat and the national statistical offices in the field of survey harmonisation and the multidimensional character of statistics as well. We support the development of statistical theory and its connection with practice. We aim to contribute to the utility of statistical outputs in various fields and to the improvement of quality and efficiency.

We publish analytic articles, prognoses, views, discussion contributions, reviews, discussions, information and announcements from various statistical fields (national accounts, production statistics, social statistics, environmental statistics etc.) and demography (demographic statistics, theoretical and methodological bases of demography, historical demography etc.) including the population and housing census as an essential part of demographic statistics.

Issued by:

Statistical Office of the SR

Company registration number:

00166197

Published:

Four times a year

Date of issue:

15th July 2018

Press:

Reprographic centre of the
Statistical Office of the SR

Subscription:

€20 (per year)

€5 (for one copy)

Orders are to be addressed to:

Information Service of the
Statistical Office of the SR
Tel.: +4212/502 36 339
+4212/502 36 335
E-mail: info@statistics.sk